

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXIV
2013 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

SORIN M. RĂDULESCU, Nicolae Gheorghe (1946–2013)

CAMELIA BECIU, „Aici” și „acolo”. Strategii identitare în dezbaterele despre migrația forței de muncă

SIMONA STĂNICĂ, Diaspora și fenomenul de *brain drain*

CLAUDIA PARASCHIVESCU, Is Migration a Problem For EU Welfare States? What Role Can the EU Play in ‘Managing’ Migration?

LÁSZLÓ ÉVA, TÖKÉS GYÖNGYVÉR, Amenințări în spațiul *online* și strategiile de *coping* ale tinerilor din România

DAN BANCIU, O ramură a sociologiei, interzisă în timpul dictaturii: sociologia devianței

ADRIANA TEODORESCU, O reexaminare psihosociologică și culturală a unor comportamente colective sancționate social

ADELA ȘERBAN, Insecuritate comunitară în spațiul rural românesc. Fișă selectivă de radiografie socială

GABRIELA ILIE, Finanțarea învățământului superior din Europa în contextul crizei economice

ADRIANA ȘERBAN, Evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior artistic în România

NICOLETA CORBU, MĂDĂLINA BOȚAN, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections

ALEXANDRU-OVIDIU VINTILĂ, Cadrul filosofic al gândirii sociologice a lui Traian Brăileanu

CRISTINA BACICU BOTEZ, Masă rotundă dedicată portului popular românățean

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Membri: Dr. Ilie BĂDESCU (director al Institutului de Sociologie al Academiei Române; director al Centrului de Geopolitică al Universității din București); dr. Franz-Lothar ALTMANN (profesor asociat Universitatea din București, Departamentul UNESCO); dr. Dan BANCIU (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Camelia BECIU (profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative); dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor – Universitatea de Vest din Timișoara); dr. Michael M. CERNEA (profesor – George Washington University, Senior Adviser – The World Bank, membru corespondent al Academiei Române); dr. Emilian DOBRESCU (secretar științific al Secției de economie, științe juridice și sociologie a Academiei Române); dr. Ioan DRĂGAN (profesor – Universitatea din București); dr. Christian GIORDANO (profesor – Universitatea Fribourg, Elveția); Ion GLODEANU (secretar științific al Institutului de Sociologie); dr. Erich GOODE (profesor univ. emerit – Universitatea de Stat din New York, Stony Brook); dr. Martin HAUSER (director al Departamentului UNESCO, profesor la Catedra de studii inter-culturale și schimburi inter-religioase); dr. Oscar HOFFMAN (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Petru ILUȚ (profesor – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca); dr. Michel MAFESSOLI (profesor – Universitatea Paris V); dr. Ioana PETRE (cerc. șt. gradul II – Institutul de Sociologie); dr. Vasile ȘOIMARU (profesor la Catedra de sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); dr. Ivan TCHALAKOV (președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria); dr. Katherine VERDERY (profesor univ. dr. docent – City University of New York).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

CONSULTANȚI ȘTIINȚIFICI:

Dr. Filip Alexandrescu

Dr. Adela Șerban

Redactor: Alis ALEXĂ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana MOCANU

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27;

4021-318 81 28/2417; Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

© 2014, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXIV, Nr. 5–6 • 2013

S U M A R

IN MEMORIAM

SORIN M. RĂDULESCU, Nicolae Gheorghe (1946–2013) 367

MIGRAȚIA CA PROBLEMĂ ACTUALĂ

CAMELIA BECIU, „Aici” și „acolo”. Strategii identitare în debaterile despre migrația forței de muncă 369

SIMONA STĂNICĂ, Diaspora și fenomenul de *brain drain* 387

CLAUDIA PARASCHIVESCU, Is Migration a Problem For EU Welfare States? What Role Can the EU Play in ‘Managing’ Migration? 402

STRATEGII DE CONFRUNTARE ÎN SPAȚIUL ONLINE

LÁSZLÓ ÉVA, TÖKÉS GYÖNGYVÉR, Amenințări în spațiul *online* și strategiile de *coping* ale tinerilor din România 410

GENEZA SOCIOLOGIEI DEVIANȚEI ÎN ROMÂNIA

DAN BANCIU, O ramură a sociologiei, interzisă în timpul dictaturii: sociologia devianței 426

COMUNITĂȚI ȘI COMPORTAMENTE COLECTIVE

ADRIANA TEODORESCU, O reexaminare psihosociologică și culturală a unor comportamente colective sancționate social 441

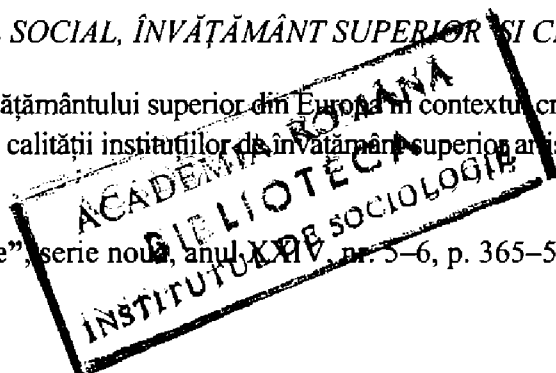
ADELA ȘERBAN, Insecuritate comunitară în spațiul rural românesc. Fișă selectivă de radiografie societală 459

CAPITAL SOCIAL, ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR ȘI CRIZĂ

GABRIELA ILIE, Finanțarea învățământului superior din Europa în contextul crizei economice 476

ADRIANA ȘERBAN, Evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior artistic în România 482

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIV, nr. 5–6, p. 365–534, București, 2013

p. 137/18.

MASS-MEDIA ȘI CAMPANIILE ELECTORALE

NICOLETA CORBU, MĂDĂLINA BOȚAN, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections	499
---	-----

FILOSOFIE SOCIALĂ

ALEXANDRU-OVIDIU VINTILĂ, Cadrul filosofic al gândirii sociologice a lui Traian Brăileanu	514
---	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CRISTINA BACICU BOTEZ, Masă rotundă dedicată portului popular românățean	523
--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

<i>Quaderni Valtellinesi</i> , Sondrio, 1 st Trimester 2013, no. 115, 61 p. (<i>Irina Stahl</i>)	526
---	-----

INDEX ALFABETIC 2013

NICOLAE GHEORGHE

(1946–2013)

În ziua de 9 august 2013 a trecut în neființă, după o lungă și nedreaptă suferință, fostul nostru coleg Nicolae Gheorghe, reputat lider și militant al mișcării pentru emanciparea romilor din țară și de peste hotare.

Născut pe data de 12 noiembrie 1946 la Roșiorii de Vede, într-o familie de romi (tatăl șofer – provenind dintr-o familie de zlătari, mama casnică – descendentă unei familii de vătrași și lăutari), Nicolae Gheorghe a absolvit, mai întâi, în anul 1968, Școala Militară, iar în perioada 1968–1972 a frecventat cursurile Secției de Sociologie a Facultății de Filosofie din Universitatea București, absolvind facultatea cu cea mai mare notă dintre studenții secției. Înainte de decembrie 1989 și câțiva ani după aceea, ne-a fost coleg la fostul Centru de Cercetări Sociologice din București (actualul Institut de Sociologie al Academiei Române), după care s-a dedicat, în întregime, mișcării de emancipare a romilor, ocupând, în acest sens, funcții importante în diferite organizații naționale și internaționale, fiind, de fapt, cel mai bun expert în acest domeniu.

În calitate de cercetător la Centrul de Cercetări Sociologice, a participat activ la investigații și a inițiat el însuși cercetări dedicate integrării romilor din România.

Alături de tema de studiu aleasă, considerată cel puțin „incomodă” de către autoritățile vremii, contactele apropiate cu cercetători de prestigiu din lumea occidentală au trezit suspiciunea organelor de securitate și au determinat marginalizarea sa, precum și interzicerea proiectului de cercetare destinat investigării romilor din România. Ca urmare a acestei cenzuri severe, în anul 1981, folosind pseudonimul Cosmina Cosmin, a adresat o scrisoare postului de radio Europa Liberă, în care a descris dificultățile cu care s-a confruntat, inclusiv situația romilor în contextul politicii regimului communist. O scrisoare cu un conținut similar a fost trimisă, de asemenea, aceluiași post de radio, de către un alt sociolog, de aceeași etnie, Vasile Burtea, care a folosit, în acest scop, pseudonimul Alexandru Danciu.

În anul 1993, Nicolae Gheorghe a fondat asociația Romani Criss, care a devenit, treptat, una dintre organizațiile nonguvernamentale cele mai reprezentative ale apărării drepturilor romilor în România și în Europa. Ulterior, s-a numărat printre artizanii principali ai înființării unui Grup Special de Lucru al Asociațiilor Rome, care avea ca scop crearea unei strategii naționale unitare pentru romi și înființarea Uniunii Democratice a Romilor din România. A ocupat, între altele, prestigioasa funcție de consilier în cadrul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.

În anul 1995 a fost unul dintre inițiatorii principali ai mișcării care a susținut folosirea termenului de rom, în loc de țigan, iar în anul 2010 a organizat protestul unei părți a romilor împotriva includerii în Dicționarul Limbii Române, întocmit de către un colectiv al Academiei Române, a noțiunii de țigan în loc de aceea de rom.

Ca lider și reprezentant de seamă al romilor din România și Europa, Nicolae Gheorghe s-a bucurat de un larg prestigiu, dar s-a confruntat, de asemenea, cu puternice adversități, provenite chiar din rândul mișcării pe care a susținut-o cu nemăsurat devotament.

În calitate de coleg de facultate și de institut am avut ocazia să observ și să admir, nu o dată, calitățile sale de excepție, printre care inteligența sa nativă aparte, zestrea intelectuală deosebită, cunoștințele multiple din mai multe domenii, cunoașterea la perfecție a limbii franceze și engleze și, nu în ultimul rând, spiritul său plin de farmec, inclusiv zâmbetul (puțin ironic) care-i însoțea constant privirea sfredelitoare.

„Am crescut – spunea el într-un interviu – cu ideea că sunt țigan, am dorit să mă folosesc de această identitate, dar am fost învățat să fiu român, (apoi) mi-am redescoperit identitatea, dar doresc să mor ca o persoană umană”.

Această declarație de suflet a fost, de fapt veritabila *idée maîtresse* care l-a călăuzit, până la moarte, în neistovita sa activitate pusă în slujba comunității rome din România și Europa.

Dumnezeu să-l odihnească! Fie-i țărâna ușoară!

Sorin M. Rădulescu

„AICI” ȘI „ACOLO”. STRATEGII IDENTITARE ÎN DEZBATERILE DESPRE MIGRAȚIA FORȚEI DE MUNCĂ

CAMELIA BECIU*

ABSTRACT

“HERE” AND “THERE”. IDENTITARIAN STRATEGIES IN PUBLIC DEBATES ON LABOR MIGRATION

The paper analyses the way the workforce migration phenomenon is problematized by non-migrants, more specifically, social actors belonging to various socio-cultural categories, “witnesses” of this phenomenon and of debates in Romanian public space. Starting from positions taken in focus-groups, the analysis highlights discursive mechanisms employed by social actors to appropriate migration as *public problem*. What meanings of collective identity are negotiated in a debate on workforce migration? This paper, based on Critical Discourse Analysis, first proves that social actors interpret this type of migration by instrumentalizing identitarian discourse: “categories” of migrants are instituted and symbolic inequalities are reproduced in the relationship with “the other”. Secondly, social actors recontextualize discourses and cultural stereotypes routinely employed in the political and media sphere regarding workforce migration in the UE, collective identities or belonging practices.

Keywords: migration, discourse, proximity-distance, public problem.

1. INTRODUCERE

Fluxul forței de muncă, dinspre țările foste comuniste, recent integrate în UE, către țările occidentale, poate fi analizat ca o „situație culturală” (Aksoy, Robins, 2000) emergentă, ce se configurează la intersecția dintre „național” și „transnațional”. Mobilitatea circulară este condiția structurantă de producere a acestei situații culturale: traiectoriile celor care pleacă să lucreze în țările occidentale se prezintă ca un continuum „aici” și „acolo”, relevând un sens hibridizat al apartenenței (Boccagni, 2012) și noi strategii identitare.

* Profesor universitar la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) și cercetător științific la Institutul de Sociologie al Academiei Române (Laboratorul Sociologia comunicării și a spațiului public), Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: beciu@insoc.ro.

Literatura din domeniu discută modurile în care migrantii își negociază identitățile sociale din perspectiva unor proiecte diasporice și deci a asumării unor revendicări și/sau comunități politice (Bauböck, 2010). O nișă de cercetare complementară discută relația dintre identitate și contextele transnaționale la nivel „micro”, ca o construcție reflexivă a sinelui (*reflexive self-construction* – Fairclough, 2003), ce se materializează sub forma unor stiluri socio-culturale de viață și a unei reflexivități despre experiența transnațională individuală, familială etc. Mai puțin abordate sunt discursurile publice care produc practici de vizibilitate, interpretare și reificare a transnaționalismului și a diverselor sale manifestări (proiecte diasporice, reconstrucții identitare în diversele contexte ale migrației, mobilități emergente, cetățenie și mobilitate transfrontalieră ș.a.). Relevanța acestei piste de cercetare se impune cu atât mai mult cu cât migrația forței de muncă a devenit o temă permanentă de dezbatere în fostele țări comuniste care au aderat la UE, dar și în țările de destinație – o temă care ocupă nu doar agendele politico-electorale, ci și discursul cotidian.

Propunem o analiză a modului în care fenomenul migrației forței de muncă este problematizat de către non-migranți, respectiv, de către actorii sociali aparținând unor categorii socio-culturale diferite, „martori” la acest fenomen și la dezbaterile din spațiul public românesc¹. Luând ca punct de pornire poziționări exprimate în cadrul unor focus-grupuri, așadar, discursuri semi-publice (Wodak, 2002), analiza pune în evidență „definiții”, principii de generalitate, clivaje și tipuri de cunoaștere – diverse mecanisme discursive prin care actorii sociali își apropiază migrația ca pe o *formă de angajament* și ca pe o *problemă publică*.

Ce semnificații ale identităților colective se negociază în cadrul unei dezbateri despre migrația forței de muncă în UE cu non-migranții? Cum este problematizată identitatea colectivă? Cum recontextualizează actorii sociali discursurile politico-mediatică ce se configurează în raport cu anumite probleme publice, inclusiv cu problema migrației forței de muncă?

Demonstrăm mai întâi faptul că persoanele participante la focus-grup mobilizează discursuri și stereotipuri culturale consacrate în sfera politico-mediatică privind migrația forței de muncă, identitățile colective sau practicile de apartenență. Actorii sociali problematizează acest tip de migrație recurgând la *instrumentalizarea discursului identitar*: sunt instituite „categorii” de migranți și se reproduc inegalități simbolice în relația cu „celălalt”. În al doilea rând, tema migrației este utilizată ca o resursă pentru reafirmarea identității colective, inclusiv prin *practici de interpelare și deconstrucție*.

¹ Cercetarea a fost inițiată în cadrul proiectului PNII IDEI (2012–2014) „Diaspora în sfera politico-mediatică din România. De la eveniment la construcția mediatică a problemelor publice”, coord. dr. Camelia Beciu, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0968.

2. MIGRAȚIE ȘI TRANSNAȚIONALISM. PREMISE ANALITICE

Unul dintre conceptele care structurează această analiză este cel de transnaționalism. Voi discuta mai întâi transnaționalismul în relație cu o serie de dezbateri teoretice recente și cu studii despre fenomene conexe (migrație, diaspora, globalizare), iar apoi voi prezenta relevanța acestui concept pentru problematica studiului de față. În contextul diversificării formelor de mobilitate transnațională, a tipurilor de migrație și a practicilor de angajament public (mișcări sociale, cauze transteritoriale, proiecte diasporice), termenul „transnaționalism” este utilizat uneori cu un sens generic, acoperind o varietate de practici extrateritoriale (acțiuni sociale, traiectorii socio-profesionale și stiluri de viață, moduri de apartenență, de afiliere etc.). Transformări structurale precum globalizarea sau proliferarea noilor tehnologii de comunicare au modificat sensibil formele de mobilitate, migrație și, în general, modurile în care indivizii și grupurile construiesc raporturi cu țara de origine și cu locurile de destinație. Aceste raporturi nu mai sunt exclusiv lineare, ci se caracterizează prin diverse forme de *simultaneitate* a interacțiunilor. Altfel spus, în societățile globalizate și hipermediate, mobilitatea și migrația sunt constitutiv transnaționale.

Și totuși, cum se poate distinge între transnaționalism și conceptele conexe precum migrația sau diaspora? O serie de studii constată suprapunerea acestor concepte sau referirea la transnaționalism ca la un concept global, care ar subsuma migrația, practicile diasporice și de mobilitate (Bauböck, 2010; Boccagni, 2012; Georgiou, 2006). Ideea că în materie de migrație sau de diaspora „orice aspect este (și) transnațional” nu clarifică conceptul. De aceea, problema este de a identifica criterii empirice și conceptuale care să nu ducă la o abordare normativistă a transnaționalismului. Într-un studiu recent, Boccagni (*ibidem*, 2010) subliniază, de altfel, dificultatea de a defini transnaționalismul astfel încât să nu fie redus – esențialist – la anumite practici sau la anumiți actori sociali. Potrivit autorului, transnaționalismul ar trebui mai degrabă înțeles ca „un atribut potențial al relațiilor sociale, iar nu ca o entitate anume” (119). Transnaționalismul ar indica mai degrabă tipuri de interacțiuni, practici și relații pe care indivizii și grupurile le creează prin acțiuni „la distanță” și prin raportarea la „diverse configurații socio-spațiale” (120).

Pornind de la acest mod de înțelegere putem delimita, totuși, unele particularități generice ale fenomenelor transnaționale (acțiunea la distanță, situarea individului în multiple contexte socio-spațiale, practici emergente) și, corespunzător, un „program de cercetare” (Boccagni, *ibidem*). În fapt, numeroși autori recunosc o așa-numită „abordare transnațională”, adică o serie de premise teoretice și metodologice în cercetarea migrației și a altor fenomene conexe. De exemplu, Faist (2010, 9) subliniază că abordarea transnațională se aplică la „diverse tipuri de formațiuni sociale” precum comunitățile și grupurile etnice,

religioase, naționale, inclusiv mișcări sociale și diverse rețele (transnaționalismul este, așadar, un concept mai larg decât „migrația”). În opinia autorului, *mobilitatea* transfrontalieră și participarea/acțiunea în rețea (*network*) au efecte structurante în ceea ce privește formarea și particularitățile identitare ale grupurilor și comunităților; la fel, pentru circulația remitențelor. Alți autori, precum Vertovec (2009) sau Bauböck (2010), asociază transnaționalismul mai ales cu analizele care pun accentul pe *agentivitatea actorilor sociali* (*agency*) în contexte specifice, pe formarea *identităților multiple* și a *coexistenței* unor tipuri de afilieri și atașamente culturale și politice. Boccagni (2012) sau Georgiou (2006) consideră că abordarea transnațională privilegiază analiza axelor spațio-temporale ale acțiunii individuale și/sau colective, configurarea unor *spații identitare „fluide”* (Boccagni se referă la „spații de fluxuri” – *spaces of flows*, *ibidem*) și a unor noi forme de experiență socială, generate de *simultaneitate*, de o dialectică *proximitate-distanță* și de noi *regimuri ale mobilității* transfrontaliere (John Urry a consacrat deja conceptul „turnura mobilității” în științele sociale).

Studiile despre transnaționalism aduc în atenție, desigur, atât de comentata abordare denumită „naționalismul metodologic” (termenul introdus de Beck). Analizele critice privind naționalismului metodologic, ca model de cercetare, reclamă, în esență, privilegierea așa-numitului *unghi național* în analiza și interpretarea fenomenelor transnaționale, ca și cum acestea ar fi o simplă *extensie* a cadrului național; ar rezulta, astfel, analize cvasideterministe, care nu surprind, de fapt, aspectele emergente ale fenomenelor transnaționale. Într-o sinteză recentă despre transnaționalism vs. naționalism metodologic, Faist și Amelina (2012) consideră că abordarea transnațională „de-naturalizează” unele *aspecte pre-definite* în studiul migrației și al altor fenomene transnaționale; este un mod de cercetare ce ia în considerare practicile prin care actorii sociali își apropiază diversele contexte transnaționale. Altfel spus, folosind o metaforă de asemenea consacrată, naționalismul metodologic ar introduce ideea unei societăți naționale „container”, ce ar reprezenta referențialul de bază atunci când se analizează fenomenele transnaționale. În schimb, transnaționalismul, ca abordare analitică, s-ar concentra asupra multiplelor logici de apartenență pe care le dezvoltă indivizii și grupurile „aici, acum, dar și acolo”, în proximitate și, totodată, la distanță.

Așa cum am arătat mai sus, cele două modele de cercetare sunt prezentate, de regulă, ca fiind dihotomice. Ca atare, întrebarea se referă la cât de operațională este această perspectivă, mai ales dacă ținem seama de realitatea – în continuă reconfigurare – a transnaționalismului. Ar putea fi depășită această dihotomie naționalism metodologic vs. transnaționalism? O premisă în acest sens este o mai nuanțată descriere analitică a fenomenului transnațional pe care îl analizăm (migrație, diaspora etc.), în funcție de anumite particularități structurale, dar și unele ce țin de contextul imediat. Dacă admitem că transnaționalismul este „o nouă situație culturală” ce se articulează în interacțiunea dintre „național” și

„transnațional” (Aksoy, Robins, 2000, 44), atunci se impune un răspuns la întrebarea ce „situație transnațională” analizăm. Prin ce se distinge această situație din perspectiva modurilor în care actorii sociali dezvoltă practici și stiluri de viață situate la intersecția dintre mobilitatea în țara de destinație și legăturile cu țara de origine? Ce tipuri de practici generează tensiunea de a fi „între” și „în” mai multe spații socio-culturale, la scală globală și locală, dar care comunică între ele și se intersectează, tot așa cum se disting unele în raport cu celelalte? Cum se poziționează actorii „transnaționali”, prin practici de viață cotidiană sau forme de angajament, față de politicile mobilității și realitatea – deseori constrângătoare – a inserării în societatea de destinație?²

Pe de altă parte, în analiza situațiilor transnaționale trebuie avute în vedere și unele evoluții din țara de origine – dacă fenomenele transnaționale generează dezbateri, probleme publice sau politici. Un bun exemplu în acest sens este migrația circulară în UE, care presupune și o redefinire a „unghiului național”, în ceea ce privește practicile de vizibilitate și de interpretare a acestui fenomen ca temă de agendă politico-mediatică și problemă socială. Astfel, în țările recent integrate în UE, migrația nu mai este doar un fenomen abstract, *exterior* spațiului național, ci o problemă de societate având implicații multiple (de la piața forței de muncă, la reconfigurarea identităților colective și a „comunității imaginate”, în raport cu țările europene). Ca atare, o nișă importantă pentru înțelegerea acestui tip de migrație – intra-UE – se referă la *construcția socială a „unghiului național”*, respectiv, evidențierea diverselor condiții de producere a unor interpretări legate de migrație, „definiții”, practici de vizibilitate, structuri instituționale și organizații. Construcția publică a migrației forțe de muncă în țările UE indică un mod de cercetare care nu pornește de la existența unor aspecte predefinite ale sferelor publice din țara respectivă. A evidenția diversele tipuri de discursuri în raport cu problema migrației în țările de origine și, în general, modurile în care sferele publice naționale conferă vizibilitate situațiilor transnaționale, toate acestea sunt premise importante pentru o analiză a situațiilor transnaționale ce se formează la intersecția între „național” și transnațional. Revenind la migrația forței de muncă în UE și la cazul țărilor de unde pornește fluxul acestei migrații: problema diverselor scale spațiale (naționale, locale, transnaționale) se pune nu doar pentru migranți, ci și pentru țările de origine. De exemplu, cum mediază presa un fenomen care se petrece „la distanță”, dar în același timp face parte dintr-un orizont de proximitate al publicului, fiind o problemă de societate, așa cum este migrația intra-UE?

² Amelina și Faist (2012) analizează potențialul unui curent de cercetare recent – etnografia multi-localizată (*multi-sited ethnography*) – dezvoltat în cadrul paradigmei transnaționalismului; acesta ia în considerare atât acțiunea și strategiile actorilor sociali în relație cu multiple scale de apartenență (locale, naționale, globale), cât și *autoreflexivitatea* cercetătorului în legătură cu obiectul său de cercetare, a cărui construcție poate genera „efecte ideologice”.

3. MIGRAȚIA, PROBLEMELE PUBLICE ȘI CONSTRUCȚIA IDENTITĂȚILOR COLECTIVE

O direcție curentă de cercetare în sfera studiilor media se referă la modul în care presa și televiziunea mediatizează evenimentele ca *probleme publice* (Best, 2010). Regăsim această direcție în unele analize consacrate spațiului public mediatic (Dahlgren, 2005), în cercetări de tip *analiza cadrajelor* (*frames analysis*) sau în analiza de discurs (teoria argumentării, analiza critică a discursului, analiza narativă ș.a). Aceste analize pun în evidență strategiile utilizate de media pentru a aborda un eveniment ca problemă publică ce necesită o *formă de angajament* (din partea decidenților, din partea comunității și a societății etc.). Se pornește de la premisa că media, prin însuși modul în care construiesc vizibilitatea evenimentelor, introduc o interpretare a acestora din perspectiva a „ceea ce ne preocupă”. Cu alte cuvinte, discursul mediatic plasează evenimentele într-un cadru de generalitate. Analiza problemelor publice a fost inițial consacrată, mai ales în sociologie, de autori precum Gusfield, Boltanski sau Cefaï, care au dezvoltat un model de cercetare denumit *sociologia problemelor publice* (în cadrul căreia s-au conturat mai multe tipuri de cercetări)³. O serie de concepte și premise teoretice din sociologia problemelor publice sunt preluate în alte discipline, precum studiile media sau analiza de discurs, generând cadre analitice specifice (a se vedea cercetările recente ale lui Lilie Chouliaraki, referitoare la problematica medierii distanței în spațiul public și la formarea unei „etici publice”).

În esență, sociologia problemelor publice studiază diversele *mecanisme sociale* care transformă un eveniment într-o problemă publică. Accentul este pus pe genealogia socială a unei probleme publice, respectiv, pe diversele mecanisme și forme de *publicizare* a unor interpretări legate de un eveniment-problemă, inclusiv dispozitive de *mobilizare* a unei acțiuni publice: „*Ceea ce este vizibil și evident la un moment dat poate să nu fie la un alt moment. Temele și problemele pot să iasă din atenția opiniei publice..., să dispară sau să apară. Se pune atunci întrebarea cum ajunge o problemă să dobândească un statut public, ceva despre care spunem că «cineva trebuie să acționeze»*” (Gusfield, 1981, 5).

În schimb, studiile media se interesează mai degrabă de strategiile de vizibilitate și legitimare a unei probleme publice. Sociologia problemelor publice ia în considerare aceste strategii, dar le corelează și cu alte mecanisme sociale. De exemplu, sunt studiate *arenale publice* care se formează în jurul evenimentului – actori sociali care încearcă să impună o „definiție” a problemei, o definiție despre care se pretinde că este consensuală, „obiectivă”, adică aduce în atenție un *interes general* sau un *bine comun*; tipuri de interacțiuni; scene publice în care indivizi și grupuri performează discursuri și strategii de legitimare (narațiuni, personaje, obiecte-simbol, cauze, responsabilități și dovezi, principii și valori ș.a.). Cefaï și Pasquier (2003) consideră că o arenă publică „*poate fi gândită ca un loc în care*

³ Pentru o prezentare detaliată vezi capitolul: „Sociologia problemelor publice”, în Beciu, Camelia (2011), *Sociologia comunicării și a spațiului public*, Editura Polirom, Iași, 106–127.

are loc o dezbatere, o polemică sau o controversă, pentru mărturii, expertiză și deliberare, în care, puțin câte puțin, apar probleme publice” (Cefaî și Pasquier, 24). Un alt element pus în evidență este *istoricitatea* procesului de legitimare a unei probleme publice. Astfel, sociologia problemelor publice relevă o serie de etape care intervin în constituirea unei probleme publice: controversa sau elementul perturbator din jurul unui eveniment sau fapt social generează *în timp* diversificarea actorilor, scenelor și, corespunzător, a definițiilor problemei; de exemplu, la un moment dat, se constată că predomină anumite argumente, metafore sau acțiuni publice, dar care pot intra în regres la un alt moment, odată cu formarea unei alte definiții/interpretări ș.a.m.d.

În acest studiu utilizăm conceptul de problemă publică în primul rând în relație cu tema migrației forței de muncă în UE. Această temă a devenit *agendă permanentă* în ultimii ani, fiind abordată constant în sfera politico-mediatică din România. În jurul acestei teme au apărut o serie de definiții și interpretări care introduc probleme de interes general (implicațiile acestui tip de migrație asupra structurilor demografice, mai ales în mediul rural, situația copiilor rămași în țară în timp ce părinții sau unul dintre părinți se află la muncă în altă țară, așa-numitul „exod al creierelor”, cu referire la migrația forței calificate, faptele migranților în țara de destinație și imaginea internațională a României ș.a). Presa, posturile de televiziune, clasa politică, reprezentanții ai unor ONG, cercetători și experți produc interpretări și unghiuri de vizibilitate a fenomenului migrației. Au apărut diverse forme de instituționalizare: de la rubrici și campanii de presă, la politici și acțiuni (non)guvernamentale.

Or, focus-grupurile cu non-migranții au fost realizate într-o perioadă în care în sfera publică erau deja consacrate o serie de discursuri și moduri de problematizare a migrației intra-UE, această temă cunoscând o vizibilitate publică notabilă. În cadrul cercetării ne-a interesat, printre altele, să analizăm **1.** cum anume participanții la focus-grupuri se poziționează față de migranți și ce semnificații ale identității colective sunt negociate; **2.** cum utilizează participanții discursurile publice din sfera politico-mediatică, referitoare la migrație și la alte probleme publice, pentru a legitima propria lor interpretare în legătură cu implicațiile migrației.

Ipoteza acestui studiu este că problemele publice, respectiv, diversele definiții concurente, tipuri de discursuri și practici care se configurează în jurul unei probleme publice, pot influența modul în care actorii sociali se poziționează în raport cu identitatea colectivă și națională. Altfel spus, problemele publice pot avea funcția unor *discursuri constitutive* (Drzewiecka, 2002), mobilizate de actorii sociali în construcția lor identitară – în negocierea semnificațiilor identității colective și naționale⁴. Cum înțelegem această funcție a discursului constitutiv?

⁴ Drzewiecka (2002) analizează funcția constitutivă a ceea ce autoarea numește „discursurile naționale” și rolul lor în construcția strategică a identității naționale și a identităților colective. Situând analiza în cadrul modelului denumit „retorica constitutivă”, autoarea definește „discursul național” drept un ansamblu de mituri prin intermediul cărora indivizii și grupurile își exprimă apartenența, identitățile și afilierea politice (2002, 2). În studiul de față am extins această definiție, considerând

Așa cum am arătat, în legitimarea unei probleme publice sunt avansate o serie de definiții și interpretări despre ceea ce ar trebui să constituie la un moment dat interesul general. Ca atare, în procesul de construcție a unei probleme publice, indivizii sunt poziționați în raport cu un „noi” identitar („iată care este problema noastră ca societate la acest moment” etc.), dar și cu diverse forme de alteritate (de exemplu, cine sunt cei responsabili? dar cei care ar putea avea soluții? etc.).

4. ARIA DE CERCETARE EMPIRICĂ ȘI ELEMENTE DE METODOLOGIE

Aria de cercetare include șase focus-grupuri organizate cu non-migranți în perioada mai–iunie 2012. Grupurile au fost organizate în funcție de anumite criterii socio-demografice. Am utilizat mai ales criteriul „contacte cu românii care muncesc în țările UE”, corelat cu nivelul de educație și vârsta, după cum urmează: două grupuri cu persoane care au contacte cu românii care muncesc temporar în țările UE (familie, prieteni, anturaj) și trei grupuri formate din persoane care nu au niciun fel de legături sociale cu acești migranți. Astfel: primul grup: studii superioare (25–35), fără rude de gradul I în străinătate; al doilea și al treilea grup: studii medii (35–50), fără rude de gradul I în străinătate (pentru această categorie au fost organizate două grupuri); al patrulea grup: studii superioare (25–40), cu rude de gradul I în străinătate; al cincilea grup: studii medii, eterogen ca vârstă, cu rude de gradul I în străinătate. Cel de-al șaselea grup a fost format în mod mixt, adică din persoane care au contacte cu migranții români și persoane care nu au contacte. În fine, operatorilor li s-a solicitat să selecteze persoane care au un consum mediatic moderat în materie de știri, emisiuni sociale și politice, așadar, persoane care, fără a fi „mari consumatori” media, nu sunt deconectate de la sfera mediatică.

În esență, focus-grupurile au abordat diverse aspecte privind percepția migranților români în țările europene, controversa din 2009 în jurul votului „diasporei” la alegerile prezidențiale (dacă românii care lucrează în străinătate ar trebui sau nu să voteze), vizibilitatea publică a migranților, relația dintre migranți și statul român, dintre migrație și schimbare socială ș.a.

În vederea analizării focus-grupurilor, am utilizat elemente specifice analizei critice a discursului (Fairclough, 2003; Wodak, 2010) și analizei socio-comunicaționale a discursului (Charaudeau, 2008). Fără a intra aici în detalii, reamintesc că analiza critică a discursului (*critical discourse analysis – CDA*) evidențiază, în esență, modurile în care utilizarea limbajului poate avea efecte ideologice, introducând raporturi inegale de putere între interlocutori, transformând practicile discursive dominante la un moment dat sau, dimpotrivă, consolidând

„discursul național” o combinație strategică de mituri și narațiuni identitare, dar și de teme recurente și moduri de problematizare pregnante, la un moment dat, în spațiul public al unei societăți. Discursul național este mediat în primul rând de anumite *pattern*-uri ale comunicării politice și, în general, de cultura media din societatea respectivă.

practicile existente: „*Scopul analizei critice a discursului (CDA) este să schimbe abordarea lingvistică a discursului și alte tipuri de analize ale limbajului, dezvoltând o perspectivă critică asupra limbajului pe baza teoriei critice din științele sociale; această abordare a discursului, inexistentă până la CDA, contribuie la analiza socială critică. CDA presupune o mai bună înțelegere a relațiilor dintre discurs și alte elemente ale vieții sociale, incluzând relațiile sociale (și relațiile de putere), ideologii, instituții sociale și organizații, identități sociale, precum și dezvoltarea unor moduri mai pertinente de analiză și cercetare a acestor relații*” (Fairclough & Fairclough, 2013, 78 – trad. mea, C.B.). Analiza critică a discursului, ca model de cercetare, include mai multe abordări conceptual-metodologice, dar elementul comun constă în identificarea unor strategii de discurs (acțiuni de putere) și a mijloacelor lingvistice (textuale) care susțin strategiile respective. De exemplu: o strategie care se studiază frecvent în CDA este *strategia de incluziune/excluziune*, ca parte a unei strategii mai ample, cum este *strategia de reprezentare* discursivă a actorilor sociali, a relațiilor și proceselor (alte exemple: *strategia de normalizare* sau de construcție a consensului, strategii de *legitimare*, strategii de *recontextualizare*, strategii de *naturalizare* a unor stări de fapt, strategii de *clasificare*, care produc ierarhii simbolice etc.).

Analiza socio-comunicațională a discursului (termenul introdus de Charaudeau) constituie o variantă extinsă a pragmaticii discursului și studiază în principal modurile în care actorii sociali utilizează limbajul în funcție de particularitățile *situației de comunicare*, adică, o serie de practici de relaționare (vocabulary, tematici, tonalitate, tipuri de argumente, comportamente non-verbale etc.) subsumate unei *finalități* specifice a situației (de exemplu, a persuadea, a explica didactic și/sau pe baza unor dovezi științifice, a investiga în vederea identificării responsabililor etc.). Ideea de bază este că situația de comunicare, este cea care „oferă” interlocutorilor „instrucțiuni de producere și interpretare a sensului” (Charaudeau, 2008, 5). În raport cu situația de comunicare, actorii sociali mobilizează o serie de strategii, *poziționându-se* față de conținuturile comunicării, față de interlocutori sau, altfel spus, semnalând, de exemplu, *calitatea* în care comunică (expert, martor la evenimente, victimă, decident, reprezentant al unui grup etc.), modul cum se raportează la temă prin intermediul altor interlocutori (se „aliază” cu cei care susțin..., este un „oponent” al ideii/al celor care susțin...) sau, pur și simplu, asumându-și un punct de vedere (exprimat printr-o opinie, o judecată de valoare, un avertisment etc.) (Charaudeau, 2008, 10).

Pentru studiul de față analiza critică a discursului permite evidențierea unor activități discursive specifice: **a.** *construcția apartenenței* la un grup sau colectivitate, sau *incluziunea* unui grup; **b.** *recontextualizarea* (unor discursuri publice, stereotipuri etc.). În esență, analizăm *strategii de reproducere* a unor discursuri dominante la un moment dat în spațiul public, sau *strategii de rezistență*. Complementar, perspectiva socio-comunicațională explică mai nuanțat alegerile discursive ale participanților în relație cu specificul situației de comunicare și, deci, poziționarea acestora în cadrul situației.

Pornind de la aceste premise teoretico-metodologice, am conceput un instrument de cercetare ce operaționalizează două dimensiuni care intervin în construcția raportului identitar cu „celălalt” (cu migranții) și, corespunzător, în negocierea semnificației identității colective:

a. prima dimensiune vizează modul în care participanții la focus-grupuri *se referă* la românii care lucrează în țările UE – ce formule de desemnare, atribuiri evaluative și categorii de apartenență sunt folosite? (structuri lingvistice: utilizarea unor tipuri de pronume, enunțuri evaluative, construcția unor categorii prin utilizarea metaforelor, a unor sintagme, locuțiuni adjectivale etc.);

b. cea de-a doua dimensiune indică *modurile de angajament* față de migranți și fenomenul migrației recente – ce afirmații normative și tipuri de probleme evocă participanții la focus-grupuri? ce principii de generalitate sunt introduse spre a legitima probleme publice? (structuri lingvistice și elemente ale enunțării: utilizarea strategică a pronumelui „noi”, enunțarea unor obligații colective, a voinței colective – „vrem să...”, constatări, diverse modalități de enunțare a consensului, construcții de tipul: „problema este...”, întrebări care subliniază o alegere ce trebuie făcută a un moment dat – „ce ne dorim? O societate în care... sau o societate...”, diverse practici discursive care pun în scenă „importanța” unor conținuturi – „lucrul cel mai important este...”, „de fapt, ceea ce contează...”, „ceea ce trebuie discutat...” etc.).

5. REZULTATELE CERCETĂRII

5.1. SITUAȚIA DE COMUNICARE

Focus-grupurile sunt interacțiuni semipublice care se desfășoară sub forma unor dezbateri parțial reglementate (prin prezența moderatorilor, care conduc dezbaterile pe baza unui ghid de întrebări), dar în același timp emergente (în măsura în care unele întrebări și teme de dezbateri se profilează în cadrul interacțiunii). Din acest punct de vedere, în proiectarea acestei cercetări am pornit de la premisa că o discuție tip focus-grup despre migrația recentă induce un anumit „contract de comunicare”: ne așteptam, de exemplu, ca participanții să problematizeze migrația și să se raporteze la migranți din perspectiva identității colective, nu doar pentru că raportul „noi” și „celălalt” este constitutiv acestei teme, ci și pentru că, la momentul în care am realizat cercetarea, tema românilor care lucrează în străinătate era una pregnantă în spațiul public și în imaginarul social.

O dificultate cu care se confruntă cercetătorii, atunci când proiectează focus-grupuri, se referă la faptul că întrebările, oricât de calibrate ar fi în prealabil, astfel încât să nu îl orienteze pe respondent spre o anumită argumentație, pot genera un „efect de cadraj” al răspunsului. De pildă, atunci când am pregătit ghidul de întrebări, ne-am confruntat cu un aspect terminologic: cum anume să ne referim la

românii din străinătate astfel încât să nu producem noi înșine categorii care să influențeze modul de problematizare al persoanelor prezente la dezbateri. Pe de altă parte, cu cât focus-grupul are o desfășurare predominant interactivă, iar schimbul discursiv dintre participanți este constant și conduce spre aspecte emergente (fără a abandona problematica avută în vedere), cu atât mai mult se poate evita inducerea unei „situații de comunicare” într-un mod determinist. De altfel, în prelucrarea rezultatelor cercetării, am considerat relevante mai ales secvențele cărora le-am atribuit un grad mai mare de „autenticitate”, respectiv, cele în care participanții interacționau unii cu alții, părăd „că au uitat întrebarea” care le-a fost pusă.

5.2. „NOI” DESPRE „EI”. CONSTRUCȚIA DISCURSIVĂ A RAPORTULUI PROXIMITATE – DISTANȚĂ

Rezultatele cercetării le voi prezenta luând în considerare elemente discursive recurente în cadrul corpusului. Nu discut aici decât schematic – urmînd să aprofundez într-un alt studiu – rezultatele cercetării din perspectiva particularităților socio-demografice ale grupurilor. Ceea ce m-a interesat, așadar, într-o primă etapă a analizei, au fost strategiile pregnante – ceea ce putem numi *pattern*-uri discursive.

Ca tendință, am constatat că persoanele intervievate construiesc *raporturi de putere* simbolică față de migranți, alternînd „proximitatea” cu „distanța”. Aceste două posturi nu sunt așadar, exclusive, ci sunt mobilizate strategic. Cum funcționează discursiv această *dialectică proximitate-distanță* în raport cu „celalalt”?

Într-o primă mișcare, distanța față de migranți se manifestă discursiv, prin situarea acestora în anumite *categorii* (persoane curajoase, care își asumă riscul, câștigători, perdanti, victime etc.), indicînd o formă de alteritate și o poziționare, de regulă, *compasională*; într-o a doua mișcare, de cele mai multe ori, în aceeași secvență a discursului, participanții introduc un raport de *proximitate comunitară* față de aceștia, prin *incluziunea* lor într-o identitate colectivă („noi” identitar); la rîndul ei, identitatea colectivă va fi redefinită, în funcție de anumite *principii de generalitate* pe care le invocă participanții la un anumit moment al dezbaterii/interacțiunii.

În cele ce urmează voi aprofunda acest *pattern*, prezentînd trei tipuri de *strategii de incluziune* a migranților și, corespunzător, semnificații ale identității colective.

5.3. STRATEGIA ESENȚIALISTĂ: REAFIRMAREA IDENTITĂȚII COLECTIVE

Pe parcursul focus-grupurilor au fost abordate o serie de aspecte legate direct sau indirect de problematica migrației românilor în țările UE. De fiecare dată când se ajungea la un nou aspect introdus de moderatorii spre dezbateri, participanții se refereau la migranți, identificînd mai întîi o serie de frontiere simbolice între „noi” și „ei”, dar pe care apoi le atenuau, redefinindu-le prin diverse strategii de

incluziune. Clivajul „noi” vs. „ei” este construit mai ales prin atribuiri evaluative, atât negative (sau, în orice caz, problematice), cât și pozitive. De exemplu, în mod frecvent, participanții atribuiau migranților anumite calități prin comparație „cu noi”, cei de aici, mai puțin disponibili pentru anumite forme de angajament individual, colectiv sau public.

„Ei sunt mai patrioți decât noi”.

„Se informează mai mult decât românii din țară”.

„În general, românii care pleacă și au o oarecare calificare, ajung acolo să lucreze într-un domeniu mult sub calificarea lor”; „La fel este și în țară. Nu toate lumea lucrează pe domeniul lor”.

Atragând atenția asupra acestor diferențieri, participanții deconstruiesc reprezentări și „moduri de a fi” despre identitatea colectivă, indicând astfel o serie de probleme, care ar trebui discutate.

Un prim mod prin care clivaje de tipul „ei” comparativ cu „noi” (categorii care coexistă) sau „ei” vs. „noi” (categorii exclusive) sunt atenuate constă în utilizarea a ceea ce am numit strategia de *incluziune esențialistă*. Astfel, participanții se referă la migranți ca la un grup generic („ei”) subsumat altui grup generic („noi”): „*românii noștri din Spania*”, „*or fi plecat ei, dar tot ai noștri sunt*”; „*Au fost și știri în care îi compătimeau pe românii noștri din Spania*”; „*Sunt puține știri care ne laudă*” (cu referire la știrile despre migranți). Am remarcat acest mod de raportare la migranți mai ales în contextul abordării unor aspecte precum situația dificilă a celor care lucrează în alte țări sau mediatizarea excesivă a evenimentelor negative legate de migrații români în țările UE – ca tendință, contexte care indică practici de defavorizare a migranților, deopotrivă în țările de destinație, și chiar în țara de origine (a se vedea în acest sens chestiunea „votului diasporei”).

Pentru realizarea acestei strategii sunt utilizate diversele tipuri de pronume, mai ales cel personal la pers. I pl. și cel posesiv („ai noștri”). În funcție de contextul tematic al dezbaterii, participanții recurg la această strategie, cu multiple efecte de discurs: în primul rând, identitatea colectivă se impune dincolo de orice fel de diferențieri care ar exista între „românii de acolo” și „cei de aici” (sunt „tot ai noștri”, adică o prelungire a „comunității imaginate”). Instituie totodată *responsabilitatea asumării* acestei identități colective „extinse”, la românii care lucrează în UE, cu toate aspectele pe care le implică (un argument frecvent invocat în spațiul public se referă la faptul că situațiile negative din străinătate, în care sunt implicați români, trebuie asumate ca atare, adică sunt comise de cetățeni români, cu toate consecințele de rigoare pentru imaginea internațională a țării, reputația „românilor” etc.). Persoanele intervievate definesc astfel problema care contează, respectiv, identitatea colectivă, legitimând-o printr-un principiu al *apartenenței intrinseci* la o colectivitate. Forma de angajament specifică față de migranți constă, așadar, în *reafirmarea identității colective*, o condiție simbolică „dată” și constitutivă realității cotidiene și faptelor sociale, fie ele locale sau transnaționale, pozitive sau negative.

5.4. STRATEGIA DE „INCLUZIUNE MORALĂ”: INTERPELAREA IDENTITĂȚII COLECTIVE

Așa cum am arătat, participanții la interacțiunea de tip focus-grup au folosit diverse strategii de incluziune, pentru a atenua clivajul „ei” (românii care muncesc în țările UE) vs. „noi”, („românii rămași acasă”). De exemplu, participanții au enunțat deseori *obligația colectivă*, de ordin moral-afectiv, de „a înțelege” și accepta decizia celor care pleacă să muncească în altă țară („*în cele din urmă, ei sunt cei care riscă și, ca atare, trebuie să îi înțelegem*”), inclusiv anumite opțiuni și mentalități ale acestora, cu care subiecții nu se identifică neapărat. Subiecții au construit astfel un raport de solidaritate afectuoasă față de migranți, pe baza unei strategii pe care am denumit-o „incluziune morală”. Într-o a doua mișcare a argumentării, subiecții subliniază însă că diferențele la care s-au referit sunt puțin semnificative în comparație cu „adevărata” problemă, respectiv, cu mentalitățile locale. Din nou, identitatea colectivă este definită ca problemă, de această dată pe baza unui principiu al *responsabilității colective* față de modul în care a evoluat societatea („*problema nu este la ei, ci la noi, ca societate, mentalitate etc.*”). Iar această responsabilitate se manifestă în primul rând prin obligația morală de a evalua starea de fapt a societății. Sunt utilizate în acest sens, o serie de autointerpelări identitare, judecăți de valoare și numeroase construcții lingvistice, care marchează problematizarea („*Problema noastră e cea de aici, că nu ne ducem noi să ne exprimăm ce dorim*”).

Relevantă pentru această discuție este tema așa-numitului „vot al diasporei”, care a generat, cu ocazia alegerilor prezidențiale din 2009, o controversă în spațiul public din România, în contextul în care s-a spus că votul românilor aflați la muncă în străinătate ar fi influențat victoria unui anumit candidat la președinție. Ar trebui deci **să voteze** sau **nu** migranții români în țările europene?

„Deci, este normal să existe părerea ca ei să nu voteze, pentru că ei văd altceva decât vedem noi. Și, pe de altă parte, este legitimă părerea să voteze, pentru că sunt ai noștri».

„Când te lovești de problemele de aici, le percepi tu, nu mi le spui tu (cel de acolo – n.m., C.B.). Dar sunt și aici, în țară, oameni care habar nu au ce se întâmplă. Nici nu-i interesează, nu au nicio treabă, nu se documentează, nu știu, nu sunt informați”.

„Eu am vrut să evidențiez, nu știu dacă s-a înțeles ce am vrut eu să spun, că e o falsă problemă votul celor din străinătate. Problema noastră e cea de aici, că nu ne ducem noi să ne exprimăm ce dorim».

„Mie mi se pare mai deranjant că nu se votează în țară, decât că votează românii din străinătate”.

Această temă a votului a generat pe parcursul dezbaterii poziții pro si contra, însă ambele au fost în cele din urmă subsumate unei definiții convergente a problemei – necesitatea unei reflecții critic-deliberative, referitoare la „noi identitar”. Dacă, în prima secvență pe care am analizat-o (discursul esențialist), a

fost legitimată problema reafirmării identității colective, în secvența de față problema constă în obligația morală de autoevaluare a identității colective.

5.5. STRATEGIA INSTRUMENTALĂ: IDENTITĂȚI CONCURENȚIALE

Persoanele intervievate au evaluat constant acțiunile românilor care muncesc în țările UE raportându-se la imaginea internațională a României – aceasta a fost tendința dominantă pe care am remarcat-o pe parcursul focus-grupurilor. Faptele pozitive ale migranților („eroii”) devin „ale noastre” și ale „românilor”. Faptele negative sunt asumate și sancționate în discursul participanților la dezbateri, dar, în același timp, ei interpelează opinia publică internațională (lideri politici, jurnaliști, anonimi etc.), pentru că ar transfera imaginea negativă pe care o generează indivizi și grupuri (infractorii etc.) asupra societății românești: *„Da, pentru că se generalizează. Dacă țiganii fură și sunt români, toți românii sunt la fel – sunt țigani, sunt hoți, sunt...”*

„În discursul persoanelor intervievate, migranții devin „resurse” pentru „noi, cei de aici”, în tentativa de a reconstrui o identitate colectivă (auto)percepută ca fiind vulnerabilă în contexte internaționale. Altfel spus, migranților li se atribuie un „rol”, acela de a contribui la „capitalul simbolic al națiunii” (Beciu, 2012). Am denumit această strategie *incluziunea instrumentală* a „celuilalt” (a migranților).

Problema identitară („cum suntem percepuți în Europa”) este definită pe baza unui principiu de generalitate, al *identității concurențiale*: cazurile individuale ale migranților sunt discutate din perspectiva relevanței lor pentru românii exemplari, iar această categorie este o condiție de producere a unei „imagini concurențiale” a „țării” (tocmai ca reacție la acest mod de înțelegere, dominant în interacțiunea dintre participanți, s-a conturat și un alt punct de vedere, dar mai puțin intens exprimat: *„Acel om nu reprezintă România, se reprezintă pe el, individual”; „Talent este în toate țările. Singura diferență între un popor și altul este atât: diferență de limbă, de tradiții, de obiceiuri. Altceva nu e, tot oameni suntem, nu există altă diferență”*). Migranților li se atribuie „roluri”: ei trebuie „sa reprezinte” România și „să reușească” acolo unde se duc. Dobândind un „rol”, migranților li se atribuie și o responsabilitate morală.

„Mi-aș dori să realizeze ceva, dacă tot au plecat...”

„Persoanele pe care le știu, de acolo, au povești de succes”.

„Să reprezinte țara altfel decât au făcut-o până acum”.

„Mi se pare că se potrivește mai bine să spunem „românii din străinătate”, să-i văd așa, ca o categorie unitară...”

„Dacă ne fac și ei acolo o imagine mai bună...”

„Pe mine mă impresionează când este apreciat un român, când câștigă, când vorbește frumos”.

„Dar, oricum, au schimbat foarte mult, au adus și multe schimbări în bine, pentru că, în toată perioada asta, cât au fost plecați, au trimis atâția bani în țară și... Dacă ne fac și ei acolo o imagine mai bună...”.

„Exact, măcar unul, doi într-o țară, măcar să se audă și ceva puțin de bine”.

„Dar sunt și români care au impresionat în afară”.

„Asta m-a făcut să fiu un pic mândru, când un român a salvat de la înec un copil undeva în Italia, dacă îmi aduc eu bine aminte”.

„Cred că nu sunt prezentați cei de excepție, sau în foarte, foarte mică măsură. În general... can-canuri, ce se mai fură...”.

„Da, a fost la „România, te iubesc!”, acum vreo, tot așa, o lună și ceva, un român stabilit în Australia, care a dat lovitura. Nu știu câte milioane de dolari a făcut acolo”.

În construcția acestei probleme remarcăm utilizarea unui limbaj obișnuit pentru sfera promoțională („povești de succes”, „imagine”, „categorie” etc.), dar, așa cum voi arăta în continuare, utilizat în mod curent de către media și clasa politică. Acest tip de limbaj este folosit pentru a sublinia necesitatea unor acțiuni dezirabile din partea migranților și pentru a produce astfel o categorie, cea a românilor „câștigători” (de altfel, chiar una dintre persoanele intervievate folosește termenul „categorie” pentru a se referi la categoria românilor performanți în străinătate). Pe de altă parte, aceste practici discursive instituie un raport de putere – o „proprietate simbolică” asupra românilor care lucrează în țările UE, de la care se așteaptă performanțe sau fapte exemplare.

Pentru a înțelege mai bine acest mod de raportare la migranți, trebuie să avem în vedere un anumit tip de discurs, care s-a impus în spațiul public din România, în legătură cu imaginea internațională a țării. După 1990, „imaginea României” devine o temă recurentă în spațiul public. În jurul acestei teme media, societatea civilă și clasa politică negociază simbolic o serie de definiții și interpretări, un proces ce devine pregnant în perioada candidaturii României la UE, continuând însă și după ce România a devenit membră a UE în 2007. În toată această perioadă, se conturează modalități de problematizare diferite, astfel încât putem identifica o traiectorie discursivă în legitimarea acestei teme ca problemă publică: de la tipuri de argumente și denumiri („imaginea externă a României”, „imaginea României”, „imaginea de țară”, „brand de turism”, „brand de țară” ș.a.), la abordări instituționale (diverse programe și campanii guvernamentale). Conceptul „brand de țară” începe din ce în ce mai mult să fie utilizat în dezbaterile publice, marcând astfel instituirea unei definiții dominante a problemei. Acest concept, consacrat în sfera marketingului și a relațiilor publice, a fost preluat treptat și în domenii precum relațiile publice internaționale sau comunicarea guvernamentală (Marat, 2009; Volcic & Andrejevic, 2011). Așa cum am mai arătat (Beciu, 2012), în România și în țările post-comuniste „*nation branding*” este utilizat nu doar în sfera consultanței și a discursului de tip expert, ci și în sfera mediatică și în viața cotidiană, devenind o problemă publică.

Persoanele intervievate recontextualizează, așadar, mai multe genuri de discurs public frecvente în sfera politico-mediatică în ultimii ani: un discurs

politico-antreprenorial în termeni de „*brand* de țară” și un altul *compasional-senzaționalist*, ce se regăsește mai ales în emisiuni precum „Românii au talent”, „România dansează” sau „Vocea României” – o combinație de divertisment și *reality-show*, care identifică performanța artistică în rândul anonimilor, consacrandu-i drept „eroi” (de altfel, pe parcursul dezbaterii, participanții au subliniat deseori, în mod explicit – menționând chiar și numele acestor emisiuni –, faptul că ar dori să afle mai multe informații despre migranți, în contextul unor fapte excepționale, la fel cum au ocazia să vadă la emisiunile respective).

6. DISCUȚIE

În studiul de față am analizat modul în care migranții români în țările UE și fenomenul migrației forței de muncă sunt problematizate de către actori sociali care au o legătură indirectă cu acest fenomen (prin familie, prieteni etc.) sau care sunt doar „observatori” ai fenomenului, de altfel, unul intens dezbătut în sfera politico-mediatică din România ultimilor ani. Analiza a urmărit să evidențieze modul în care acești actori sociali se poziționează față de migranți, construind un raport de tip „proximitate-distanță” și, în acest context, ce semnificații ale identității colective au fost construite și negociate în cadrul focus-grupurilor. Ne-a interesat, de asemenea, să analizăm cum anume participanții la focus-grup problematizează identitatea colectivă, recontextualizând anumite discursuri politico-mediatică configurate în timp în legătură cu anumite probleme publice, inclusiv cu problema migrației. În acest sens, am pornit de la ipoteza potrivit căreia problemele publice au o funcție constitutivă în construcția identitară individuală și colectivă a actorilor sociali.

Primul aspect pe care cercetarea l-a pus în evidență a fost faptul că tema migrației și raportarea la migranți au generat o dezbatere asupra identității colective – diverse *modalități de reafirmare* a identității colective, inclusiv prin practici de deconstrucție. Participanții la focus-grup au problematizat migrația și din perspectiva altor aspecte decât cele identitare (probleme economice și sociale, politici deficitare, experiențe ale migranților în țara de destinație etc.), dar asupra problemei identității colective au revenit în mod constant (de altfel, la unele întrebări referitoare la migranți, persoanele intervievate construiau răspunsul utilizând încă de la început pronumele „noi”).

Din cercetarea pe care am întreprins-o am desprins un anumit *pattern* în construcția raportului „proximitate-distanță” față de migranți. Într-o primă mișcare, persoanele intervievate identifică o serie de diferențieri: „ei vs. noi”, pentru ca, într-o a doua mișcare, aceste clivaje să fie „normalizate” prin utilizarea unor strategii de incluziune. Fiecare dintre strategiile de incluziune analizate instituie o imagine discursivă a identității colective, care aduce în atenție anumite probleme (mentalități, raportul „noi”-opinia publică internațională). Pe baza acestor strategii, actorii sociali construiesc un raport de *inegalitate simbolică* în relația cu „celălalt”,

dar pe care îl relativizează mai mult sau mai puțin, semnalând existența unor probleme identitare cu care se confruntă, de fapt, întreaga societate.

Raportarea la migranți și problematizarea identității colective sunt mediate de o serie de discursuri publice dominante în sfera politico-mediatică, în legătură cu probleme direct sau indirect legate de migrația circulară. De exemplu, *poziționarea instrumentală* față de românii care lucrează în străinătate (sunt construite „categorii” de migranți) indică recontextualizarea unor practici de mediatizare și vizibilitate a migrației curente în ultimii ani (a se vedea valorizarea românilor care contribuie prin performanțele sau faptele lor de excepție la buna reputație internațională a României). În schimb, persoanele intervievate nu au interpretat decât tangențial „rolul” migranților (dacă e să adoptăm această grilă de interpretare) din perspectiva experienței sociale și culturale pe care aceștia o dobândesc în situația transnațională și, implicit, a influenței pe care o pot avea în ceea ce privește *practica cetățeniei*.

BIBLIOGRAFIE

1. AKSOY, A.; ROBINS, K. (2000). „Thinking across spaces. Transnational television from Turkey”, *European Journal of Cultural Studies*, August, vol. 3 (3): p. 343–365.
2. AMELINA A.; FAIST T. (2012). *De-naturalizing the national in research methodologies: Key concepts of transnational studies in migration*, *Ethnic and Racial Studies* 35 (10, Special Issue): p. 1707–1724.
3. BECIU, C. (2012). «Qui fait la diaspora? Le problème de l'identité dans les recherches sur les diasporas», *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, special issue (ed. by Beciu C., Ciocea M., Cărlan A.I.) 14, no. 4, p. 13–29.
4. BECIU, C. (2011). *Sociologia comunicării și a spațiului public*, Editura Polirom, Iași.
5. BAUBÖCK, R. (2010). „Cold constellations and hot identities: Political theory questions about transnationalism and diaspora”. In: Bauböck R. & Faist T. (eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam University Press, p. 295–323.
6. BEST, R. (2010). „Situation or Social Problem: The Influence of Events on Media Coverage of Homelessness”, *Social Problems*, Vol. 57, Issue 1, p. 74–91.
7. BOCCAGNI, P. (2012). „Rethinking transnational studies: Transnational ties and the transnationalism of everyday life”, *European Journal of Social Theory* 15(1) p. 117–132.
8. CHARAUDEAU, P. (2008). «L'argumentation dans une problématique de l'influence», *Argumentation et Analyse du Discours* (AAD) n° 1, L'analyse du discours au prisme de l'argumentation, en ligne (<http://aad.revues.org>).
9. CEFĂI, D.; PASQUIER, D. (coord.) (2003). *Les Sens du public. Publics politiques, publics médiatiques*, Presses Universitaires de France, Paris.
10. DAHLGREN, P. (2005). „The Internet, public spheres, and political communication: dispersion and deliberation”, *Political Communication*, 22, p. 147–162.
11. DRZEWIECKA, JOLANTA, A. (2002). „Reinventing and contesting identities in constitutive discourses: Between diaspora and its others”, *Communication Quarterly*, Vol. 50, No 1, p. 1–23.
12. FAIRCLOUGH, I.; FAIRCLOUGH, N. (2012). *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*, Routledge.
13. FAIRCLOUGH, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London: Routledge.

14. FAIST, T. (2010). „Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?” In: Bauböck R. & Faist T. (eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam University Press.
15. GEORGIU, M. (2006). *Diaspora, Identity and the Media. Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*, Hampton Press, INC. Cresskill, New Jersey.
16. GUSFIELD, J. (1981). *The Culture of Problems*, The University of Chicago Press.
17. MARAT, E. (2009). „Nation Branding in Central Asia: A New Campaign to Present Ideas about the State and the Nation”, *EUROPE-ASIA STUDIES* 61 (7): p. 123–1136.
18. VERTOVEC, S. (2009). *Transnationalism*, Routledge.
19. VOLCIC, Z.; ANDREJEVIC, M. (2011). „Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism”, *International Journal of Communication* 5 (2011), p. 598–618.
20. WODAK, R. (2010). „‘Us’ and ‘Them’: Inclusion and Exclusion – Discrimination via Discourse”. In: Delanty G., Jones P., Wodak R. (eds.), *Identity, Belonging and Migration*, Liverpool University Press, p. 54–77.
21. WODAK, R. (2002). „Fragmented Identities: Redefining and Recontextualizing National Identity”, in Chilton, P. and Schäffner, C. (ed. by), *Politics as text and talk: analytic approaches to political discourse*, John Benjamins.

DIASPORA ȘI FENOMENUL DE *BRAIN DRAIN*

SIMONA STĂNICĂ*

ABSTRACT

DIASPORA AND THE “BRAIN DRAIN” PHENOMENON

The role that the highly skilled emigrants or Diasporas play in scientific and technological developments in the country of origin is still poorly understood and studied, although it is extremely important, due to the importance of science and technology for improving the human condition and economic development.

The migration of highly skilled people between countries with different levels of development has long been a critical issue and an unsolved problem.

The world knowledge gap highlights the need to find alternative ways to circumvent the exodus of scientists and skilled professionals by promoting the potential of scientific Diasporas to contribute to the development of their countries of origin.

The benefits that highly skilled emigrants can bring to their home countries are increasingly regarded as important for development. Thus, in order to create effective diaspora linkages with the development process taking place in the countries of origin, it is necessary to acquire further knowledge-based evidence on the scientific diaspora in destination countries, on the national systems of science and technology, as well as on labour and highly skilled mobility policies and initiatives.

Keywords: diaspora, scientific diaspora, highly skilled emigrants, country of origin, country of destination.

1. DEFINIREA CONCEPTULUI DE „DIASPORA” ȘI EVOLUȚIA LUI

În *Dicționarul explicativ al limbii române*, cuvântul „diaspora”¹ desemnează comunitățile evreiești împrăștiate în afara Palestinei în urma captivității

* Universitatea din București, Direcția pentru Protecția Copilului Sector 4, Bd. Metalurgiei nr. 89, sector 4, București; e-mail: simo_paraschiva@yahoo.com.

¹ De asemenea, menționez existența termenului „diaspora ortodoxă” care în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* reprezintă comunitățile ortodoxe dincolo de hotarele țării cu majoritate ortodoxă, aflate în spațiul lumii catolice, protestante și anglicane, în Europa, America, Australia etc., disponibil la: <http://dexonline.ro/definitie/Diaspora>. În sens juridic, prin diaspora ortodoxă înțelegem toate comunitățile bisericești organizate în afara teritoriului unei Biserici

babiloniene (sec. 6 î. Hr.) și, mai târziu, a căderii Ierusalimului (anul 70 d. Hr.). Termenul de „diaspora” pătrunde în limba română din franceză, care, la rândul ei, îl împrumută din limba greacă, și este compus din „dia”, ce înseamnă „împrejurul” și „spora”, ce înseamnă „a împrăștiia”.

Cuvinte cum ar fi: „cetățeni de origine națională”, „non-rezidenți”, „a doua generație”, „născuți în străinătate”, „lucrătorii migranți”, „migranți temporari sau sezonieri” sunt uneori folosite ca sinonime pentru diaspora². Mai mult, termenul „diaspora” a ajuns treptat să fie identificat cu „comunitatea transnațională”³.

Ambele concepte, diaspora și comunitățile transnaționale, se bazează pe un proces – și pe activitățile legate de acest proces – care depășește granițele. Acest proces este cunoscut sub denumirea de transnaționalism⁴.

La începutul anilor 1990, antropologul Basch și colaboratorii săi (1994, SUA) au subliniat faptul că migranții pe care îi studiau au dezvoltat practici transnaționale pe care teoriile migrației, atunci existente, nu le abordau. Ei au teoretizat transnaționalismul în migrație: procesele prin care migranții construiesc și mențin relații sociale multiple care leagă societățile lor de origine de societățile

autonome sau autocefale, care, din punct de vedere canonic, depind de Bisericele Mame din care s-au desprins, adică, continuă să rămână sub jurisdicția Bisericilor din care s-au detașat (Liviu Stan (1963), *Ortodoxia și diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe*, Revista „Ortodoxia”, nr. 1, p. 3). Termenul de diaspora desemnează un concept biblic binecunoscut, menționându-se prima dată cu referire la diaspora iudaică din Antichitate. În Noul Testament se face referire la așa-numita diasporă a primilor creștini, după cum urmează: „Deci au zis iudeii, între ei: Unde are să se ducă Acesta, ca noi să nu-l găsim? Nu cumva va merge la cei împrăștiați printre elini și va învăța pe elini? (Ioan 7, 35), Iacov, robul lui Dumnezeu și al Domnului Iisus Hristos, celor douăsprezece seminiți, care sunt în împrăștiere, salutare (Iacov 1, 1); Petru, apostol al lui Iisus Hristos, către cei ce trăiesc împrăștiați printre străini, în Pont, în Galatia, în Capadocia, în Asia și în Bitinia (1 Petru 1, 1) – (John Meyendorff (1987), *Vision of Unity*, New York, SVS Press, p. 139).

² Dina Ionescu (2005), *Policy Needs on Diaspora Data Collection*, IOM, Geneva, p. 1. Disponibil la: <http://www.unece.org/stats/documents/2005/03/migration/wp.4.e.pdf>

³ Rainer Bauböck, Thomas Faist (2010), *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, p. 73. Disponibil la: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14318/Diaspora_and_Transnationalism.pdf?sequence=4

⁴ Deși termenul a fost inventat de un coleg evreu al lui Randolph Bourne, promovarea lui a făcut-o însă Randolph Bourne, începând cu secolul XX, pentru a descrie „un nou mod de gândire cu privire la relațiile dintre culturi”. De obicei, literatura de specialitate vorbește despre „transnaționalism” atunci când, în cursul procesului de migrație, apar, între țara de origine și țara de destinație, legături economice, culturale, sociale foarte puternice.

Transnaționalismul este definit ca „procesul prin care imigranții dezvoltă și susțin relații sociale multiple care leagă împreună societățile lor de origine și destinație. Numim acest proces transnaționalism pentru a sublinia faptul că mulți imigranți construiesc astăzi câmpuri sociale ce traversează granițele geografice, culturale și politice” (Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton-Blanc (1994), *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*, New York, Routledge, p. 7, citat de Ludger Pries (2001): *Part I Introduction: 1. The Approach of Transnational Social Spaces: Responding to New Configurations of the Social and the Spatial*, p. 18. În: *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*, London, Routledge, p. 3–33. Disponibil la: <http://books.google.ba/books?id=TKhrRtQXw-cC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>).

lor de locuire. Migranții trăiesc în comunități transnaționale (Levitt, Sørensen, 2004) sau în spații sociale transnaționale, iar cercetătorii care împărtășesc perspectiva transnațională asupra migrației se concentrează în special pe modul de viață transnațional⁵.

Termenul diaspora este adesea folosit astăzi pentru a descrie orice populație care este considerată „fără teritoriu” sau „transnațională” – care are sau care a avut originile într-o țară, alta decât cea în care locuiește în prezent, și ale cărei rețele sociale, economice și politice traversează frontierele sau se întind în întreaga lume.

Georgiou menționează dubla dimensiune a conceptului de diaspora: una sociologică (diaspora, o categorie socială tipică pentru cultura mobilității, respectiv pentru „mobilitatea ideilor, artefactelor și a oamenilor în timp și spațiu”) și una teoretică (diaspora, o categorie analitică necesară pentru înțelegerea unor „condiții sociale precum coeziunea socială, conflictul, cultura globală și globalizarea culturală”)⁶.

Termenul „diasporă științifică” a fost definit ca fiind „o comunitate autoorganizată de oameni de știință și ingineri expatriați, care lucrează pentru dezvoltarea țării de origine, în special în domeniul științei, tehnologiei și informației”⁷.

Ancien și colaboratorii săi (2009) definesc rețelele de cunoștințe ale diasporei ca fiind „rețelele din străinătate care mobilizează cunoștințele, expertiza, contactele, deprinderile, expertiza în afaceri și resursele financiare și politice ale celor din diaspora, văzute ca o resursă colectivă pentru beneficiul diasporei locale și globale, precum și pentru cel al țării de origine”⁸.

⁵ Linda Basch; Nina Glick Schiller; Cristina Blanc Szanton (1994), *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, New York, Routledge.

Peggy Levitt, Ninna Nyberg-Sørensen (octombrie 2004), *The transnational turn in migration studies*, „Global Migration Perspectives”, nr. 6, Geneva, Global Commission on International Migration. Disponibil la: http://www.solidarnosc.org.pl/uploads/oryginal/0/5f5d0_Transnational_turn.pdf

Citați de Viorela, Foamete-Ducu (2011): *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România* – teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj-Napoca. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Maria Roth. Disponibil la: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/sociologie/Foamete_Ducu_Viorela_Ro.pdf

⁶ Myria Georgiou (2006), *Diaspora, Identity and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*, New York, Hampton Press, p. 15, citat de Camelia Beciu (2012): *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 49–66, București, p. 52. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>

⁷ Rémi Barré, Valéria Hernandez, Jean-Baptiste Meyer, Dominique Vinck (2003), *Scientific Diasporas: How Can Developing Countries Benefit from Their Expatriate Scientists and Engineers?*, Paris, France, Institut de Recherche pour le Développement, IRD Editions.

⁸ Delphine Ancien, Mark Boyle, Rob Kitchin (2009), *The Scottish Diaspora and Diaspora Strategy: Insights and Lessons from Ireland*. Scottish Government. Materialul a fost prezentat în cadrul *Workshop*-ului din 26–28 ianuarie 2009, National University of Ireland, Maynooth: *Exploring Diaspora Strategies: An International Comparison*. Disponibil la: <http://www.nuim.ie/nirsa/diaspora/PDFs/Exploring%20Diaspora%20Strategies%20International%20Comparison.pdf>

Există 4 tipuri de rețele de cunoștințe ale diasporei, bazate pe tipologia dezvoltată de O'Neil (2009)⁹:

1. rețelele de cunoștințe globale sunt acele rețele transnaționale care fac legătura între regiunile lumii și țara de origine, incluzând schimburile comerciale, întâlnirile de afaceri, îndrumarea, sprijinul și accesul la factorii de decizie;

2. rețelele de cunoștințe ale specialiștilor sunt acele rețele specifice, din diferite sectoare de activitate, precum comunicațiile și informatica, sectorul juridic și biotehnologia, care generează legături strânse și specifice cu țara de origine, pentru a ajuta la extinderea sectoarelor respective, de exemplu, prin oferirea de expertiză, îndrumare, cunoștințe și suport financiar;

3. rețelele de cunoștințe ale profesioniștilor sunt acele rețele ale profesioniștilor și expatriaților cu calificare înaltă localizați în orașele cosmopolite. Accentul se pune atât pe rețelele sociale, cât și pe rețelele de afaceri și pe schimbul de contacte, cunoștințe, îndrumare și idei.

4. rețelele de cunoștințe transnaționale sunt acele rețele care au ca scop crearea de legături economice între țara de origine și țara de destinație. Aici diaspora joacă rolul unui *broker* al relațiilor pentru o anumită țară. Resursele dezvoltate în rețea includ cunoașterea piețelor, cunoștințe culturale și acces la oportunitățile transnaționale.

Safran¹⁰ definește diasporele ca fiind „comunități minoritare de expatriați” ai căror membri împărtășesc următoarele caracteristici:

1. ei sau strămoșii lor au fost îndepărtați dintr-un centru original către două sau mai multe regiuni periferice sau străine;

2. ei păstrează o „memorie colectivă”, o viziune sau un mit despre țara lor natală – cu privire la așezarea geografică, istoria și realizările sale;

3. ei cred că nu sunt și, probabil, nu pot fi pe deplin acceptați în țara gazdă și prin urmare se simt înstrăinați și izolați;

4. ei consideră țara natală ca adevărata lor origine, locația ideală și locul în care ei sau urmașii lor ar trebui în cele din urmă să revină – atunci când condițiile vor fi corespunzătoare;

5. ei cred că ar trebui, în mod colectiv, să se implice în menținerea sau restabilirea securității și prosperității în țara natală;

6. ei continuă să păstreze legăturile cu țara de origine, în mod personal sau prin interpuși, într-un fel sau altul, conștiința etnică și solidaritatea reprezentând elementele definitorii ale existenței acestor legături.

⁹ Aine O'Neill (2009), *Diaspora Knowledge Networks*. Materialul a fost prezentat în cadrul Workshop-ului din 26–28 ianuarie 2009, National University of Ireland, Maynooth: *Exploring Diaspora Strategies: An International Comparison*, p. 23. Disponibil la:

<http://www.nuim.ie/nirsa/diaspora/PDFs/Exploring%20Diaspora%20Strategies%20International%20Comparison.pdf>

¹⁰ William Safran (1991), *Diasporas in modern societies: Myths of Homeland and Return*, „Diaspora: A Journal of Transnational Studies”, Vol. 1, Nr. 1, p. 83–99.

În ultimii ani, intelectualii și activiștii au început să folosească din ce în ce mai frecvent termenul diaspora pentru a se caracteriza pe ei înșiși: James Clifford menționează că am fost martorii apariției „limbajului diasporic”, care pare să înlocuiască sau cel puțin să completeze „discursul minoritar”¹¹. Cu toate acestea, actuala supraexploatare și subteoretizare a noțiunii „diaspora” în rândul academicienilor, intelectualilor transnaționali și liderilor de la nivelul comunității, deopotrivă – care văd termenul ca devenind o referință generală care îmbină categorii precum migranții, lucrătorii temporari, minoritățile etnice și rasiale, refugiații, expatriații și turiștii – pune în pericol utilitatea descriptivă a termenului (Vezi: Safran, 1991, Tatla, 1993, Cohen, 1995).

În cadrul diferitelor discipline științifice, termenul „diaspora” apare având cel puțin trei înțelesuri. Aceste înțelesuri se referă la ceea ce am putea denumi:

- „diaspora ca formă socială”,
- „diaspora ca tip de conștiință” și
- „diaspora ca modalitate de exprimare culturală”.

2. CONEXIUNILE DINTRE REȚELELE SOCIALE DIN DIASPORA ȘI MIGRANȚII CU CALIFICARE ÎNALTĂ

Georgiou consideră că studiile despre diaspora nu mai pot fi reduse doar la „relația lineară” dintre diaspora și țara de origine și/sau de destinație, în condițiile în care actorii diasporei sunt conectați la o varietate de rețele „paralele și concurențiale”¹².

În prezent, diaspora se transformă într-o putere socială activă, care este implicată în toate sferele de activitate ale societății și care, la rândul său, le influențează pe acestea. Ajungând în noua locație, emigranții cu calificare înaltă tind să se unească, mai puțin cu scopul de a supraviețui în țara de destinație, cât, mai ales cu scopul de a-și păstra obiceiurile, tradițiile, limba maternă și, nu în ultimul rând, contactele cu țara natală. În acest scop, emigranții se unesc cu diasporele deja existente sau creează noile asociații diasporale, ceea ce cauzează dinamismul constant al creșterii numărului diasporelor la nivel internațional.

Lucas (2004) identifică rețelele sociale transnaționale ca fiind cel mai puternic mecanism al diasporei. Rețelele diasporei sunt distribuite global la nivelul populației care este conectată prin intermediul credințelor comune, etniei, identității naționale și care activează și reînnoiește aceste legături prin crearea de conexiuni la nivel local, global și cu țara de origine. Prin intermediul acestor rețele, țările în curs de dezvoltare pot accesa cunoștințele și investițiile din altă țară. În timp ce studenții talentați din țările în curs de dezvoltare continuă să migreze pentru a-și continua studiile și pentru a lucra în economiile dezvoltate, atunci când

¹¹ James Clifford (1994), *Diasporas*, „Cultural Anthropology”, Vol. 9, Nr. 3, p. 311. Disponibil la: http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf

¹² *Ibidem*, p. 6.

vor deveni antreprenori sau manageri într-o companie multinațională, ei se vor folosi, de cele mai multe ori, de rețelele de la nivel global și în special de diaspora pentru a reinvesti cunoștințele dobândite în străinătate și experiența lor în țara de origine și, nu în ultimul rând, pentru a contribui la dezvoltarea de noi unități în țara de origine. În particular, rețelele de expatriați pot ajuta la identificarea și depășirea obstacolelor care pot apărea în direcția reinvestirii și pot, de asemenea, accesa cunoștințele tehnice din alte țări, cunoștințe care pot contribui în mod decisiv la dezvoltarea țării de origine.

Diferența dintre rețelele de lucrători influențează, în primul rând, modalitățile prin care migranții cu calificare înaltă¹³ sunt recrutați. În primul rând, școlile și universitățile apar ca fiind „surse” pentru rețele de migranți calificați, mai ales în rândul persoanelor care au absolvit sau și-au finalizat studiile în străinătate. Multe studii arată că experiența de a fi student în străinătate crește semnificativ probabilitatea de a deveni ulterior un migrant calificat (Vezi: Salt, 1997; Khadria, 2001; Hugo, 2002). Rețelele pe care studenții străini le dezvoltă pot să ofere oportunități pentru colegii și prietenii rămași acasă. Meyer (2001) subliniază faptul că cercetătorii tind să intre în acest cerc migratoriu prin intermediul rețelor ad hoc de colegi și colaboratori, în timp ce inginerii și specialiștii în tehnologia informației tind să migreze folosindu-se de canalele instituționale, precum agențiile de recrutare și redistribuire (Findlay, 1990).

Migrația profesioniștilor necesită de cele mai multe ori:

- interacțiunea dintre diverșii intermediari implicați în verificarea regulilor și procedurilor de emigrare;

¹³ Mai mulți termeni sunt utilizați pentru a defini conceptul de „highly qualified personnel” (personal înalt calificat): „highly skilled workers” (lucrătorii cu calificare înaltă), „qualified personnel” (personal calificat), „Human resources in science and technology” (resursele umane din știință și tehnologie), „scientists and engineers” (oamenii de știință și inginerii), „IT workers” (lucrătorii din domeniul IT) sau simplu „brains” (creiere) – în expresiile „brain drain” (exodul creierelor), „brain gain” (câștigul creierelor) sau „brain circulation” (circulația creierelor). Nu există un consens în ceea ce privește definirea conceptului „highly skilled people” (persoane cu calificare înaltă), o definiție acceptată este încadrarea lor în categoria celor care dețin o calificare superioară. Termenul „skill” se referă la calificările necesare pentru a desfășura anumite activități pe piața muncii. În sensul cel mai general, acesta reflectă nivelul capitalului uman de pe piața muncii. Aptitudinile sunt multidimensionale, deoarece majoritatea locurilor de muncă necesită mai multe aptitudini pentru îndeplinirea corespunzătoare a sarcinilor, de la abilități psihice precum coordonarea ochi-mână, dexteritate și putere, până la cele cognitive (gândire analitică și sintetică, abilități numerice și verbale) și abilitățile interpersonale (supervizare, conducere). (Laudeline Auriol; Jerry Sexton (2002), *Capitolul 1: Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility*. În *International Mobility of the Highly Skilled*, „Papers and Proceedings”, Paris, OECD, p. 14. Disponibil la: <http://pesona.mmu.edu.my/~chtan/Seminar/9202011E.pdf>).

Definiția nu este completă deoarece calificările pot fi dobândite prin experiență (Andrés Solimano (2002a), *Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries*. The 4th Annual World Bank Conference on Development economics for Europe, Oslo, Norvegia, 24–26 iunie. „Working Paper”, nr. 15, Santiago, Chile: ECLAC, p. 12, disponibil la: <http://www.andressolimano.com/articles/migration/Globalizing%20Human%20Capital,%20manuscript.pdf>).

- contactul cu autoritățile cu atribuții în domeniul migrației;
- asigurarea condițiilor de angajare și recunoaștere a calificărilor;
- negocierea salariilor;
- facilitarea transportului și cazării.

În prezent, există numeroase agenții specializate care se ocupă de astfel de situații. Recenta proliferare a agențiilor internaționale de intermediere de acest tip confirmă faptul că globalizarea pieței muncii înalt calificate nu poate apărea fără o rețea masivă de investiții¹⁴. Un exemplu notabil, în special din domeniul IT, este agenția cunoscută în toată lumea ca „body shopping”¹⁵. Khadria (2001) arată că, în timp ce fenomenul exista încă din anii 1980, „body shopping” este considerat acum mult mai organizat, omniprezent, implică experți independenți și este adesea monitorizat, sub amenințarea aplicării de sancțiuni, atât de guvernele din țările de origine, cât și de guvernele din țările de destinație.

Așa cum Xiang a prezentat, agențiile care furnizează firmelor lucrători din domeniul IT, pe perioade scurte de timp, pot:

- răspunde nevoilor angajatorului în cel mai scurt timp;
- urmări îndeaproape nevoile pieței muncii;
- funcționa ca un „tampon” între piața muncii și angajator;
- și, nu în ultimul rând, îi pot dispensa, atât pe angajator cât și pe angajat, de la sarcinile de natură administrativă, cum ar fi: obținerea vizelor, monitorizarea regulilor, întocmirea și completarea formularelor etc.

Agențiile, fie că sunt mici, medii sau mari, sunt legate foarte bine între ele prin rețele transnaționale. Un aspect negativ ar fi acela că multe asemenea agenții s-au dovedit a fi implicate în diferite tipuri de fraude, în special oferind locuri de muncă care nu existau în realitate, pentru lucrătorii interesați sau prin falsificarea calificărilor necesare pentru a obține un anumit loc de muncă (Vezi: Xiang, 2001; Martin, 2002).

Fluxurile internaționale de specialiști cu pregătire superioară au, ca particularitate distinctivă, cadrul instituțional în care se desfășoară, reprezentat în

¹⁴ Jean-Baptiste Meyer (2001), *Network approach versus brain drain: Lessons from the diaspora*, „International Migration”, Vol. 39, Nr. 5, p. 102.

¹⁵ Conceptul „body shopping” reprezintă o practică frecventă în India, unde anumite companii de consultanță recrutează de oriunde din lume lucrători în domeniul IT; în cele mai multe cazuri aceștia sunt tot din India, pentru a-i plasa diverșilor clienți ca specialiști pentru executarea unor proiecte. Spre deosebire de agențiile convenționale de recrutare, care prezintă lucrătorii angajatorilor, „body shop” administrează lucrătorii în numele angajatorilor – de la plata vizelor de lucru temporare până la plata salariilor, le găsesc cazare și alte servicii similare. Astfel, lucrătorii nu intră în contact direct cu angajatorii și pot fi redistribuiți în orice moment, fie că agenția „body shop” le oferă o altă însărcinare către un alt client, fie că îi pune pe o listă de așteptare în căutarea unui noi activități. Lucrând în cooperare, operatorii „body shop” stabilesc legături unii cu alții în aceeași regiune sau în țări diferite, trimițând lucrători în domeniul IT acolo unde este nevoie de ei (Biao Xiang (2007), *Global „Body shopping”. An Indian Labor System in the Information Technology Industry*, New Jersey, Princeton University Press, p. 4).

mare parte de piața internă a forței de muncă din cadrul corporațiilor multinaționale și al altor organizații internaționale, agențiile de recrutare și oficiile guvernamentale¹⁶.

Rețelele transnaționale de lucrători calificați nu reprezintă numai „bulevarde” bi-naționale de deplasare. Acestea determină în mod regulat mobilitatea lucrătorilor într-un spațiu internațional. Pentru o anumită perioadă de timp, migrația lucrătorilor înalt calificați din țările în curs de dezvoltare a fost privită ca o problemă de „brain drain”¹⁷. Odată cu recunoașterea circulației rețelor de lucrători înalt calificați, mulți sociologi și politicieni au avut tendința de a-și schimba discursul, de la *brain drain* la noțiuni de globalizare a capitalului uman, „brain exchange”¹⁸, „brain circulation”¹⁹, și de creare a unei forțe de muncă mobile la nivel global.

¹⁶ United Nations (1998). *International Migration Policies*, New York, Department of Economic and Social Affairs – Population Division, p. 89.

¹⁷ Conceptul „brain drain” („exodul creierelor”) desemnează „transferul internațional al resurselor în forma capitalului uman, în particular migrația persoanelor cu calificare înaltă dinspre țările în curs de dezvoltare spre țările dezvoltate” (Michel Beine; Frédéric Docquier; Hillel Rapoport (2003), *Brain Drain and LCDs' Growth: Winners and Losers*, IZADP „Discussion Paper Series”, Nr. 819, p. 2. Disponibil la: <http://www.milkeninstitute.org/pdf/braindrain.pdf>).

Dicționarul *American Heritage* definește conceptul brain drain ca „pierderea forței de muncă intelectuale și tehnice prin deplasarea acestui tip de forță de muncă către medii geografice, economice și profesionale mai favorabile” (The American Heritage Dictionary of the English Language, 2006). Termenul *brain drain* se referă la „emigrația indivizilor pregătiți și talentați dinspre țara de origine spre o altă țară, conducând la epuizarea resurselor calificate din țara de origine” (Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath-Cross, eds. (2011), *Glossary of Migration 2nd Edition*, IOM International Organization for Migration, „International Migration Law”, Nr. 25, p. 15. Disponibil la: <http://publications.iom.int/bookstore/free/Glossary%202nd%20ed%20web.pdf>).

În literatura non-academică conceptul poate fi folosit în sens restrâns și este legat de migrația inginerilor, doctorilor, oamenilor de știință și altor categorii de specialiști cu pregătire universitară. Folosirea cuvântului „brain” (creier) are legătură cu orice calificare, competență sau calitate care este o investiție potențială. Folosirea cuvântului „drain” (exod) sugerează că această rată a ieșirilor este la un nivel mai mare decât cel „normal” sau decât cel dorit (Pierpaolo Giannoccolo (2004), *The Brain Drain, A Survey of the Literature*, „Working Papers”, Nr. 526, p. 2. Disponibil la: <http://www2.dse.unibo.it/wp/526.pdf>). În limba română, conceptul *brain drain* „a fost tradus în diferite feluri, de diferiți autori și în diferite perioade politice ca: scurgerea creierelor, exodul creierelor, migrația creierelor sau chiar furtul creierelor, furt de inteligență, racolare de cadre, exod de competențe, drenarea creierelor, hemoragia creierelor” (Paul Ștefănescu (1982), *Brain-drain. Exodul creierelor*, București, Editura Politică, p. 20).

¹⁸ „Brain exchange” („schimb de creiere”) implică un flux al cunoștințelor tehnice în două direcții: atât dinspre statul emițător, cât și dinspre statul receptor de imigranți. Pentru situațiile în care fluxul este net dezechilibrat (favorabil unei părți), raportul menționat face referire la „brain drain” (exodul creierelor) sau „brain gain” (câștigul creierelor) în funcție de unghiul din care este abordată problema. „Brain exchange” se poate regăsi sub forma schimbului de elevi, cercetători și studenți între țările slab dezvoltate și cele dezvoltate, în scopul câștigurilor comune de cunoștințe, experiență și pregătire. Într-un raport OECD din 1997, care analizează mișcarea personalului cu calificare superioară, au fost identificate două concepte de bază cu referire la migrația forței de muncă înalt calificate, și anume: „brain exchange” („schimbul de creiere”) și „brain waste” („neutilizarea/irosirea inteligenței/creierelor”) (John Salt (1997), *International movements of the highly skilled*, Paris, OECD, „Occasional Papers”, Nr. 3, p. 5. Disponibil la: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/32/2383909.pdf>).

¹⁹ „Brain circulation” se presupune a fi o formă pozitivă a mobilității implicând oameni de știință și cercetători (precum și alți profesioniști cu calificare înaltă) care se deplasează în interiorul sau în afara diferitelor regiuni geografice și prin urmare favorizează răspândirea cunoștințelor și își

Un număr de scheme și tipuri de rețele transnaționale de profesioniști expatriați au fost create și pot fi utilizate pentru a activa rolul lor efectiv și productiv în dezvoltarea țării de origine – fără să presupună vreun efect fizic temporar sau o întoarcere definitivă. Acestea sunt ceea ce Meyer și Brown (1999) au numit „lucrul cooperativ la distanță” în cadrul unei diaspore intelectuale. Deși astfel de legături au existat într-o formă sau alta în trecut, ele devin acum sistematice, compacte și numeroase. Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare sprijină o asemenea inițiativă majoră în domeniu, prin programul TOKTEN (Transferul de cunoștințe prin intermediul expatriaților naționali), care folosește experiența acumulată de către expatriați prin intermediul vizitelor scurte efectuate în țările lor de origine (www.unops.org).

Meyer și Brown au identificat cel puțin 42 de rețele de cunoștințe formale care unesc 30 de țări cu cetățenii lor din străinătate. Rețelele variază de la câteva sute până la 2 000 de membri. Meyer și Brown clasifică aceste rețele în 4 tipuri:

1. rețele de studenți/„savanți”;
2. asociațiile locale ale expatriaților calificați;
3. transferul de cunoștințe prin intermediul expatriaților naționali (TOKTEN);
4. rețelele aflate în curs de dezvoltare, formate din diaspore intelectual/științifice.

Așa cum aceste rețele există cu scopul de a întări diaspora pentru dezvoltarea țării de origine, ele pot fi utilizate și pentru recrutarea forței de muncă înalt calificate și deplasarea acestora în afara țării de origine. Alt tip de rețea transnațională ce afectează mișcarea lucrătorilor este reprezentată de rețelele *on-line* pentru schimbul de informații și recrutare în rândul profesioniștilor. www.siliconidia.com reprezintă un exemplu pentru lucrătorii din domeniul IT și pentru oamenii de afaceri.

Cercetarea diasporei arată că nu toate rețelele sunt productive sau benefice și că mai multe informații ar fi necesare cu privire la cine lucrează, cu cine și în ce mod²⁰. Examinarea metodologiilor și analizarea abordărilor care au ca obiect rețelele sociale ar putea să fie mult mai utile în acest sens²¹.

are originile în studiile focalizate pe studenții și oamenii de știință din țările în curs de dezvoltare care locuiau în SUA (Tom Casey, Sami Mahroum, Ken Ducatel, Rémi Barré (2001), *The Mobility of Academic Researchers: Academic Careers and Recruitment in Ict and Biotechnology in Europe*, European Commission, Joint Research Centre, p. 13). Trebuie subliniat faptul că, circulația creierelor este un rezultat al dezvoltării și modificării fenomenelor de exod al creierelor și câștig al creierelor. Yun-Chung (2007) analizează fenomenul circulației creierelor și subliniază că, în contrast cu teoriile privind „*brain drain*-ul” sau „*reversul brain drain*-ului” care este într-o singură direcție, circulația creierelor este un termen inventat de Saxenian și subliniază existența a două fluxuri de lucrători calificați, între țara de origine și de destinație. Această formă a migrației va lua proporții în viitor, în special dacă disparitățile economice între țări continuă să se diminueze.

²⁰ Andy Hargreaves, Dean Fink (2006), *Sustainable Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass, citat de Andy Hargreaves; Paul Shaw (2005): *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies*, An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project, p. 107. Disponibil la: http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf

²¹ Stephen Barry Wellman, Stephen David Berkowitz (1988), *Social Structures: A Network Approach*, New York, Cambridge University Press citat de de Andy, Hargreaves; Paul, Shaw (2005), *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies*. An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project, p.107. Disponibil la:

3. MODALITĂȚILE PRIN CARE REȚELE SOCIALE DIN DIASPORA ȘI MIGRANȚII CU CALIFICARE ÎNALTĂ POT CONTRIBUI LA DEZVOLTAREA ȚĂRII DE ORIGINE

Referindu-se la lucrările lui Cohen despre diaspora, Aksoy și Robins sugerează necesitatea de a depăși clișee precum „comportamentul diasporic” și de a focaliza, în schimb, analiza asupra practicilor simbolice prin care migranții, ca individualități distincte, se autodefinesc și reflectează asupra poziției lor în diversele interacțiuni și medii – cum gândesc, interpretează și resimt situațiile. Altfel spus, ar trebui identificate formele emergente de manifestare a diasporei, cele care rezultă din modul în care actorii respectivi se raportează la o diversitate de rețele de apartenență, de sociabilitate, de acțiune civică, de afirmare identitară²².

În cel mai bun caz, rețelele diasporei reprezintă un câștig important, dar prea puțin utilizat pentru crearea spiralelor de cunoștințe, *training*, dezvoltare, investiții între țările de origine și țările de destinație, mai dezvoltate economic, către care migranții sunt atrași. Rețelele diasporei reconectează oamenii de afaceri de succes cu legăturile culturale de unde ei au emigrat.

Pentru a susține validitatea ipotezei câștigului de inteligență, Pănescu analizează efectele pierderii creierelor folosind două posibile canale pentru câștigul de inteligență: „un câștig anterior condiționat de asimetria informațională și un câștig posterior prin rețelele științifice din diaspora, încercând să le încadreze într-o fundație teoretică solidă”. Ea identifică mai multe tipuri de rețele de cunoaștere, dintre care rețelele științifice și intelectuale din diaspora au o influență pozitivă asupra dezvoltării țării de origine. Aceste rețele depind foarte mult de internet și interacționează în numeroase proiecte de dezvoltare cu agenții guvernamentale și private și organizații non-profit din țara de origine. În principal, activitățile lor constau în proiecte de cercetare, transfer de tehnologie și consultanță de specialitate, cursuri de perfecționare și aducerea companiilor străine în țara de origine²³.

Stabilirea unor legături durabile între diaspora și țara de origine, prin contacte de afaceri și științifice, reuniuni periodice în țară, proiecte internaționale comune, reprezintă, de asemenea, un factor potențial favorabil generat de emigrație, în compensație la pierderile pe care aceasta le generează. Emigranții cu calificare înaltă se pot întoarce acasă după câțiva ani, aducând odată cu ei cunoștințe, deprinderi, contacte dobândite, acces la cele mai bune practici la nivel internațional

http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf

²² Asu Aksoy, Kevin Robins, (2000), *Thinking across spaces. Transnational television from Turkey*, „European Journal of Cultural Studies”, Vol. 3, Nr. 3, p. 45, citat de Camelia, Beciu (2012): *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 53, București. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>

²³ C.A. Pănescu (2003), *Brain Drain and Brain Gain: A New Perspective on Highly Skilled Migration*, București, Academia Diplomatică, Ministerul Afacerilor Externe, p. 112.

Disponibil la: <http://www.cenpo.ro/files/08%20Migration.pdf>

și un posibil capital financiar, toate contribuind la dezvoltarea națională. Această migrație de retur aduce avantaje clare țării de origine. În plus, pe perioada în care migrantul locuiește în străinătate, acesta poate să transfere o parte a cunoștințelor și experiențelor dobândite către țara de origine, prin intermediul vizitelor periodice și prin participarea la rețelele de cunoștințe sau diasporele științifice stabilite în străinătate (Solimano, 2002). Aceste diaspore științifice au creat rețele de cunoștințe ale conaționalilor care aparțin unui anume domeniu de lucru sau studiu din străinătate. Scopul principal al acestor rețele este acela de a conecta profesioniștii și oamenii de știință împrăștiați pe tot globul și care își manifestă interesul de a păstra legătura unii cu alții. În plus, ei sunt interesați în sprijinirea promovării dezvoltării științifice și economice a țărilor de origine. Aceste rețele pot avea legătură și pot fi susținute de către guvernele țărilor de origine sau pot fi independente. Exemple de asemenea rețele sunt: Rețeaua cercetătorilor și inginerilor columbieni din străinătate („The Colombian Network of Researchers and Engineers Abroad” – Red Caldas)²⁴, cercetătorii chinezi din străinătate („Chinese Scholars Abroad” – CHISA), („Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California”²⁵ – CESASC) Rețeaua Globală Koreană („The Global Korean Network”), Fundația FORS²⁶ – Forumul pentru Știință și Reformă din România („The Forum for Science and Reform” – FORS) și altele (Vezi: Meyer și Brown, 1999). Mai mult, diasporele științifice contribuie la ruperea legăturilor psihologice ale oamenilor de știință cu locul de reședință. Acest aspect poate ajuta la transferul cunoștințelor către țările în curs de dezvoltare.

Guvernul ar trebui să implementeze politici prin intermediul cărora să se asigure că legăturile țării cu emigranții înalt calificați nu sunt pierdute, garantând astfel bunăstarea individului, precum și productivitatea țării de origine.

Lowell și Findlay²⁷ au clasificat posibilele opțiuni politice, în ceea ce privește exodul creierelor, în 6 categorii, cunoscute sub denumirea „6 R”:

²⁴ Rețeaua columbiană „Red Caldas” este una dintre primele rețele care a evoluat în calitate de grup bine organizat și autonom format din oamenii de știință columbieni aflați în străinătate. Misiunea rețelei Red Caldas este de a consolida comunitatea științifică columbiană și de a o integra în comunitatea științifică internațională prin intermediul stabilirii contactelor și parteneriatelor, organizarea conferințelor, seminarelor și altor modalități de schimb de informații. Membrii rețelei Red Caldas sunt încurajați să colaboreze prin intermediul proiectelor de cercetare (Sergiu Porcescu – iunie 2008), *Oportunități pentru comunitățile științifice din țările de origine*, „Akademos”, Nr. 3 (10), p. 31–35. Disponibil la: <http://www.akademos.asm.md/files/Akademos%203%202008%2012%20OPORTUNIT%C4%82%C5%A2I%20PENTRU%20COMUNIT%C4%82%C5%A2ILE%20%C5%9ETIIN%C5%A2IFICE%20DIN%20%C5%A2%C4%82RILE%20DE%20ORIGINE.pdf>.

²⁵ Disponibil la: <http://cesasc.org/default.aspx>

²⁶ Disponibil la: <http://fors.ong.ro/indexr.htm>

²⁷ Lindsay B. Lowell (2006), *High Skilled Mobility: Changes and Challenges. Presentation to the United Nations*, „International Symposium on International Migration and Development”, Turin, 28–30 June 2006, p. 17–19. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%22B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22

1. „Revenirea migranților în țara de origine.
2. Restricții în ceea ce privește mobilitatea internațională a cetățenilor proprii și lucrătorilor străini.
3. Recrutarea migranților internaționali.
4. Repatrierea capitalului uman pierdut (impunere de taxe/compensare).
5. Repatrierea resurselor (opțiunea diasporei).
6. Reținerea prin politicile educaționale/de dezvoltare economică”.

Opțiunea „diasporei” înseamnă repatrierea resurselor. Migrația și migrații pot reprezenta o resursă valoroasă pentru dezvoltarea țării de origine, dar acest impact pozitiv reprezintă mai degrabă un potențial decât un mecanism automat²⁸. O precondiție pentru ca aceste beneficii să conducă la rezultate pozitive este ca legătura dintre țările de destinație și de origine să rămână la fel de strânsă și de asemenea să se păstreze o metodă ieftină de transfer a cunoștințelor dinspre cele mai bune instituții străine spre țara de origine, care poate obține un beneficiu suplimentar de pe urma trimiterilor de bani.

Este evident faptul că nicio restricție, reținere sau opțiune a „diasporei” nu va avea succes dacă nu există nicio speranță de îmbunătățire a condițiilor și niciun angajament clar și complet al factorilor politici de decizie din țara de origine. Aceasta presupune investiții mari în educație, întărirea schimbului de studenți și de personal înalt calificat și, nu în ultimul rând, crearea unui mediu de lucru atractiv, care să determine persoanele cu calificare înaltă să rămână în țară sau să se reîntoarcă.

Acest lucru este cel mai bine reliefat prin afirmația lui Lowell (2006): „A oferi oamenilor motive să rămână sau să reîntoarcă este fără îndoială cea mai eficientă opțiune politică de susținere a capitalului uman”²⁹.

BIBLIOGRAFIE

1. AKSOY, ASU; ROBINS, KEVIN (2000). Thinking across spaces. Transnational television from Turkey, *European Journal of Cultural Studies*, 3, p. 343–365.
2. AURIOL, LAUDELIN; SEXTON, JERRY (2002). Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility. În *International Mobility of the Highly Skilled*, Papers and Proceedings, Paris, OECD. Disponibil la: <http://pesona.mmu.edu.my/~chtan/Seminar/9202011E.pdf>

²⁸ Hein De Haas (2006), *Engaging Diasporas. How governments and development agencies can support diaspora involvement in the development of origin countries*, International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford, p. 13. Disponibil la: <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/engaging-diasporas-hein-de-haas.pdf>

²⁹ Lindsay B. Lowell (2006), *High Skilled Mobility: Changes and Challenges*, Presentation to the United Nations, *International Symposium on International Migration and Development*, Turin. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%2B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22 citat de Andreas, Breinbauer (2007), *Brain Drain – Brain Circulation or ...What Else Happens or Should Happen to the Brains Some Aspects of Qualified Person Mobility/Migration*, „FIW- Working Paper”, Nr. 004, p. 23. Disponibil la: http://wbc-inco.net/attach/N_004-breinbauer.pdf

3. BARRÉ, RÉMI; HERNANDEZ, VALÉRIA; MEYER, JEAN-BAPTISTE; VINCK, DOMINIQUE (2003). *Scientific Diasporas: How Can Developing Countries Benefit from Their Expatriate Scientists and Engineers?*, France, Paris, Institut de Recherche pour le Développement, IRD Editions.
4. BASCH, LINDA; SCHILLER-GLICK, NINA; SZANTON-BLANC, CRISTINA (1994). *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, New York, Routledge.
5. BAUBÖCK, RAINER; FAIST, THOMAS (2010). *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press. Disponibil la: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14318/Diaspora_and_Transnationalism.pdf?sequence=4
6. BECIU, CAMELIA (2012). *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 49–66, București. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>
7. BEINE, MICHEL; DOCQUIER, FRÉDÉRIC; RAPOPORT, HILLEL (2003). *Brain Drain and LCDs Growth: Winners and Losers*. Discussion Paper Series, IZADP 819. Disponibil la: <http://www.milkeninstitute.org/pdf/braindrain.pdf>
8. BOURNE, RANDOLPH (July 1916). *Trans-National America*, *The Atlantic Monthly*, 118 86–97, Boston, The Atlantic Monthly Group. Disponibil la: <http://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Bourne.html>
9. BREINBAUER, ANDREAS (2007). *Brain Drain – Brain Circulation or ...What Else Happens or Should Happen to the Brains Some Aspects of Qualified Person Mobility/Migration*, *FIW-Working Paper*, 004. Disponibil la: http://wbc-inco.net/attach/N_004-breinbauer.pdf
10. CASEY, TOM; MAHROUM, SAMI; DUCATEL, KEN; BARRÉ, RÉMI (2001). *The Mobility of Academic Researchers: Academic Careers and Recruitment in Ict and Biotechnology in Europe*, European Commission, Joint Research Centre.
11. CLIFFORD, JAMES (1994). *Diasporas*, *Cultural Anthropology* 9, 3, p. 302–338. Disponibil la: http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf
12. COHEN, ROBIN (1995). Rethinking „Babylon”: iconoclastic conceptions of the diasporic experience, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21, 1, p. 5–18.
13. De HAAS, HEIN (2006). *Engaging Diasporas. How governments and development agencies can support diaspora involvement in the development of origin countries*, International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford. Disponibil la: <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/engaging-diasporas-hein-de-haas.pdf>
14. FINDLAY, ALLAN M. (1990). A migration channels approach to the study of high-level manpower movements: A theoretical perspective, *International Migration* 28, 1: 15–23.
15. FOAMETE-DUCU, VIORELA (2011). *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România* – teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj-Napoca. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Maria Roth. Disponibil la: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/sociologie/Foamete_Ducu_Viorela_Ro.pdf
16. GEORGIOU, MYRÍA (2006). *Diaspora, Identity and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*, New York, Hampton Press.
17. GIANNOCOLO, PIERPAOLO (2004). *The Brain Drain. A Survey of the Literature*, *Working Papers*, 526. Disponibil la: <http://www2.dse.unibo.it/wp/526.pdf>
18. HARGREAVES, ANDY; SHAW, PAUL (2005). *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies*. An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project. Disponibil la: http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf
19. HARGREAVES, ANDY; FINK, DEAN (2006). *Sustainable Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass.
20. HUGO, G. (2002). *Migration policies designed to facilitate the recruitment of skilled workers in Australia*. In *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD, 2.

21. IONESCU, DINA (2005). *Policy Needs on Diaspora Data Collection*, IOM, Geneva, Disponibil la: <http://www.unece.org/stats/documents/2005/03/migration/wp.4.e.pdf>
22. YUN-CHUNG, CHEN (2007). The limits of brain circulation: Chinese returnees and technological development in Beijing, *Working Paper*, 15. Disponibil la: http://www.cctr.ust.hk/materials/working_papers/WorkingPaper15.pdf
23. LEVITT, PEGGY; NYBERG-SØRENSEN, NINNA (octombrie 2004). The transnational turn in migration studies, *Global Migration Perspectives* 6, Geneva, Global Commission on International Migration. Disponibil la: http://www.solidamosc.org.pl/uploads/oryginal/0/5f5d0_Transnational_turn.pdf
24. LOWELL, LINDSAY B.; FINDLAY, ALLAN M. (2001). *Migration of Highly skilled persons from developing countries: Impact and policy responses*, Geneva, International Labour Office. Disponibil la: <http://www.pleasanton.k12.ca.us/avhsweb/bull/APHG/ilo.pdf>
25. LOWELL, LINDSAY, B. (2006). *High Skilled Mobility: Changes and Challenges*. Presentation to the United Nations, *International Symposium on International Migration and Development*, Turin, 28–30 June 2006. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%22B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22
26. LUCAS, ROBERT E.B. (2004). International Migration to the High Income Countries: Some Consequences for Economic Development in the Sending Countries, Washington D.C., the World Bank. Disponibil la: <http://wbln0018.worldbank.org/eurvp/web.nsf/Pages/Paper+by+Lucas/>
27. LUCAS, ROBERT E.B. (13 May 2004). International Migration Regimes and Economic Development, report from the EGDI seminar: *International Migration Regimes and Economic Development*, Stockholm, Sweden, Executive Group on Development Issues. Disponibil la: <http://www.egdi.gov.se/seminars6.htm>
28. KHADRIA, BINOD (2001). Shifting paradigms of globalization: The twenty-first century transition towards generics in skilled migration from India, Blackwell Publishing, *International Migration*, 39, 5, 1, p. 45–71.
29. MARTIN, PHILIP (2002). Policies for admitting highly skilled workers into the United States. In *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD, 271–291.
30. MEYENDORFF, JOHN (1987). *Vision of Unity*, New York, SVS Press.
31. MEYER, JEAN-BAPTISTE; BROWN, MERCY (1999). Scientific diasporas: A new approach to the brain drain. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței Mondiale privind Știința, UNESCO-ICSU, Budapesta, Ungaria, 26 iunie–1 iulie 1999, CEEPA *Discussion Paper* 41. Disponibil la: <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>
32. MEYER, JEAN-BAPTISTE (2001). Network approach versus brain drain: Lessons from the diaspora, *International Migration* 39, 5, p. 91–110.
33. PĂNESCU, C. A. (2003). *Brain Drain and Brain Gain: A New Perspective on Highly Skilled Migration*, București, Academia Diplomatică, Ministerul Afacerilor Externe. Disponibil la: <http://www.cenpo.ro/files/08%20Migration.pdf>
34. PORCESCU, SERGIU (iunie 2008). Oportunități pentru comunitățile științifice din țările de origine, *Akados*, 3 (10), p. 31–35. Disponibil la: <http://www.akados.asm.md/files/Akados%203%202008%2012%20OPORTUNIT%C4%82%C5%A2I%20PENTRU%20COMUNIT%C4%82%C5%A2ILE%20%C5%9ETIIN%C5%A2IFICE%20DIN%20%C5%A2%C4%82RILE%20DE%20ORIGINE.pdf>
35. PRIES, LUDGER (2001). The Approach of Transnational Social Spaces: Responding to New Configurations of the Social and the Spatial. În: *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the early twenty-first century*. London: Routledge, p. 3–33. Disponibil la: <http://books.google.ba/books?id=TKhrRtQXw-cC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>
36. RICHARD, PERRUCHOUD; REDPATH-CROSS, JILLYANNE, eds. (2011). Glossary of Migration 2nd Edition, IOM International Organization for Migration, *International Migration Law*, 25. Disponibil la: <http://publications.iom.int/bookstore/free/Glossary%202nd%20ed%20web.pdf>

37. RUSU, RODICA; TODOROVA, LILIA (ianuarie–martie 2012). Rolul diasporei în cadrul relațiilor internaționale, Chișinău, Administrarea Publică (Revistă metodică-științifică trimestrială) 1 (73), p. 117–122. Disponibil la: http://aap.gov.md/attachments/Publicatii/Revista/Revista_AP_1_2012.pdf
38. SAFRAN, WILLIAM (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, 1, p. 83–99.
39. SAFRAN, WILLIAM (1999). Comparing Diasporas: A Review Essay, *Diasporas: A Journal of Transnational Studies* 8, 3, p. 225–291.
40. SALT, JOHN (1997). International movements of the highly skilled. Paris, *OECD Occasional Papers* 3. Disponibil la: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/32/2383909.pdf>
41. SAXENIAN, A. (2005). From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China. Disponibil la: <http://people.ischool.berkeley.edu/~anno/Papers/scid-2005.pdf>
42. SOLIMANO, ANDRÉS (2002a). Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței: The 4th Annual World Bank Conference on Development economics for Europe, Oslo, Norvegia, 24–26 iunie. *Working Paper*, 15, Santiago, Chile: ECLAC. Disponibil la: <http://www.andressolimano.com/articles/migration/Globalizing%20Human%20Capital,%20manuscript.pdf>
43. SOLIMANO, ANDRÉS (2002b). Development Cycles, Political Regimes and International Migration: Argentina in the 20th Century. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței: The conference Poverty, International Migration and Asylum, Helsinki, *Working Paper*, 22, Santiago, Chile: ECLAC.
44. STAN, LIVIU (1963). Ortodoxia și diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe, *Ortodoxia* 1.
45. ȘTEFĂNESCU, PAUL (1982). *Brain-Drain. Exodul creierelor*, București, Editura Politică.
46. TATLA, DARSHAN SINGH (1993). The Politics of Homeland: A Study of Ethnic Linkages and Political Mobilisation amongst Sikhs in Britain and North America. Ph.D. Thesis. University of Warwick: Centre for Research in Ethnic Relations.
47. UNITED NATIONS (1998). *International Migration Policies*. New York, Department of Economic and Social Affairs – Population Division.
48. VERTOVEC, STEVEN (14–15 februarie 2002). Transnational Networks and Skilled Labour Migration. Acest material a fost prezentat în cadrul conferinței: Ladenburger Diskurs „Migration”, Ladenburg. Disponibil la: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-02%20Vertovec.pdf>
49. WELLMAN, BARRY STEPHEN; BERKOWITZ, STEPHEN DAVID (1988). *Social Structures: A Network Approach*, New York, Cambridge University Press.
50. XIANG, BIAO (2001). Structuration of Indian information technology professionals' migration to Australia: An ethnographic study, *International Migration*, 39, 5, p. 73–90.
51. XIANG, BIAO (2007). *Global “Body shopping”. An Indian Labor System in the Information Technology Industry*, New Jersey, Princeton University Press.
52. *** *The American Heritage Dictionary of the English Language* (ed. a IV-a, 2006). The American Heritage Dictionaries, Hardcover.

IS MIGRATION A PROBLEM FOR EU WELFARE STATES ? WHAT ROLE CAN THE EU PLAY IN 'MANAGING' MIGRATION?

CLAUDIA PARASCHIVESCU*

ABSTRACT

The 'migration problem' is defined as the migration of people that crosses national borders, by contrasting it to social mobility. This paper considers the transformation of the Keynesian Welfare State by focusing on the notion of social citizenship which is challenged by the presence of immigrants and gives, as a result, birth to welfare chauvinism. This paper then explores the role the EU has in 'managing' migration by considering the common EU migration policy and its impact on member states. By analysing the notion of 'external governance' and the 'safe third country' principle, this article concludes that the current EU migratory policy resembles to a 'fortress'.

Keywords: European Union, welfare state, 'migration problem', migration policy.

I interpret the 'migration problem' as referring to the migration of people that cross national borders, as opposed to internal migration which refers to social mobility. International migration can be perceived as challenging the welfare state because it undermines the rationale according to which provision of welfare is delivered in exchange of loyalty of its citizens.

This paper considers the transformation of the Keynesian Welfare State (KWF) focusing on the notion of social citizenship which is challenged by the presence of migrants. This triggers the distinction between welfare migrants and economic migrants. The highly politicised reaction of the state challenged by migration takes the form of welfare chauvinism. Moreover, not only the KWS can not totally prevent migration, but it also struggles to keep its citizens within national borders, enhancing the 'brain drain'. This paper then discusses the role the EU has in 'managing' migration by looking at the common EU migration policy and its impacts on member states. The notion of 'external governance' as applied to immigration and asylum seekers is considered, in relation to the "safe third

* University of Leeds, School of Sociology and Social Policy; Department of Social Policy University of Bath Bath, UK; e-mail: *claudia.paraschivescu@gmail.com*; *ssccp@leeds.ac.uk*.

country” principle. I conclude that the current EU migratory policy resembles to a security-driven ‘fortress’.

The foundations of the KWS were set up after the Second World War. Its main feature was the public social insurance guaranteed to all its citizens. This implied the democratic realisation of social rights. In the 1970s, the KWS welcomed the ‘guestworkers’ who at the time represented no challenge because they were excluded from both transfer payments and national insurance because of their temporary residence (Ryner, 2000: 53–60). However, because of labour shortages they stayed and became eligible for residence entitlements and social benefits, and the KWF faced a migratory challenge represented by the family reunification of the former ‘guestworkers’. In addition, the children and wives of the ‘guestworkers’ were not part of the workforce, but relied on family allowances provided by the host welfare state. Furthermore, the issue of welfare benefits was seen as a ‘pull factor’ by migrants. Migration was not beneficial anymore for the host country (Guiraudon, 2000: 76), but was seen as a challenge to its national welfare system.

Warin and Svaton (2008: 2–5) draw a comparison between welfare migrants and economic migrants. The impact of immigration on the host country is positive when the immigrants have different skills from the natives. If the country specialises in the output migrants offer, the latter will lower the price of the labour because they will receive lower wages. They argue that the main objective of the country receiving immigrants is to ensure that both the numbers and the skills of migrants match the national demands. Highly productive immigrants are therefore welcome as they are likely to generate profit for the host country. Skilled immigrants bring their education to the host country that did not pay for it. On the contrary, low skilled migrants might live on the welfare system and rely on social benefits, which triggers both social and economic marginalisation (Koopmans, 2010: 2–3). Yet, low skilled migrants are a source of precarious labour that natives refuse, jobs referred to by Favell (2008: 3) as “3D” (‘dirty, dangerous and dull’).

At the centre of the welfare state stands the idea of social citizenship, which relies on “a sense of direct community membership based on loyalty to a civilisation that is a common possession” (Marshall cited in Banting, p. 15). Hence cultural diversity weakens the idea of community and might trigger a fragmentation. Minorities could reject the dominant culture and therefore public services, while the representatives of the mainstream culture is likely to be unwilling to support social programmes are they are not included in. Nevertheless, the politics of international migration argues that the actual challenge of the welfare state comes from majorities, because minorities are likely to look for integration in the dominant culture.

Hence, the minority could face three different majority responses. Incorporation within the mainstream culture is the ideal response. Secondly, political backlash against immigrants (Banting, 2000: 21–23) possibly arising from

right-wing parties (e.g: Republicans in Germany, the British National Party, the Swiss Democrats, the Center Democrats in the Netherlands, or the Front National in France) (Koopmans, 2005: 180). The third response takes the form of 'welfare chauvinism'.

Basing his argument on E-Andersen's classification of welfare regimes, Banting (2000: 16–25) argues that social citizenship reaches its fullest dimension in social-democratic countries, where there are high levels of decommodification, and where immigrants are more likely to integrate. In these countries public support for the welfare state remains strong. Nevertheless, in Denmark, historically in this category, the Beveridge principle of universal rights of citizenship is being undermined.

Two other welfare regimes are the corporatist-conservative (e.g: Germany and France), and the liberal-residual (e.g: the UK), with medium and low levels of decommodification and with low and medium levels of decommodification. Koopmans (2010: 12) argues that the labour participation of migrants is higher in liberal countries. The welfare state is therefore not challenged from an economic point of view, but the notion of loyalty can be undermined by the presence of multiculturalist policies.

In an attempt to protect the welfare state, Denmark has introduced limits on immigration and also various measures that apply differently on natives and foreigners. In the case of pension rights, immigrants only receive full pension if they have lived in Denmark for 40 years between 15 and 65 years old. If not, they get entitlements based on the number of years they have stayed in the country. Nevertheless, retired immigrants have access to housing benefits and individual supplements that may replace the pension. The same goes for the disability pension, which is granted on account of citizenship and residence status. This inclusive welfare state with a high universal provision seems to have been overtaken by 'welfare chauvinism' and by dualism. Dualism in social policy was clear in the 2002 Law on immigration, which replaced the social assistance programme with 'start assistance', a lower benefit. Its aim was to get immigrants into work, but the hidden agenda was to prevent benefit-seeking migrants from going to Denmark. However, after only 16 months, unemployment rates went down by 5% (Andersen, 2007: 1–8). This confirms Koopmans's argument (2010: 2) that easy access to welfare state arrangements has negative effects on the economic integration of immigrants, and therefore on the welfare state.

'Welfare chauvinism' expresses the idea that individuals are not defined by social links to the host country, but by the mode they become engaged in the nation state. This is contrary to the idea of 'equality' between citizens the welfare state should promote. In that respect, the main lines of conduct of the welfare state have been transformed. It has become "an institutionalised form of organisation of the political system" (Bommes, 2000: 91) and therefore produces "thresholds of inequality" (Stichweh cited in Bommes, 2000: 91). It does so by encouraging

internal inclusion while promoting closure at external borders. The changing governance of the KWS is triggered by the division of population between national citizens and aliens. This is seen by Jessop (1999: 5–10) as a failure of the KWS. The KWS as a concept has been replaced by the Schumpeterian Workfare Postantional Regime, which subordinates social policy to the requirements of labour market.

An example of a welfare state that faces erosion is the Netherlands, which focuses only on the cost-benefit analysis of the residence of immigrants in order to evaluate their utility, by seeing migration as a threat to the welfare state. The notion of 'equality' has thus lost its significance, as economic growth of the host country seems to prevail over it. Indeed, as Mazzucato (2008: 1–12) argues in the case of Ghanaian migrants in the Netherlands, the literature presents them as a burden for the economy of the welfare states of the host country because of the remittances they send to their home country. This money that would otherwise be spent in the Netherlands have negative effects on Dutch economic growth. Nevertheless, she points out that the immigrants do spend money in the host country, for example school fees, rent, health care, make church donations, buy Dutch clothes or pay local businesses and income taxes. Her conclusion is that migration policies should have at their core the fact that migrants are actively engaged in both their home countries' economies and host countries' economies. She suggests a transnational migration policy which would aid development in Ghana and inclusion of migrants in the Netherlands. Transnational policies could represent a good way of sharing the 'burden' of the welfare of migrants. Like Denmark, the Netherlands sees the welfare state only in terms of economic growth. The second pillar of the welfare state, based on solidarity and equality, is missing from both immigration countries.

A challenge to welfare states is posed by the 'brain drain'. The 'brain gain' benefits the host country when the skills of migrants are needed, but this can also trigger a 'brain drain', therefore challenging the welfare systems because of the lack of workforce. In the Italian case, the country faces scientific emigration to the US, the UK, Germany and France. Meritocratic system abroad, as opposed to the Italian networking-based recruitment system, improved working conditions and career opportunities, along with higher wages are the main 'pull factors' for Italians (Foadi, 2006: 5–7). Emigration challenges the dynamics of the welfare state in the sense that it can not keep citizens within national borders. Indeed, welfare differences between nation states represent important incentives for migrants to leave their home countries (Halfman, 2000: 43).

Migration challenges European welfare states in at least two ways. The distinction between nationals and immigrants challenges the notion of loyalty and solidarity which stands at the basis of the welfare state. Secondly, the presence of unproductive migrants who can 'free ride' the system of social security. The welfare state has been therefore transformed, its top bottom approach being undermined by both the presence of migrants that can not be fully controlled, and by the nationals who leave, thus creating 'brain drain'. Given the challenges to the

nation of the welfare state, the EU has tried to implement a EU migration policy which can be described, as we shall see, by the creation of external barriers while removing the internal ones.

25% of the world's migrants (15 million) are in Europe (Lahav, 2004: 1). The fact that migration is seen as a solution to counter economic needs, leads to its politicisation in order to either promote it internally (with few exceptions, as the accession countries) or counter it, regarding the TCNs.

Since the 1957 Treaty of Rome which created a common market, the free movement of people within the EU has been at the core of EU migration policies. Nevertheless, free movement has been a right only for those people having the financial means to support themselves. The importance of civil rights, with no emphasis on social and political rights, means that 'economic citizenship' prevails over 'civil citizenship' (Geddes, 2008: 129).

Indeed, the aim of EU policy has not been the harmonisation of social entitlements, but their co-ordination (Geddes, 2000: 156–157). Member states still have the power of determining the welfare provisions that go to specific categories of migrants (Dweyer, 2005: 5). In that respect, the welfare of migrants can represent a burden for the host country (Lahav, 2004: 54).

It follows that the nation state is 'losing control'. This is shown in the erosion of the powerstates have to control their borders and the free movement on their territory (Geddes, 2008: 127). On the other hand, the 'escape to Europe' hypothesis (ibid.) refers to the fact that EU co-operation can have positive outcomes on the member states, allowing them to attain national policy objectives by avoiding various legal constraints. EU policies can be used as 'blame avoidance' by political parties to gain legitimacy and jurisdiction or to transfer policy responsibility to supranational institutions (Lahav, 2004: 54). The 'losing control' hypothesis might be more pertinent in the case of the welfare state because of the supranational dimension of the migratory policies which undermines the control over its territory and jurisprudence.

The control exercised by the EU is not only on member-states, but also on neighbouring third countries. External governance refers to 'the shift outwards' (Lavenex, 2006: 1). It addresses the third countries neighbouring the EU, and it can be seen as a way to control various policy developments (Lavenex, 2004: 4–6). The external dimension of EU asylum and immigration policies was stated in 1999, during the Special European Council on Justice and Home Affairs (JHA) in Tampere. It empowers the EU with the control of its external borders and the right to sign readmission agreements with countries from which people emigrate. This has been achieved through the Euro-Mediterranean Partnership, Bilateral Co-operation Agreements signed with Algeria, Morocco and Tunisia and Action Plans with Russia and Ukraine on combating organized crime. The institutional dimension of the JHA has been achieved through the establishment of Europol which can conclude co-operation agreements with third countries (Geddes, 2008: 53–54).

This considers the threats from outside the EU that the member states could face (Lavenex, 2004: 10).

The central element of EU asylum policies has been the institutionalization of “negative redistribution” built on the principle of “safe third country”, which are countries deemed to be safe. This principle, established by the Dublin Convention (1990), adopted under the 3rd pillar of the Maastricht Treaty (1992) and reaffirmed by the Treaty of Amsterdam (1998), aims at the devolution of domestic asylum procedures to the member states through limitation of access. According to this rule, the only country which is responsible for the examination of asylum claims is the first country the asylum-seekers enters. However, if the applicant has links with another member state, he may be required to apply for asylum in that state (Niesen and Rowlands, 2000: 19). The involvement of third countries in the control of migration reduces the verification member states would operate at their borders and was intended to reduce unwanted migrants entering EU territory. This principle is a mechanism for the EU to ‘manage’ migration, as it prevents access to the common territory to refugees by extending the list of ‘safe’ countries. Nonetheless, this rule is not compatible with the international law, which states that the state only has the right to take back its own citizens, thus there is no legal basis for the safe third country to accept a TCN. Another problem raised by this resolution is that it does not take into account the status, hence the needs of an asylum seeker, as opposed to an illegal immigrant when returned, which is the right to fair and equitable asylum procedures for the *refoulement* to be avoided (Lavenex, 1998: 6–9).

The conclusion of readmission agreements signed with Central and Eastern European Countries set up by the Schengen and the Dublin Conventions was based on the “safe third country” principle. Its aim, as Lavenex (1998: 9) argues, is to “pass the buck” of the protection of refugees further away to the East, by extending the rule to non-EU member states. This type of agreement was signed in 1991 with Poland, when the latter was not part of the EU, and later with Moldova and the Ukraine (Europa Portal).

The “safe third country” rule has side effects on the neighbouring countries and therefore on the relations between the EU and them. At a national level, the countries involved in the asylum and immigration co-operation have to adjust their policies to a new set of rules negotiated with the EU, which weakens the jurisprudence of the welfare state. At a European level, the lack of potential membership could undermine the EU external governance (Lavenex, 1998: 13–17).

The measures taken by the EU in order to restrict the free movement of TCNs by promoting a community of security seem to be against the normative aim of welfare policies, which are based on social integration (Bank, 2000: 159). Moreover, another dimension of EU external governance which is contrary to the principle of the modern state is the externalisation of the place of the immigration control, even if the asylum procedures and the choice to grant asylum remain in the hands of the member states. Asylum-seekers would be kept in reception centres

(e.g. the Region of the Lakes), while their demands are being evaluated (Lavenex, 2006: 14–15). These measures create a dissipated welfare state, because of the lack of unity of its territory and legal framework. By trying to find a balance between the realistic frame of internal security and the liberal frame of human rights (Lavenex, 2001: 3), the EU tries to protect its welfare states and does so by affecting the others.

This security-driven agenda towards the TCNs by focusing on asylum seekers and extending the EU migration policy to “safe third countries” which are either countries of origin or transit, has led to policing, fortification or even shutting down of the external borders in order to protect the ‘inside’ and control ‘threatening’ migration. This has made the EU migration policy to resemble a “fortress Europe” (Geddes, 2008: 28–31) or a “gated community” (Houtum and Pijpers, 2007: 2). The oppressive desire to protect the “contort zone” represented by economic welfare, public security and social identity has taken the form of strong migration controls which are not sustainable from the point of view of global justice and equal economic opportunity (Bauder, cited by Houtum and Pijpers, 2007: 294). Yet, since social entitlements are granted on the basis of nationality, a more tolerant Europe would trigger even more challenges to the very notion of welfare state which, at its core, has the social citizenship. A way to end the ‘battle of social entitlements’ would be by recognition of differences, hence the creation of a citizenship which would rely on diversity.

This paper has argued that migration is, indeed, a challenge to the modern welfare state. If migrants are low skilled, they can ‘free ride’ the system of social security and the response of the host country could take the form of welfare chauvinism. However if they are highly skilled, they can benefit the host country. Either way, the sending country can experience brain drain, which could represent a problem to its economic growth. Nevertheless, this cost-benefit analysis does not seem to take into account the eradication of poverty. Indeed, in that respect, there will always exist the core/periphery dualism. By its external governance, the EU tries to ‘manage’ the migration in order for the latter not to be a burden on the welfare state of the receiving countries. Nevertheless, the rule of the “safe third country”, even if it reduces the migratory flows, seems to pose a problem to some welfare states, while protecting others. This has made various scholars to refer to the EU as a ‘fortress’ or ‘gated community’, which promotes the ‘survival of the fittest’.

Since the problem at the core of the welfare states relies on the distribution of welfare entitlements, a solution to counter it could be the creation of a transferable European benefit. Indeed, the free movement of people has only enhanced economic rights, but no social rights. In an ideal world, where all the markets would be economically well off, migration would have a positive impact on the receiving country, because there would be no ‘forced’ migration. As it is unlikely to happen, migration will represent a challenge as long as social entitlements are distributed by the host country. Another recommendation is that social entitlements

should not be linked to pure nationality, but to the ‘quality’ of being an individual. Welfare states should focus on equity and promote the idea of ‘social equity in cultural diversity’. However, this latter recommendation undermines the welfare state as such, which is based on citizenship. Given all these recommendations and the challenges faced by the welfare state, it is my view that its transformation should be seen as an evolution, and thus its definition should be more diversity-orientated.

BIBLIOGRAPHY

1. ANDERSEN, G. (2007). Restricting access to social protection for immigrants in the Danish welfare state. In *Benefits*, vol. 15, No. 3, p. 257–269.
2. BOMMES, M. and GEDDES, A., ed. (2000). *Immigration and Welfare*. London: Routledge.
3. DWYER, P. (2005). Governance, Forced Migration and Welfare. In *Social & Policy Administration*, Vol. 39, No. 6, p. 622–639.
4. FAVELL, A. (2008). The New Face of East-West Migration in Europe. In *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 34, No. 5, p. 701–716.
5. FOADI, S. (2006). Key Issues and Causes of the Italian Brain Drain. In *Innovation*, Vol. 19, No. 2, p. 209–223.
6. GEDDES, A. (2000). *Immigration and European Integration. Towards Fortress Europe?* Manchester: Manchester University Press.
7. GEDDES, A. (2008). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London: SAGE.
8. GEDDES, A. (2008). *Immigration and European Integration*. Second edition. *Beyond Fortress Europe?* Manchester: Manchester University Press.
9. HOUTUM, H. VAN and PIJERS, R. (2007). The European Union as a Gated Community: The Two-Faced Border and Immigration Regime of the EU. In *Antipode*, p. 291–309.
10. JESSOP, B. (1999). *The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Modes of Coordination*. Blackwell Publishers Ltd.
11. NIESSEN, J. And ROWLANDS, S., ed. (2000). *The Amsterdam Proposals*. ENAR, ILPA and MGP.
12. LAHAV, G. (2004). *Immigration and Politics in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. LAVENEX, S. (1998). ‘Passing the Buck’: European Union Refugee Policies towards Central and Eastern Europe. In: *Journal of Refugee Studies* Vol. 11, No. 2, p. 126–145.
14. LAVENEX, S. (2001). Migration and the EU’s new eastern border: between realism and liberalism. In *Journal of European Public Policy* 8: 1, p. 24–42.
15. LAVENEX, S. (2006). Shifting Up and Out: The Foreign Policy of European Immigration Control. In *West European Politics* Vol. 29, No. 2, p. 329–350.
16. LAVENEX, S. (2004). EU external governance in ‘wider Europe’. In *Journal of European Public policy* 11: 4, p. 680–700.
17. KOOPMANS, R. et al. (2005). *Contested citizenship. Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
18. KOOPMANS, R. (2010). Trade-Offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective. In *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 36, No. 1, p. 1–26.
19. WARIN, T. and SVATON, P. (2008). European Migration: Welfare Migration or Economic Migration? In *Global Economy Journal*, Vol. 8, Issue 3, p. 1–30. Readmission agreements with Eastern European Countries. Available from http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114163_en.htm. [Accessed on the 10th of January 2010].

AMENINȚĂRI ÎN SPAȚIUL *ONLINE* ȘI STRATEGIILE DE *COPING* ALE TINERILOR DIN ROMÂNIA

LÁSZLÓ ÉVA*
TÖKÉS GYÖNGYVÉR

ABSTRACT

ONLINE RISKS AND COPING STRATEGIES OF YOUNG PEOPLE IN ROMANIA

The internet offers young people plenty of possibilities, but according to the “more is more” hypothesis, online opportunities and risks tend to go together. We look for the features of online stressful situations to which 9–16 years old Romanian young people are exposed, and we follow the way they cope with adversity. The resilience of young people to online risks varies, as some of them cope better than others. We pursue few protective factors which can attenuate the negative *online* experience and enhance the resilience of young people. Among online risks we focus on the following: experiencing online sexual contents (images, messages), *online* bullying, offline meetings with online contacts. We base our study on the analyses conducted on the empirical data of the *EU Kids Online II* (2010) project regarding Romanian youth.

Keywords: internet, young people, online risks, online coping strategies, online resilience.

1. *COPING*-UL *ONLINE*¹ ȘI REZILIENȚA

Internetul este un spațiu informațional și de comunicare, care prezintă deopotrivă posibilități și riscuri, un spațiu unde tinerii au ocazia să găsească o mulțime de informații și să se confrunte cu diferite situații sociale. Astăzi, folosirea internetului, activarea în lumea virtuală este o formă de petrecere a timpului liber al

* Asistent universitar la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Departamentul de Asistență Socială, RO 400604, Cluj-Napoca, B-dul 21 Dec. 1989 No. 128; e-mail: laszlo_bodrogi_eva@yahoo.com.

¹ Termenul de „coping” este larg utilizat în limbajul de specialitate românesc și se referă la capacitatea individului de a face față stresului, de a reduce, stăpâni sau tolera stresul apărut în urma solicitărilor interne sau externe. Deoarece nu există o echivalență exactă în limba română, pe parcursul lucrării vom folosi termenul „coping”.

tinerilor, o resursă a dezvoltării rețelelor sociale și o posibilitate de a accesa ușor și rapid informații diverse. Utilizarea internetului a devenit o cerință obligatorie în mediul educațional și un avantaj în integrarea pe piața muncii. Dezvoltarea cu o rapiditate fascinantă a spațiului digital și succesul câștigat în captivarea interesului tinerilor a creat oportunități și pentru activități ilicite sau care pot aduce diferite ofense persoanelor vulnerabile.

Tinerii internauți, prin diferitele activități întreprinse pe internet, sunt expuși riscurilor *online* și, cu cât folosesc mai mult internetul, cu atât este mai mare șansa de a se întâlni cu situații riscante (Livingstone, 2010). Riscurile *online* cel mai des amintite sunt *cyberbullying*-ul, hărțuirea *online*, întâlnirea cu persoane străine cunoscute *online*, expunerea la materiale pornografice sau cu conținut rasist, instigator la ură și violență. În cazul în care tinerii nu reușesc să depășească situațiile de risc *online* într-o manieră eficientă, acestea pot deveni dăunătoare, influențând nefavorabil adaptarea lor la viața cotidiană și în societate. Modul de raportare al tinerilor la situații de risc nu se poate generaliza, gradul lor de vulnerabilitate este diferit, astfel încât și nivelul lor de depășire sau de adaptare la stresul *online* poate fi diferit (Vandoninck, d'Haenens, Segers, 2012, p. 203).

Prezența riscurilor *online* nu este în mod obligatoriu dăunătoare (Vandoninck, d'Haenens, Segers, 2012, p. 204), mulți tineri trec peste aceste experiențe fără a fi afectați în mod special. Mai mult, pentru alții, confruntarea cu situații adverse permite învățarea abordării și tratării lor corecte, ceea ce favorizează amplificarea rezilienței lor în aceste situații (Boyden, Mann, 2005; Ságvári, Galács, 2012, p. 310). În ultimii ani, interesul științific se îndreaptă din ce în ce mai mult spre înțelegerea rezilienței și a strategiilor de *coping*. *Coping*-ul reprezintă acele eforturi cognitive și comportamentale cu ajutorul cărora o persoană este capabilă să facă față situațiilor de risc (Masten, Gewirtz, 2006; Rózsa *et al.*, 2008, p. 218). În contextul lucrării de față, reziliența înseamnă capacitatea de adaptare pozitivă a tânărului la situații dificile (Wright, Masten, Narayan, 2013, p. 16). Dacă definițiile situațiilor *offline* sunt considerate valabile și pentru mediul *online*, atunci *coping*-ul și reziliența în spațiul *online* se referă la capacitatea tinerilor de a da răspunsuri pozitive la riscurile *online*, rezolvând problemele apărute în spațiul virtual, în așa fel încât acestea să nu afecteze bunăstarea și dezvoltarea lor normală.

Cunoștințele științifice referitoare la *coping* și reziliență în cazul tinerilor provin cu preponderență din studierea răspunsurilor date la situații de stres *offline*. Există puține studii axate pe exemple ale abordării problemelor *online*. Acest lucru atestă importanța proiectului internațional de cercetare *EU Kids Online*, întrucât prin acest proiect s-au adunat date transfrontaliere care pot sta la baza studierii strategiilor de *coping* și reziliență ale tinerilor în spațiul *online*. La baza teoretică a proiectului *EU Kids Online* stau cunoștințele referitoare la *coping*-ul *offline*, verificându-se valabilitatea lor în mediul *online*.

Eforturile tinerilor de a face față cu succes situațiilor adverse sunt influențate de mai mulți factori, numite și factori protectivi, pe diferite niveluri: individual,

familial, comunitar/instituțional, precum și la nivelul societății (Wright, Masten, Narayan, 2013, 21; Ságvári, Galács, 2012, p. 310).

La nivel individual, succesul depășirii situației de stres este influențat favorabil de caracteristici psihologice precum temperamentul adaptabil-sociabil, competențe cognitive și capacitatea de rezolvare a problemelor, strategiile eficiente de tratare a emoțiilor, imaginea de sine pozitivă și încrederea în sine, optimismul și o imagine pozitivă despre lume, caracteristici personale valoroase în opinia societății (Boyden, Mann, 2005), nivelul scăzut al căutării schimbării și inovării (Fergusson, Horwood, 2003, p. 147).

Atitudinea și comportamentul suportiv al mediului social au de asemenea un efect pozitiv asupra depășirii cu succes a situațiilor stresante (Boyden, Mann, 2005; Fergusson, Horwood, 2003, p. 148). Mediul familial echilibrat, ocrotitor și susținător, relațiile armonioase cu părinții și bunele relații cu frații/surorile, interesul prezentat de părinți față de copiii lor, o bună poziție socio-culturală a părinților, precum și abordarea pozitivă a vieții au un efect prielnic asupra tinerilor în rezolvarea cu succes a problemelor stresante (Wright, Masten, Narayan, 2013, p. 21). În ceea ce privește relația cu grupul de egali, integrarea, prietenii (Bolger, Patterson, 2003, p. 171) și evitarea afilierii la grupuri delincvente sunt și ei factori importanți ai rezilienței (Fergusson, Horwood, 2003, p. 148).

Cunoștințele științifice au încă lacune în această privință, însă rezultatele de până acum atestă faptul că și condițiile macrosociale și culturale au efecte diverse asupra succesului tinerilor în *coping* sau, cu alte cuvinte, în a face față în situațiile de stres. Caracteristicile sistemului instituțional al societății, politicile guvernamentale legate de copii, valorile dominante în sistemul de educație și creștere a copiilor, practicile culturale și religioase, tradițiile și crezul colectiv pot influența pozitiv sau negativ asimilarea experiențelor negative (Wright, Masten, Narayan, 2013, p. 21).

Rezultatele cercetărilor anterioare ne certifică faptul că tinerii numiți „generația net” nu formează un grup omogen, ci au obiceiuri de utilizare a internetului și nivel de competențe digitale diferite, caracterizându-se prin inegalități digitale. Contrar convingerilor populare, tinerii cu mai multă experiență în spațiul digital nu evită riscurile *online*, dimpotrivă: deși ei se expun mult mai des situațiilor periculoase, tolerează mai ușor aceste situații deoarece dispun de mijloace de soluționare a lor. În ceea ce privește tinerii din România, ei se poziționează în categoria celor care petrec mult timp *online* (în medie peste 2 ore pe zi), dar au mai puțină vechime în utilizarea internetului, mai puține competențe digitale și o expunere mai accentuată la situații riscante decât majoritatea colegilor din Europa. Astfel, România a fost clasată în categoria „utilizări ridicate, riscuri ridicate”, cu precizarea că, datorită experienței mai precare, poate ar fi mai corectă denumirea „utilizări noi, riscuri noi” (Lobe, Livingstone, Olafsson, Vodeb, 2011, p. 66).

Comportamentul de risc *offline* prezice atitudinea tânărului și în spațiul *online* (Livingstone, Görzig, 2012, p. 155). De aceea e recomandabil să studiem și în spațiul *online* efectul factorilor care influențează comportamentul de risc *offline* (Ságvári, Galács, 2012, p. 312).

Pornind de la tipologia *coping*-ului *offline*, cercetătorii *EU Kids Online* au împărțit în trei tipuri răspunsurile tinerilor date la rezolvarea situațiilor de stres *online* (Vandoninck, d'Haenens, Segers, 2012). Conform acestei clasificări, există strategii de *coping* fatalist, comunicativ și proactiv. În realitate, este vorba de două atitudini active și una pasivă, căci numai *coping*-ul fatalist indică evitarea totală a problemei.

Coping-ul fatalist este condus de emoții, semnalând faptul că tânărul este pasiv la impactul experienței negative, neîncercând sub nicio formă să rezolve situația. Speră ca situația să se rezolve singură și evită utilizarea internetului pentru o perioadă de timp. În acest caz, tânărul nu se lansează în rezolvarea problemei ivite, ci mai degrabă renunță și la oportunitățile oferite de internet. Studiile cercetătorilor arată că acest comportament caracterizează mai mult copiii mai mici, proveniți din situații sociale mai dezavantajate, fără prea multă încredere de sine, ocazional chiar cu probleme psihologice și cu puțină experiență *online*.

Coping-ul comunicativ are ca scop rezolvarea problemei, însă tânărul apelează la ajutor extern, ieșirea din situație o vede prin căutarea sprijinului social, așteptând rezolvarea problemei din afară. Acest mod de *coping* este destul de frecvent în rândul tinerilor, majoritatea discutând problemele cu cei de vârsta lor, iar alții, cu părinții. Foarte puțini copii cer ajutorul dascălilor sau al specialiștilor. Această formă de *coping* se regăsește în special în rândul tinerilor care exercită mai puține activități *online*, în rândul fetelor și al copiilor mai mici, precum și în rândul copiilor cu un statut social inferior. Tinerii cu probleme psihice sau cei fără încredere de sine nu discută despre evenimentele negative din viața lor.

Coping-ul proactiv vizează rezolvarea efectivă a problemei. Este cel mai eficient mod de adaptare la experiențele *online* negative, crescând eficient nivelul de flexibilitate al tinerilor în situațiile de stres *online*. Rezolvarea independentă a problemelor este caracteristica tinerilor cu încredere de sine, indicând faptul că încrederea de sine este un factor cheie în dezvoltarea rezilienței. Comportamentul proactiv este mai frecvent în rândul tinerilor implicați în mai multe activități *online*, precum și în rândul celor care sunt atât de afectați de experiențele negative încât acesta îi motivează să acționeze.

Dintre factorii care influențează strategia de *coping* a tinerilor, cercetătorii *EU Kids Online* au evidențiat caracteristicile individuale și cele sociale, precum și diferențele culturii digitale între țările studiate.

2. METODOLOGIE

Acest studiu vizează comportamentul de *coping* și reziliență al tinerilor din România cu vârsta cuprinsă între 9–16 ani, în situații de stres *online*. Urmărim caracteristicile situațiilor de stres *online* la care sunt expuși tinerii din România, în ce măsură sunt afectați de aceste situații de stres, cum se raportează la situațiile periculoase și ce factori influențează prelucrarea experiențelor *online* negative.

Dintre riscurile *online* ne focalizăm asupra următoarelor: expunerea la imagini cu caracter sexual, hărțuire *online*, mesaje cu conținut sexual, întâlnirea cu străinii cunoscuți *online*.

Vom studia *coping*-ul și reziliența copiilor și tinerilor din România pe două nivele. Vom încerca să aflăm ce rol au caracteristicile individuale ale copilului, precum și mediu social în depășirea riscurilor *online*. Dintre trăsăturile individuale ale tinerilor vom lua în considerare caracteristicile demografice (vârstă și sex), starea de sănătate, problemele psihologice, nivelul de utilizare a internetului și competențele digitale. Dintre factorii sociali vom urmări influența situației economico-sociale a părinților, nivelul de școlarizare al părinților, ocupația părinților și reședința copilului. În acest studiu nu urmărim rolul factorilor macrosociale și culturali.

3. REZULTATE

În continuare prezentăm rezultatele cercetării, în funcție de riscurile *online* enumerate mai sus.

3.1. EXPUNEREA LA IMAGINI PORNOGRAFICE

Printre efectele dăunătoare ale internetului amintim acele situații în care tinerii pot avea acces la conținuturi pe care – datorită nivelului de dezvoltare emoțională și cognitivă caracteristic stagiului lor de viață – nu le pot trata în mod corespunzător. Astfel de conținuturi sunt și imaginile cu caracter pornografic, arătând explicit nuditatea, organe de reproducere și actul sexual.

25 de procente dintre copiii cu vârsta cuprinsă între 9–16 ani din România au văzut deja imagini cu caracter sexual și 6% dintre aceștia au spus că au acces zilnic sau săptămânal la aceste conținuturi. Întâlnirea cu pornografia se realizează în special prin televiziune și prin filme (45,9%), și mai puțin prin reviste (21,1%). Internetul este un mediu care favorizează transmiterea acestor conținuturi. 16,4% dintre copii au răspuns că au întâlnit imagini cu caracter sexual pe internet. Modul cel mai frecvent (59,9%) în care copiii ajung la vizionarea *online* a imaginilor pornografice se realizează prin ferestrele care se deschid automat în timpul utilizării internetului. Având în vedere că este vorba de conținuturi care nu sunt căutate în mod intenționat de copii, întâlnirea cu aceste imagini poate deveni dăunătoare. În mediul *online* copiii și tinerii se întâlnesc cel mai adesea cu imagini care reprezintă persoane nude (63,7%), mai puțini se întâlnesc cu imagini care reprezintă actul sexual (29,6%) sau acțiuni sexuale violente (10,8%).

Jumătate dintre copiii care au întâlnit astfel de imagini au declarat că au fost deranjați de ele, iar dintre cei deranjați, 42,4% au găsit aceste conținuturi foarte deranjante. Copiii au uitat relativ rapid aceste evenimente, reacția vehementă ținând mai mult de momentul întâlnirii cu imaginea respectivă.

Dintre copiii întrebați în România, 26,4% aleg comportamentul fatalist la întâlnirea cu imagini pornografice, adică ei speră că pericolul se va elimina de la sine. 22,6% dintre copiii întrebați au fost proactivi, încercând să rezolve problema singuri, și 36,3% nu reacționează în niciun fel. Jumătate dintre copii (51,3%) aplică strategii comunicative, căutând susținere în rândul prietenilor (56,9%) sau al părinților (53,9%). Foarte puțini copii se îndreaptă către profesorii lor sau către un specialist.

În cazul întâlnirii cu imagini pornografice, copiii din România, cel mai adesea, sistează temporar utilizarea internetului (29,3%) sau șterg mesajele deranjante (21%), foarte puțini efectuează setări de securitate (8,8 %) sau restricționează invadatorul nedorit (15,6%). Copiii consideră că strategiile aplicate sunt eficiente, deci ei nu se lansează în căutarea altor soluții mai bune.

Vârsta și sexul influențează în mod cert experiențele negative de pe internet ale copiilor. Băieții mai mari văd mai des imagini cu conținut sexual pe internet și se poate constata că aceia care au intrat în contact cu imagini pornografice *online* au experiențe similare și în spațiul *offline*, adică au văzut imagini cu conținut sexual la televizor sau în reviste.

Conținuturile sexuale văzute îi deranjează mai ales pe copiii mai mici ($r: 0,217$; $p < 0.05$), ei și vorbesc despre aceste evenimente ($r: 0,260$; $p < 0.05$), în special cu părinții lor ($r: 0,338$; $p < 0.05$). Copiii mai mari preferă să discute despre experiențele lor negative cu prietenii ($r: 0,427$; $p < 0.05$), respectiv adoptă mai des *coping*-ul proactiv.

Nu există o diferență majoră în *coping*-ul imaginilor sexuale, între copiii din mediul urban și cel rural, dar se observă că tinerii din mediul rural preferă să discute experiențele negative *online* cu frații lor ($r: 0,434$; $p < 0.01$), deoarece e mai puțin probabil că părinții lor pot să le vină în ajutor.

Copiii din România, care utilizează internetul zilnic sau cel puțin săptămânal, întâmpină mai multe riscuri *online*. Există o concordanță între timpul petrecut pe internet, numărul activităților de pe internet și frecvența întâlnirii cu imagini pornografice. Utilizatorii sistematici ai internetului, în cazul apariției unei probleme *online*, caută susținere socială, adică discută experiențele negative cu frații ($r: 0,382$; $p < 0.05$) sau cu prietenii lor ($r: 0,414$; $p < 0.05$). Cei care nu utilizează internetul zilnic, mai probabil vor alege *coping*-ul fatalist.

Modalitatea și calitatea depășirii situației negative este influențată și de siguranța de sine a copilului, adică de cât de apt se consideră în raport cu rezolvarea unei situații fără precedent. Copiii care suferă de lipsă de încredere de sine și cei care nu se descurcă în situații noi aleg mai des *coping*-ul fatalist ($r: 0,341$; $p < 0.01$) și nu întreprind nicio acțiune pentru eliminarea cauzei problemei, preferând să nu navigheze pe internet, și așteaptă ca pericolul să treacă de la sine ($r: 0,290$; $p < 0.05$).

Eficiența strategiei de *coping* depinde și de deficiențele psihologice ale copilului. Copiii cu probleme emoționale sau de comportament, respectiv copiii care caută întotdeauna să iasă în evidență, sunt mai expuși unor situații în care pericolele *online* devin experiențe negative reale. Ei sunt deranjați o perioadă mai

lungă de întâlnirea cu imagini pornografice și povestesc mai des părinților despre aceste experiențe. Copiii cu dificultăți psihologice adoptă cel mai des *coping*-ul fatalist, considerând că strategiile de *coping* proactiv nu ajută. Copiii care se înțeleg mai greu cu colegii lor de vârstă, copiii singuratici petrec mai mult timp pe paginile de socializare și pe paginile jocurilor *online*, aici întâlnindu-se cu imagini cu caracter sexual. Ei însă se află într-o situație defavorizată, întrucât nu-și discută experiențele negative cu nimeni și nici nu se raportează proactiv la situație.

În cazul confruntării copiilor cu conținuturile pornografice nu am reușit să stabilim o legătură directă între modul de *coping* ales de copil și factorii mediului social, cum ar fi situația socio-culturală și ocupațională a părinților sau nivelul lor de studii.

3.2. HĂRȚUIREA ONLINE

Printre pericolele internetului se află și hărțuirea *online*, incluzând mai multe aspecte. Cel mai frecvent caz este primirea de mesaje jignitoare, răutăcioase, dar tot din această categorie fac parte și amenințarea victimei, răspândirea de informații răutăcioase despre cineva sau excluderea intenționată a cuiva dintr-un grup *online*.

Patru din zece copii români au spus că au fost jigniți într-un fel sau altul în ultimul an și 5% au spus că au fost hărțuiți zilnic. Hărțuirea s-a produs cel mai des personal (61%) sau pe internet (34,6%), mai rar pe telefonul mobil (16%). Hărțuiala pe internet se desfășoară cel mai des prin mesageria instantă, prin primirea de mesaje jignitoare sau amenințătoare (62%).

Patru din zece dintre cei expuși hărțuirii *online* (43,6%) au fost foarte sau destul de deranjați de eveniment și 12% dintre ei au spus că i-ar fi neliniștit o perioadă mai lungă această întâmplare.

Copiii din România se raportează la hărțuirea *online* deopotrivă activ și pasiv. Printre răspunsurile active amintim încercarea de a rezolva problema (42,6%). Trei din zece copii au ales *coping*-ul pasiv, sperând că pericolul va trece de la sine. E foarte frecvent în rândul copiilor să caute sprijin social în situații periculoase, astfel, 73,5% dintre cei expuși hărțuirii *online* au spus cuiva despre întâmplarea lor. Cel mai frecvent își împart grijele cu prietenii (63,4%) și cu părinții (49,2%).

În cazul hărțuirii *online* majoritatea tinerilor întrebați au ales *coping*-ul activ (33,3% au șters mesajul, iar 29,9% au blocat hărțuitorul), dar au fost și unii care au evitat internetul pentru o perioadă (18,3%). Majoritatea au recunoscut că abordarea activă a problemei este mai eficientă.

Unu din zece copii întrebați în România au recunoscut că și ei hărțuiesc pe alții, unii chiar cu frecvență zilnică (8,1%). Forma cel mai des folosită a hărțuirii este cea personală (57%) și cea *online* (41,5%).

Copiii mai mari sunt mai deranjați de hărțuire decât cei mai tineri ($r: 0,189$; $p < 0.01$), fie vorba de hărțuire personală sau *online*. Se poate însă constata că, mai frecvent, copiii mai mari devin hărțuitori ei înșiși ($r: 0,136$; $p < 0.01$). Forma cea mai frecventă a hărțuirii *online* este mesajul insultător trimis prin mesageria instant, iar copiii mai mici sunt surprinși pe paginile de jocuri *online* ($r: 0,312$; $p < 0.01$).

Copiii folosesc diferite strategii pentru prelucrarea experienței de hărțuire. Fetele discută aceste probleme cu adulții ($r: 0,228; p<0.05$) și cu frații ori surorile ($r: 0,265; p<0.05$). Cei mai mari discută cu prietenii ($r: 0,272; p<0.05$), iar cei mai mici preferă să evite internetul pentru o perioadă. Copiii din mediul rural vorbesc mai des despre experiențele lor cu frații și surorile ($r: 0,215; p<0.05$).

Coping-ul cu hărțuirea online este determinat și de starea de sănătate fizică și mentală a copilului. Copiii cu dificultăți mentale au raportat mai des evenimente de hărțuire adresate lor pe pagini de socializare ($r: 0,396; p<0.01$) și pe *e-mail* ($r: 0,264; p<0.01$). La fel, în rândul copiilor cu deficiențe mentale, s-a constatat mai des că au dorit să se răzbune pe agresor ($r: 0,256; p<0.05$). Copiii cu probleme de comportament primesc mai des mesaje jignitoare pe paginile de socializare ($r: 0,322; p<0.01$), iar copiii cu probleme de sănătate fizică au primit mesaje jignitoare pe paginile de jocuri ($r: 0,270; p<0.01$).

S-a constatat că aceia cu diverse probleme psihologice (lipsa încrederii de sine, imaturitate emoțională, probleme de comportament, probleme de integrare în societate, dependență, căutarea de senzații tari) cad mai frecvent victimele hărțuirii online.

Odată aflați în plină hărțuire, amatorii de senzații tari speră că pericolul va trece de la sine ($r: 0,253; p<0.01$), iar cei cu probleme de comportament se lansează în contraatac ($r: 0,256; p<0.01$). Cei cu probleme emoționale și cei cu probleme de integrare aleg *coping*-ul fatalist ($r: 0,286; p<0.01$), evitând internetul pentru o perioadă ($r: 0,192; p<0.05$).

Cei care prezintă probleme psihologice devin mai frecvent, și ei, agresori, în special cei cu probleme de comportament ($r: 0,257; p<0.01$) și vânătorii de senzații tari ($r: 0,253; p<0.01$).

Tinerii cu competențe digitale mai vaste, efectuând mai multe activități online, sunt mai expuși hărțuirii online ($r: 0,114; p<0.01$, $r: 0,222; p<0.01$). Pe de altă parte, competența digitală reduce inerția copiilor, determinându-l spre un *coping* activ al situațiilor neplăcute. Acești copii fac totul pentru rezolvarea și eliminarea problemei ($r: 0,245; p<0.01$) și în caz de nevoie cer ajutorul prietenilor sau al adulților ($r: 0,297; p<0.01$). Cei proveniți dintr-un mediu social mai favorabil găsesc mai ușor sprijin printre cei din jurul lor, întrucât e mai probabil să găsească persoane de ajutor chiar în anturajul lor. Utilizarea zilnică a internetului ($r: 0,268; p<0.01$), paleta diversă de activități online ($r: 0,150; p<0.01$) și competențele digitale avansate ($r: 0,148; p<0.01$) pot să ducă și pe un drum greșit, crescând șansele unei astfel de persoane tinere să devină ea însăși un agresor.

PRIMIREA DE MESAJE CU CONȚINUT SEXUAL

Cinci din zece copii din România au primit mesaje cu conținut sexual pe internet, iar 7,8% dintre ei sunt asaltați zilnic de astfel de experiențe negative.

Întâlnirea copiilor cu mesaje cu conținut sexual poate fi de două feluri: mesajele le sunt adresate direct (46,1%) sau le citesc pe suprafețele publice unde

navighează (45,2%). Este rar momentul când cineva cere de la ei fotografii sexuale sau inițiază conversații sexuale cu copiii. 3,2% dintre copiii români au trimis deja mesaje cu conținut sexual, dar sunt foarte puțini cei care desfășoară această activitate zilnic. 85% dintre copiii care au primit asemenea mesaje trimit și ei la rândul lor mesaje cu conținut sexual.

Cel mai frecvent, copiii români întrebați au primit astfel de mesaje prin mesageria instant (34,9%), prin ferestrele care se deschid automat/*pop-up* (24,4%) sau prin *e-mail* (19%).

42,5% dintre copiii români au fost deranjați de mesajul sexual primit, iar 58,2% dintre cei afectați s-au simțit chiar foarte ofensați de aceste mesaje. Fetele relatează mai des despre deranjul provocat de aceste mesaje sexuale. Este totuși un fapt liniștitor că, foarte rapid după eveniment, copiii și-au revenit. 35 la sută dintre copiii cu astfel de experiențe erau siguri că problema va dispărea de la sine, 15,6 de procente au încercat să rezolve problema, iar jumătate dintre copii au povestit cuiva despre evenimentul neplăcut, cel mai adesea prietenilor (61,3%).

Copiii mai mici relatează mai des că au fost victimele unor hărțuiri cu mesaje sexuale ($r: 0,237$; $p < 0,01$) și sunt mai deranjați de aceste evenimente ($r: 0,258$; $p < 0,01$). Tot așa, cei mai mici cer mai des ajutor extern ($r: 0,309$; $p < 0,05$), în special de la membrii familiei: părinți și frați, discutând problemele cu aceștia. La copiii mai mici ($r: 0,396$; $p < 0,01$) și la fete ($r: 0,289$; $p < 0,05$) este mai caracteristic *coping*-ul fatalist, adică renunțarea la navigare pe internet pentru o perioadă.

Copiii mai mari expediază mai des mesaje cu conținut sexual ($r: 0,124$; $p < 0,01$), respectiv veteranii internetului inițiază *online* schimburi de poze pe teme sexuale ($r: 0,448$; $p < 0,05$). Copiii din orașe mai mari sunt mai familiarizați cu schimbul de diverse mesaje sexuale ($r: 0,635$; $p < 0,01$).

Locul de rezidență a copilului este de asemenea un factor care influențează frecvența hărțuirii *online* și strategia de *coping* aleasă de copil. Tinerii din orașele mai mari primesc mai frecvent mesaje sexuale pe internet, discutând aceste experiențe cu prietenii lor ($r: 0,322$; $p < 0,05$). În *coping* ei adoptă o atitudine proactivă.

Printre factorii care influențează *coping*-ul amintim și gradul de utilizare a internetului și nivelul competențelor digitale. Copiii care utilizează internetul de mai mult timp ($r: 0,179$; $p < 0,01$) și zilnic ($r: 0,125$; $p < 0,01$), primesc mai des mesaje cu conținut sexual, ca și aceia care au o activitate mai diversificată pe internet ($r: 0,269$; $p < 0,01$) sau cei care au competențe digitale de nivel înalt ($r: 0,200$; $p < 0,01$). Utilizatorii de internet avansați își discută experiențele negative cu colegii ($r: 0,420$; $p < 0,05$) sau cu adulții care pot să-i ajute și în care au încredere ($r: 0,479$; $p < 0,05$). Copiii cu competențe digitale avansate și care utilizează intens internetul pot deveni mai frecvent ei înșiși agresori ($r: 0,146$; $p < 0,01$).

Având în vedere faptul că internetul este un spațiu unde personalitatea se poate extinde, problemele tinerilor se reflectă și în spațiul *online*. Copiii echilibrați din punct de vedere psihic, atunci când primesc mesaje sexuale, preferă reacțiile proactive pentru depășirea situației. Cei cu probleme psihologice, cei cu

comportament deficitar ($r: 0,177$; $p<0.01$) și cei care caută senzațiile ($r: 0,286$; $p<0.01$) vor primi mai des mesaje sexuale. De asemenea, ei relatează mai des faptul că multă vreme i-a deranjat mesajul sexual primit pe internet. Printre copiii cu probleme psihologice ne întâlnim mai des cu aplicarea strategiilor de *coping* fatalist. Acești copii, care au probleme psihologice, nu prea cer ajutor din mediul lor social.

Copiii familiilor dintr-un mediu socio-cultural mai bun primesc mai des mesaje cu caracter sexual ($r: 0,272$; $p<0.01$). Cu toate acestea, copiii proveniți dintr-un mediu socio-cultural mai slab fac față mai greu expunerii la mesaje cu caracter sexual, experiența respectivă îi afectează mai adânc și mai mult timp ($r: 0,234$; $p<0.01$). Copiii cu părinți mai educați se acomodează mai ușor în lupta împotriva situației *online* neplăcute, aplicând strategii de *coping* proactiv ($r: 0,498$; $p<0.01$). Tinerii proveniți din mediu mai defavorizat și cu părinți cu o școlarizare mai sumară preferă să renunțe temporar la internet ($r: 0,378$; $p<0.01$).

ÎNTÂLNIREA CU STRĂINII CUNOSCUȚI ONLINE

Pericolul mult discutat al internetului este și acela că un copil poate fi ademenit de un străin pe internet, iar apoi abuzat de acesta. Trei din zece copii din România a făcut deja cunoștință cu străini pe internet. Patru din zece copii care au făcut cunoștință cu cineva pe internet s-au și întâlnit față-n față cu persoanele contactate pe internet. 46,1% dintre copii s-au întâlnit cu persoane cunoscute prin cunoștințe și tot 46% sunt cei care s-au întâlnit cu străini cu care luaseră contact exclusiv prin internet.

Cel mai adesea, copiii fac cunoștință cu străinii prin programe de mesagerie instant (75,2%), dar, printre cei care utilizează internetul frecvent, mulți se cunosc prin paginile de socializare (18,5%).

24 procente dintre copii au relatat că întâlnirea cu străinul s-a desășurat nefavorabil, lăsându-le o experiență neplăcută. Copiii s-au dus la întâlnire în special cu alți tineri de vârsta lor, în special băieții. În cazul unor experiențe neplăcute, fiecare al doilea tânăr își povestește pățania, mai ales membrilor de familie sau prietenilor. Printre strategiile de *coping*, tinerii implicați în astfel de situații au amintit cel mai frecvent ștergerea mesajelor și restricționarea/blocarea persoanelor neplăcute în lista de contacte.

Vârsta are un rol major în întâlnirea cu străinii, copiii mai în vârstă se lansează mai des în astfel de întâlniri ($r: 0,248$; $p<0.05$), în special cu persoane care sunt cunoștințe ale cunoștințelor lor ($r: 0,190$; $p<0.05$). La întâlnirea persoanelor complet străine tot copiii mai mari se hazardează ($r: 0,334$; $p<0.01$). Și *coping*-ul este diferit în funcție de vârstă. Copiii mai mici preferă să renunțe la internet în cazul unor evenimente neplăcute ($r: 0,550$; $p<0.01$). Fetele sunt mai supărate dacă întâlnirea nu este conformă cu așteptările lor ($r: 0,579$; $p<0.01$).

Locul de reședință este de asemenea un factor important în predictibilitatea comportamentului *online*. Copiii care locuiesc în orașe mai mari amintesc mai des

că au întâlnit alți tineri pe care i-au cunoscut inițial prin internet și că întâlnirea a fost una neplăcută ($r: 0,286; p<0.01$). Tinerii din orașele mai mari își schimbă mai mult setările de protecție ($r: 0,438; p<0.05$).

Frecvența întâlnirii cu străinii este mai caracteristică la cei cu vechime în utilizarea internetului, mai mult timp petrecut *online* ($r: 0,136; p<0.05$), competențe digitale avansate ($r: 0,149; p<0.05$) și număr mare de activități întreprinse *online* ($r: 0,131; p<0.05$). Contactul cu un străin pe internet este mai deranjant pentru utilizatorii de internet mai recenți ($r: 0,331; p<0.01$), ocazionali ($r: 0,275; p<0.01$) și pentru cei care nu folosesc multe aplicații *online* ($r: 0,312; p<0.01$). Utilizatorii experimentați depășesc situațiile neplăcute în mod proactiv, cel mai des discutând întâmplările cu un adult ($r: 0,849; p<0.01$) sau modificând setările de protecție ($r: 0,455; p<0.05$), eventual blocând accesul invadatorului ($r: 0,601; p<0.01$). Utilizatorii neexperimentați – după o experiență negativă – cel mai des renunță la internet pentru un timp ($r: 0,690; p<0.01$).

Starea de sănătate fizică, mentală și psihologică este de asemenea un factor important care influențează abordarea situațiilor de întâlnire cu străinii. Datele indică faptul că tinerii cu probleme de comportament ($r: 0,183; p<0.01$) și cei în căutare de senzații ($r: 0,184; p<0.01$) se lansează mai frecvent în întâlniri cu străini contactați pe internet. Sub umbrela anonimatului sunt multe ocazii pentru a face cunoștințe pe internet, fără ca tânărul să-și dezvăluie slăbiciunile. Cei cu probleme de sănătate sau cei care nu se înțeleg cu colegii lor de vârstă ($r: 0,293; p<0.05$) fac mai des cunoștințe pe *e-mail*, iar cei cu probleme emoționale prin camerele de *chat* ($r: 0,266; p<0.05$). Dacă se ajunge la întâlnirea persoanei cunoscute pe *net*, iar întâlnirea nu se desfășoară conform așteptărilor, copiii cu probleme de comportament ($r: 0,198; p<0.05$) și cei cu probleme emoționale ($r: 0,395; p<0.01$) vor fi cei mai afectați. Dacă tânărul are încredere de sine, nu cunoaște anxietăți și și-a găsit locul printre colegii săi, va aborda un comportament proactiv, în locul excluderii internetului din viața cotidiană.

În cazul acestui risc *online* efectele mediului social se resimte doar indirect. Copiii ai căror părinți au un statut social mai înalt și studii mai avansate vor discuta evenimentele stresante cu părinții lor ($r: 0,692; p<0.05$) și cu prietenii ($r: 0,831; p<0.01$). Totodată copiii ai căror părinți au un statut social mai înalt și studii mai avansate vor alege o rezolvare proactivă a situației, cel mai adesea ștergând mesajele provenite de la străini ($r: 0,518; p<0.01$).

DISCUȚII

Până acum am parcurs caracteristicile experiențelor *online* negative în rândul tinerilor din România, felul *coping*-ului adoptat în cazul diferitelor situații de risc *online*, precum și relația dintre factorii individuali și sociali și expunere, efect și strategiile de *coping* ales.

Evident, riscul în sine nu provoacă daune, nu toți copiii din România au relatat despre consecințe negative serioase în urma experiențelor *online* nedorite.

Tabelul nr. 1

De la risc la daună/suferință (%)

Tipul riscului <i>online</i>	Expunere la risc în general N=1039	Expunere la riscul <i>online</i> N=1039	A fost foarte/destul de supărat (dintre cei afectați)	A fost supărat timp îndelungat (dintre cei afectați)
Imagini pornografice	25,1	16,4	53,6	7,5
Hărțuire <i>online</i>	38,7	12,2	43,5	11,7
Mesaje sexuale	—	13,9	58,5	4,5
Întâlnirea cu străini contactați <i>online</i>	—	11,4	20	0

Pentru a verifica dacă există deosebiri semnificative între grupurile de copii cu caracteristici individuale diferite am efectuat testul X^2 .

Rezultatele testului arată că băieții și fetele, deopotrivă, sunt expuși experiențelor negative în timpul utilizării internetului, însă fetele sunt mai afectate de mesajele sexuale sau de hărțuirea *online*. Tinerii mai în vârstă primesc mai des mesaje cu conținut sexual, dar cei mici sunt mai afectați de aceste experiențe. Se pare că situația socială a copiilor din România nu influențează direct acumularea de experiențe negative, neoferind nici protecție și nefiind considerată nici factor de vulnerabilitate față de aceste tipuri de risc.

Caracteristicile psihologice au un efect major asupra expunerii și efectului evenimentului negativ. Tinerii cu un nivel mai ridicat de siguranță de sine sunt asaltați mai des de mesaje sexuale și de hărțuiri, însă îndeosebi cei cu încredere în sine mai scăzută relatează că ar fi afectați de aceste situații. Tinerii cu probleme psihologice și cei în căutare de senzații primesc mai des mesaje sexuale, contactează străini pe internet și se întâlnesc mai des cu necunoscuți.

Participarea *online* intensă crește șansa riscurilor venite *online*, însă pentru utilizatorii experimentați aceste evenimente nu sunt deranjante. Asemenea copiilor europeni, și în cazul copiilor din România se poate dovedi migrarea riscurilor, mai precis: copiii care au fost victimele pericolelor offline vor prezenta o probabilitate mai mare de întâlnire a riscurilor *online* (Hasebrink et al. 2011, p. 48). Cercetătorii *EU Kids Online* au subliniat ipoteza riscurilor multiple, conform căreia o persoană care a intrat în contact cu un risc *online* foarte probabil se va întâlni și cu celelalte riscuri *online* (Ságvári, Galács, 2012, p. 313). Acest lucru este valabil și pentru copiii români, ca și acumularea vulnerabilităților (Hasebrink et al. 2011, p. 53), ceea ce înseamnă că o persoană afectată de o situație *online* negativă va prezenta aceeași reacție în toate situațiile de stres *online*.

Tabelul nr. 2

Modalitățile de *coping* alese de tineri cu experiențe *online* negative după tipuri de risc
(% dintre cei cu astfel de experiențe)

Tipul riscului <i>online</i>	Tipul strategiei de <i>coping</i> adoptat					
	<i>Coping fatalist</i>		<i>Coping comunicativ</i>		<i>Coping proactiv</i>	
	<i>Expus</i>	<i>Afectat</i>	<i>Expus</i>	<i>Afectat</i>	<i>Expus</i>	<i>Afectat</i>
Imagini pornografice	20,6	55,3	20,6	52,6	19,3	44,7
Hărțuire <i>online</i>	40,2	46,3	69,3	74,1	71,7	77,8
Mesaje sexuale	22,8	73,3	17,9	58,1	23,4	60
Întâlnirea cu străini contactați <i>online</i>	30,8	20	40,7	100	38,5	100

În ceea ce privește utilizarea celor trei tipuri de mecanisme adaptative (*coping* fatalist, comunicativ și proactiv) de către tinerii din România care se confruntă cu evenimente *online* care îi pot afecta, nu există o tendință bine conturată în folosirea acestora. Dacă ei se confruntă cu imagini pornografice, mesaje sexuale, se întâlnesc cu străini, solicitarea suportului cuiva, încercarea de a menține controlul în stoparea evenimentului amenințator este la fel de frecventă ca adoptarea atitudinii pasive, fataliste. Singura excepție o constituie hărțuirea sexuală (vezi Tabelul nr. 2). Rezultatele analizelor pe eșantionul european arată că tinerii folosesc cel mai frecvent strategia de *coping* comunicativ și strategiile proactive (Hasebrink *et al.*, 2011, p. 56) și utilizează mai multe strategii de *coping* în paralel, în funcție de caracterul riscului fiind abordate soluții diverse (Ságvári, Galács, 2012, p. 319). Este important de reținut faptul că forța și capacitatea de a menține controlul și suportul social (existența persoanelor de încredere, atât adulți cât și din grupul de egali) sunt factorii esențiali în dezvoltarea rezilienței (Fergusson, Horwood, 2003), în timp ce prezența accentuată a strategiei fataliste, față de cele două strategii active, este un semn la care trebuie să fim atenți.

Prin analiza corelațiilor, observăm rolul rutinei în strategiile de *coping*, adică cei care renunță la internet pentru că au avut experiențe *online* negative vor reacționa la fel și în cazul în care primesc imagini sau mesaje cu conținut sexual prin internet. Cei care șterg imaginile cu conținut sexual vor șterge și mesajele sosite de la străini. Cei care își modifică setările de siguranță pe calculator în momentul unei hărțuiri *online* vor adopta aceeași metodă și pentru filtrarea conținuturilor cu conținut sexual dăunător. Iar dacă cineva blochează un intrus care i-a trimis un mesaj deranjant, va proceda la fel cu toate conținuturile nedorite primite.

Analiza ne permite să vedem ce fel de grupuri de copii din România preferă diferitele strategii de *coping*. În concordanță cu rezultatele europene, dintre copiii din România fetele, tinerii cu eficacitate redusă și cei cu statut social mai înalt au tendința să se raporteze pasiv la imaginile și mesajele sexuale, contând pe faptul că aceste elemente deranjante se vor atenua sau dispărea dacă nu folosesc internetul (Ságvári, Galács, 2012, p. 313). Cei cu probleme psihologice și cei în căutare de senzații nu reacționează în cazurile de hărțuire *online* sau la mesaje sexuale, ei

așteaptă ca problemele să se rezolve singure. La fel, cei cu competență digitală sumară, în caz de hărțuire *online*, vor alege să evite internetul pentru o perioadă. Strategia comunicativă se constată în rândul tinerilor români care efectuează puține activități *online*, când se întâlnesc cu imagini sexuale.

Dintre copiii români, cei cu vastă activitate *online* și cei în căutare de senzații reacționează proactiv la mesajele sexuale și la hărțuire. Tinerii cu statut social mai precar prezintă un comportament proactiv numai în cazul pornografiei explicite, foarte deranjantă.

4. ÎN LOC DE CONCLUZII

Pe parcursul utilizării internetului, tinerii din România sunt expuși la diverse riscuri *online*, însă aceste riscuri nu sunt obligatoriu dăunătoare, întrucât majoritatea tinerilor nu sunt deranjați de experiențele negative sau acestea nu îi afectează foarte mult timp. Acest lucru este cel mai evident în cazul expunerii la imagini sexuale, dar și la întâlnirea cu persoanele cunoscute prin internet. În cazul primirii de mesaje sexuale și al hărțuirii *online*, caracteristic este faptul că efectele experiențelor negative persistă mai îndelung la membrii grupurilor mai vulnerabile.

Pentru înțelegerea corectă a răspunsurilor tinerilor la riscurile *online*, trebuie să fim atenți la caracteristicile individuale ale copiilor și la mediul lor social. Copiii mai mari și băieții se întâlnesc mai des cu riscurile *online*, însă copiii mai mici și fetele sunt cei mai afectați de experiențele *online* negative. Utilizatorii frecvenți și experimentați ai internetului, de asemenea, sunt mai expuși riscurilor *online*, însă nu sunt foarte afectați de experiențele negative, protejându-se în fața acestor situații prin împărtășirea experiențelor și prin utilizarea competențelor digitale de care dispun. Utilizatorii de internet ocazionali, în caz de risc, optează pentru strategii fataliste de rezolvare a situației, ceea ce reduce șansele lor de a dezvolta reziliență. Tinerii fără încredere de sine, cei în căutare de senzații și cei cu probleme psihice alcătuiesc un grup vulnerabil, ei sunt mai expuși riscurilor. În cazul lor efectele negative sunt mai pronunțate, ei aplicând strategia fatalistă, de cele mai multe ori, în situații de stres *online*.

Problemele psihologice și un anturaj care-i respinge, în loc să le acorde susținere, cresc șansa ca riscurile *online* să devină dăunătoare. Pe de altă parte, încrederea în sine și experiența *online* cresc reziliența. Efectul Matei se poate constata și în rândul tinerilor din România: cei care prezintă dificultăți în viața *offline* vor avea dificultăți și în tratarea problemelor apărute *online* (Vandoninck, d'Haenens, Segers, 2012, p. 212).

Importanța anturajului se poate de asemenea dovedi, întrucât la orice experiență *online* negativă copiii apelează cel mai des la tratarea problemelor prin comunicare. Solicitarea sprijinului social poate fi întâmpinată numai într-un mediu social suportiv. Strategiile proactive ies în evidență mai ales în cazul hărțuirii

online și în cazul întâlnirilor cu persoane contactate prin internet. Aceste strategii proactive se aplică în două situații specifice: atunci când copilul dispune de încredere în sine dezvoltată și de competențe digitale apte să poată rezolva problema apărută sau atunci când experiența negativă l-a afectat foarte tare. Afectarea în sine nu duce la soluții proactive, deoarece copiii cu o situație individuală și socială precară adesea rămân pasivi în fața pericolelor *online* și preferă să evite internetul.

În condițiile mai sus prezentate, pentru creșterea rezilienței copiilor români ar fi de preferat ca, prin diverse campanii de comunicare axate pe părinți și copii, să se prezinte oportunitățile și riscurile internetului, precum și metodele de soluționare eficientă a evenimentelor *online* nedorite. Pe lângă acestea, ar fi util dacă s-ar da mai multă atenție tinerilor aflați în situații dezavantajate și li s-ar oferi o susținere mai accentuată, în vederea dezvoltării factorilor protectivi care influențează reziliența față de evenimente de viață negative, printre care și experiențele *online* deranjante.

BIBLIOGRAFIE

1. BOGER, K. E.; PATTERSON, CH. J. (2003). Sequelae of Child Maltreatment: Vulnerability and Resilience. In: Suniya S. Luthar ed. (2003): *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. Cambridge University Press, p. 156–182.
2. BOYDEN, JO; MANN, GILLIAN (2005). Children's Risk, Resilience, and Coping in Extreme Situations. In: Michael Ungar ed. (2005): *Handbook for Working with Children and Youth*. http://www.corwin.com/upm-data/5336_Ungar_I_Proof_Chapter_1.pdf (2012.08.25).
3. FERGUSSON, D.M.; HORWOOD, L.J. (2003). Resilience to childhood adversity: Results of a 21 year study. In: Suniya S. Luthar ed. (2003): *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. Cambridge University Press, p.130–155.
4. HASEBRINK, UWE; GÖRZIG, ANKE; HADDON, LESLIE; KALMUS, VERONIKA; LIVINGSTONE, SONIA (2011). *Patterns of risk and safety online. In-depth analyses from the EU Kids Online survey of 9–16 year olds and their parents in 25 countries*. LSE, London: EU Kids Online
5. LIVINGSTONE, SONIA (2010). E-Youth: (future) policy implications: reflections on online risk, harm and vulnerability. In: *e-Youth: balancing between opportunities and risks*, 27–28 May 2010, UCSIA & MIOS University of Antwerp, Antwerp, Belgium http://eprints.lse.ac.uk/27849/1/eYouth_%28future%29_policy_implications_%28LSERO_version%29.pdf (2012.08.25).
6. LIVINGSTONE, SONIA; GÖRZIG, ANKE (2012). Sexting: the exchange of sexual messages online among European youth. In: LIVINGSTONE, Sonia et al. eds. (2012): *Children, risk and safety on the internet*. Policy Press, Bristol, UK.
7. LOBE B.; LIVINGSTONE S.; OLAFSSON K.; VODEB H. (2011). *Cross-National comparison of risks and safety on the internet: Initial analysis from the EU Kids Online survey of European children*. LSE, London: EU Kids Online <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20%282009-11%29/EUKidsOnlineIIReports/D6%20Cross-national.pdf> (2012.08.25).
8. MASTEN, ANN S.; GEWIRTZ, ABIGAIL (2006). *Resilience in Development: The Importance of Early Childhood*. University of Minnesota, USA. <http://www.child-encyclopedia.com/documents/Masten-GewirtzANGxp.pdf> (2012.08.25).
9. RÓZSA SÁNDOR et al. (2008). *A megküzdés dimenziói*. http://magtud.hu/files/kerdoivek/konfliktusmegoldo_kerdoiv_%28WOC%29_validalo_tanulmany.pdf (2012.08.25)

10. SÁGVÁRI BENEC; GALÁCZ ANNA (2012). Relating *online* practices, negative experience and *coping* strategies. In: LIVINGSTONE, Sonia *et al.* eds. (2012): *Children, risk and safety on the internet*. Policy Press, Bristol, UK.
11. VANDONINCK, SOFIE; D'HAENENS, LEEN; SEGERS, KATIA (2012). *Coping* and resilience: children's responses to *online* risks. In: LIVINGSTONE, Sonia *et al.* eds. (2012): *Children, risk and safety on the internet*. Policy Press, Bristol, UK.
12. WIND, L.; MARSHALL, M. (2008). *Coping and resilience*. Terrorism and Disaster Center at the University of Oklahoma Health Sciences Center. www.nwcphp.org/docs/drt/Coping_Resilience.ppt (2012.08.25).
13. WRIGHT, MARGARET O'DOUGHERTY; MASTEN ANN S.; NARAYAN, ANGELA J. (2013). *Resilience Processes in Development: Four Waves of Research on Positive Adaptation in the Context of Adversity*. http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4614-3661-4_2 (2012.08.25).

O RAMURĂ A SOCIOLOGIEI, INTERZISĂ ÎN TIMPUL DICTATURII: SOCIOLOGIA DEVIANȚEI

DAN BANCIU*

A BRANCH OF SOCIOLOGY FORBIDDEN DURING THE COMMUNIST DICTATORSHIP: THE SOCIOLOGY OF DEVIANCE

ABSTRACT

The sociology of deviance emerged as a distinct field of social knowledge, trying to identify and explain the forms of deviance in society, such as alcoholism and mental illness, suicide, sexual pathologies, crime, corruption, etc. In Romania, before 1989, this subject was considered taboo, very few research teams being dedicated to investigating deviant manifestations. This article is a review and evaluation of the work of a research group of the Institute of Sociology of the Romanian Academy, before and after 1989, that initiated researches regarding deviance, publishing a series of books, studies and articles in this area.

Keywords: deviance, crime, alcoholism, suicide, sexual pathologies.

1. DIFICULTĂȚI ȘI OBSTACOLE ÎN CONSTITUIREA SOCIOLOGIEI DEVIANȚEI

Considerată ca fiind o transgresiune, abatere, deviere sau violare a prescripțiilor normative existente în orice societate, devianța constituie o noțiune utilizată frecvent în sociologia contemporană, care, prin contribuțiile teoretice și aplicative ale sociologilor, criminologilor, psihologilor și psihiatrilor, a dat naștere sociologiei devianței, ca ramură sau domeniu aparte a cunoașterii sociale. Ea s-a afirmat, în prezent, spre deosebire de criminologie, ca o disciplină având funcții descriptive, etiologice și predictive a diverselor forme și tipuri de devianță existente în societate, cum ar fi, de pildă, violența familială, consumul de droguri, alcoolismul, prostituția, patologiile sexuale, omorurile și violurile, delincvența juvenilă, corupția etc., care se înscriu în sfera problemelor sociale.

Deși în multe țări, sociologia devianței are vechi și valoroase tradiții, această disciplină a fost considerată ca fiind un subiect „tabu” în timpul regimului totalitar

* Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: banciu@insoc.ro.

din România, care a ignorat sau chiar negat existența unor manifestări „deviante” în societatea socialistă, prin secretizarea totală a oricăror date sau informații științifice, ca și prin neacceptarea apariției și evoluției „normale” a devianței în orice societate umană.

În ciuda acestor interdicții și obstacole de natură ideologică, în anul 1980, în cadrul Centrului de Sociologie al Universității din București (instituție de cercetare înființată în 1975), s-a constituit un colectiv de studiere a devianței și problemelor sociale, din care făceau parte subsemnatul și Sorin M. Rădulescu. Ca formație intelectuală, Sorin M. Rădulescu era absolvent de sociologie și a funcționat o vreme la UMF „Carol Davila”, perioadă în care a publicat (în colaborare) două valoroase lucrări de sociologia medicinei (*Sociologia medicinei* și *Medicina și comunitățile umane*), în care, între altele, evidenția că boala, mai ales cea psihică, are un „rol social parțial legitimat”, fiind o formă de devianță „tolerată” (ulterior, el și-a dezvoltat aceste idei sub forma unei cărți interesante, publicată în 1989, intitulată *Devianța comportamentelor și boala psihică*, lucrare distinsă, ulterior, cu premiul „Simion Bărnuțiu” al Academiei Române). În ceea ce mă privește, eram absolvent de istorie și drept, fiind încadrat (prin concurs) la Laboratorul de Sociologie al Universității din București, ca sociolog principal, unitate de cercetare și învățământ, contopită în 1975, în cadrul Centrului de Sociologie al Universității. Inițial, niciunul dintre noi nu am avut preocupări pentru zona sociologiei devianței, dovadă că am obținut doctoratul pe teme de epistemologie sociologică sau sociologie rurală. Nu-i mai puțin adevărat că, pe la mijlocul anilor '70, fiecare dintre noi a început să publice unele articole în revista „Viitorul social”, în care abordam probleme de sociologie juridică și sociologia delincvenței juvenile, mai puțin de sociologia devianței. Însă, până în anul 1980, nu am reușit să ne unim eforturile, fiecare activând în colective de cercetare diferite, dar colaborând la realizarea anumitor proiecte din zona devianței, așa cum a fost cazul cercetării din zona Brașov, pe tema delincvenței juvenile, la care a participat o echipă de studenți de la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din București. Menționez acest lucru pentru „aducerea aminte” a celor care nu cunosc faptul că, din 1978, Secția de sociologie din cadrul Facultății de Filosofie a fost desființată, iar aceasta din urmă s-a unit cu Facultatea de Istorie, rezultând un „hibrid” universitar, care a funcționat până în 1989. Din fericire pentru noi, sociologia nu a împărțit soarta tristă a psihologiei, care, din 1982, în urma așa-zisului scandal al „transcedentalilor”, a fost desființată ca disciplină universitară, împreună cu Institutul de Psihologie.

Am menționat deja într-un interviu, publicat în anul 2006, într-un volum aniversar intitulat *Sociologia juridică și a delincvenței* că „un moment de cotitură în activitatea mea profesională, înainte de 1989, l-a reprezentat întâlnirea și apoi colaborarea extrem de fructuoasă cu colegul Sorin M. Rădulescu. Împreună am încheiat un colectiv de sociologia problemelor sociale și a devianței, care, începând din 1980, a reușit să-și facă simțită prezența în viața științifică de atunci” (p. 33).

Parcursul nostru științific nu a fost lipsit de obstacole, dificultăți și chiar piedici, întrucât proiectele noastre de cercetare contrastau puternic cu cele ale altor

colegi, preocupați de structura socială a României, de cooperativizarea satelor și sistematizarea comunelor sau de omogenizarea socială a societății românești, motiv pentru care eram citați printre ultimii în „dările de seamă” sau evaluările anuale ale Centrului ori chiar „stopați discret” de la promovări sau premieri anuale. Astfel, Sorin M. Rădulescu a rămas până în 1989 cu titlul de sociolog principal, titlu considerat ca făcând parte din „personalul neatestat” de cercetare, deși el publicase deja 5 cărți, spre deosebire de alți colegi neproductivi științific, dar care aveau titlul de cercetător științific. În ceea ce mă privește, am fost sociolog principal până în 1982, când, în urma unor concursuri repetate și anulate din varii motive, am fost promovat ca cercetător științific gr. III. La toate acestea, mai adaug și faptul că, spre deosebire de alți colegi care au beneficiat de o serie de stagii de documentare în alte țări (inclusiv în cele considerate, pe atunci, capitaliste), noi am reușit, cu mare greutate, să obținem două săptămâni de documentare în Bulgaria (în 1986), care s-au dovedit a fi „fructuoase” din punct de vedere material (întrucât am adus acasă o serie de produse alimentare și cosmetice de negăsit pe atunci în România), dar nefolositoare sub raport științific și profesional, deoarece sociologia devianței practică de vecinii noștri de la sud de Dunăre era „sublimă”, dar lipsea cu desăvârșire.

În același timp, colectivul nostru a avut o serie de „dispute științifice” (neprovocate de noi) cu alte colective de cercetare din cadrul Centrului de cercetări pentru Problemele Tineretului (aflat sub egida CC al UTC) sau Institutul de Cercetări Juridice, care, deși făceau o serie de investigații interesante în această zonă, nu abordau de fapt problemele de devianță socială, ci mai mult de criminalitate, utilizând, cu precădere, paradigme criminologice și penaliste. Pentru acest motiv, în multe sesiuni științifice organizate în țară eram trecuți în program la sfârșitul sesiunii sau eram criticați „voalat”, dar public, pentru abordarea prea sociologică a subiectelor de devianță și delincvență. De altfel, într-o lucrare interesantă, publicată în anul 2006 și intitulată *Criminologie comprehensivă*, pe care autorul, George Basiliade, mi-a oferit-o personal ca „din partea unui autor «paternalist»”, acesta, deși recunoștea că lucrarea elaborată de noi sub titlul de *Introducere în sociologia devianței* (1985) reprezintă o încercare „mult mai coerentă, cu un aparat conceptual mai bogat, susținut de o bibliografie bine selecționată și judicios folosită” (p. 222), în final afirmă că ea „poate fi considerată ca un compendiu de criminologie (sic!), deghizat în «sociologie criminală», din care sunt eliminate perspectivele medico-biologice și psihologice, pentru a se putea sublinia cu strășnicie caracterul de «fapt social» al infracțiunii” (p. 229). Din păcate, același autor nu pregetă să evidențieze, în aceeași carte, „valoarea științifică” deosebită a cercetărilor realizate în cadrul CCPT, pe problematica delincvenței juvenile, și efectuate la comanda CC al UTC, care erau însă dominate și susținute de ideologia „valorilor umaniste” ale tinerilor și adolescenților și mai puțin focalizate pe problemele „crizei” adolescenților și comportamentelor deviante.

La toate acestea aş mai putea adăuga dificultăţile financiare întâmpinate din partea serviciului de contabilitate, de la care obţineam, cu greu şi după îndelungi discuţii, sumele necesare pentru deplasările de teren, ca să nu mai amintim că acestea erau mai mult decât modice (dacă nu insuficiente), noi fiind nevoiţi să apelăm adeseori la resursele personale. Nici din punctul de vedere al locaţiei Centrului şi al dotărilor materiale nu stăteam deloc bine, fiind nevoiţi să „coabităm” într-o clădire veche, în doar 4 camere, circa 35 de cercetători şi personal auxiliar. Însă aveam destul timp pentru documentare şi studiu, fructificând din plin programul relativ lejer şi putând redacta şi edita diverse materiale, în timp ce alţi colegi au pierdut timpul degeaba.

Am reuşit, cu destul efort şi perseverenţă, să depăşim aceste dificultăţi şi să începem să derulăm o serie de cercetări, între 1980–1989, în mai multe zone ale ţării, unde am aplicat diverse instrumente de cercetare şi am realizat interviuri într-o serie de şcoli de reeducare pentru minori (Tg. Ocna, Găieşti, Bacău, Nedelea) sau în penitenciare (Mărgineni şi Târgşor), precum şi în numeroase oficii (direcţii) de muncă, pentru protecţie şi asistenţă socială, din anumite localităţi urbane şi rurale. Am avut posibilitatea să indentificăm o serie de neajunsuri şi chiar de abuzuri petrecute în aceste centre şi şcoli de reeducare, constând în modul nepedagogic în care erau trataţi copiii delincvenţi, în realitate victime ale educatorilor lor, hrana insuficientă alocată zilnic, „dijmuirea” porţiilor de mâncare ale copiilor, practică de personalul auxiliar, obligarea lor de a recita cântece patriotice şi de slăvire a partidului etc. Ne-am dat seama că aceste instituţii „totale” dezvoltă un tip de ideologie instituţională proprie, prin care încearcă să-şi raţionalizeze propriile greşeli şi erori educative, prezentând idilic modalităţile de resocializare a minorilor delincvenţi; pentru a nu mai aminti de exagerările ideologice ale unor educatori din penitenciare, care susţineau că marea majoritate a deţinuţilor studiază la bibliotecă şi sunt interesaţi, în mod deosebit, de cunoaşterea documentelor de partid şi de stat, în special de cele ale secretarului general al partidului.

În urma acestor cercetări, am reuşit să acumulăm o bogată şi valoroasă experienţă ştiinţifică şi de viaţă, stând de vorbă cu şi intervievând minori şi tineri delincvenţi, deţinuţi violatori sau cu delikte de omor la activ, persoane din instituţii psihiatrice, judecători şi procurori, medici şi psihologi, astfel încât, fără falsă modestie, am devenit „profesionişti” în domeniul abordat. Dacă unii sociologi vorbesc despre sociologia organizaţiilor sau a muncii, ori despre sociologia rurală sau juridică, fără să fi făcut însă cercetări concrete în aceste domenii, sunt convins că noi am făcut cu adevărat sociologia devianţei şi nu am vorbit despre ea pe dinafară, îndeplinind, credem, dezideratul propus de profesorul Henri H. Stahl, ca sociologul să nu fie doar un teoretician sau un bun cunoscător al unui anumit domeniu al sociologiei, cât mai ales un practician şi un profesionist, abilitat să vorbească în cunoştinţă de cauză despre problemele tratate.

2. VALORIFICAREA PUBLICISTICĂ A COLECTIVULUI DE SOCIOLOGIA DEVIANȚEI

Elementul cel mai valoros produs de colectivul de sociologie a devianței este, fără îndoială, cel publicistic, în care, considerăm, am realizat unele lucrări de pionierat. Amintesc, în acest sens, lucrarea din 1985, *Introducere în sociologia devianței* (pe care G. Basiliade, în compendiul său de criminologie, o citează greșit *Introducere în sociologia comportamentului deviant*), ea fiind prima carte din România care utilizează noțiunea de „sociologia devianței”, chiar dacă, anterior, V. Dragomirescu editase (în 1976) *Psihosociologia comportamentului deviant*, lucrare dominată, susținem noi, de o puternică perspectivă psihosociologică, cu numeroase confuzii privind perspectivele de abordare a comportamentului deviant. Conținutul cărții noastre era „curajos și incitant” pentru vremea aceea (după cum ne-a spus chiar redactorul de carte), mai ales că lucrarea se focaliza pe abordarea obiectivă a devianței și a problemelor sociale vehiculate în literatura de specialitate occidentală și mai puțin în cea românească sau chiar din alte țări socialiste. Pe parcursul lucrării erau tratate problemele ridicate de raporturile dintre socializare, integrare, conformitate și devianță socială, dintre control social și comportament deviant, precum și cele dintre devianță socială și delincvență. De asemenea, în lucrare erau prezentate și analizate critic cele mai semnificative puncte de vedere și orientări teoretice în domeniul sociologiei devianței, în finalul cărții fiind evaluate o serie de cercetări sociologice românești din domeniu și elaborat un „model” etiologic de control și prevenire a manifestărilor deviante în România.

Cartea s-a bucurat și de trei lansări cu public, dintre care una a avut loc chiar la Academia de Studii Social-Politice „Ștefan Gheorghiu”, unde am fost invitați de către conducerea Catedrei de Sociologie. Surprinzător pentru noi a fost faptul că o serie de profesori de acolo au avut cuvinte elogioase la adresa cărții și autorilor, remarcând noutatea subiectului abordat, problematica tratată și bogăția bibliografiei utilizate. În același timp, nu putem uita modul „tendențios” pe care unii dintre cursanții din sală l-au avut față de acest subiect, deși nu lecturaseră cartea, reproșându-ne că în socialism nu există delincvență, că ea este o temă neimportantă și nu corespunde exigențelor gândirii marxiste. Am încercat să replicăm cu argumente științifice, dar am renunțat, mai ales că am observat că întreaga sală sau amfiteatru era „discret” supravegheată audiovizual. Cea de a doua lansare a avut loc la Constanța și s-a bucurat de mult mai mulți audienți, mai ales că cel de al treilea coautor (care era judecător la Judecătoria Constanța) a reușit să aducă un public avizat, care era la curent cu conținutul cărții, astfel încât intervențiile au fost pline de bun simț și încurajatoare pentru noi. În sfârșit, ultima lansare cu public, care a fost și cea mai reușită, a avut loc în sediul Bibliotecii municipale „Astra” din Sibiu, unde au fost prezenți profesori, studenți și specialiști din științele sociale, împreună purtând (timp de peste patru ore) un dialog interactiv, plin de învățăminte și dătător de speranță.

În legătură cu apariția acestei lucrări, singulară, credem, în peisajul de atunci al publicațiilor sociologice, reiterez o relatare interesantă spusă de redactorul cărții (regretatul George Timcu), care, înainte de a o publica, a trimis-o spre aprobare la Secția de tipărituri și presă a CC al PCR (de fapt, cenzura presei), fără de care nu putea să apară nicio publicație. Însă, nu se știe precis, fie din neglijență, eroare de dactilografiere sau altceva, în adresa trimisă, titlul lucrării noastre apărea ca *Introducere în sociologia de viață (de viață, în loc de deviantă)*, astfel încât cerberii care se ocupau atunci de cenzura cărților s-au gândit că este vorba probabil de „viața din socialism”, și au aprobat-o. Interesant este faptul că, inițial, o variantă a cărții am redactat-o sub forma unui amplu raport de cercetare, înaintat academiei de Științe Sociale și Politice, încă din 1982. Raportul a fost lecturat de secretarul științific al Secției de Sociologie din ASSP, care ne-a felicitat și ne-a întrebat dacă nu dorim să ne publice lucrarea. Am acceptat, fără rezerve, menționând, la rugămintea acestuia, «BT» (adică bun de tipar) și semnând amândoi. Am așteptat ani de zile și niciun răspuns, pentru ca, după 1989, să descoperim într-un sertar de la Academie manuscrisul nostru, care zăcea prăfuit printre alte materiale aruncate la întâmplare.

Nu același noroc l-am mai avut la publicarea celei de a doua cărți, intitulată benign: *Adolescenții și familia* (în 1987), care avea ca subtitlu *Adolescența între devianță și normalitate*, lucrare dedicată problematicii devianței în rândul minorilor și tinerilor. Inițial, titlul a fost respins de cenzură, așa că, pentru a putea apărea, i-am pus subtitlul: *Socializare morală și integrare socială*. În opinia noastră, și aceasta este prima lucrare publicată în România care abordează problematica complexă a devianței și delincvenței juvenile, analizând raportul familie-scoală-devianță și delincvență din perspectiva semnificațiilor sociologice ale comportamentului deviant în rândul adolescenților și ca manifestare „normală” a crizei adolescenților. De asemenea, există un capitol consistent, dedicat metodologiei evaluării și predicției comportamentului deviant al adolescentului, precum și asistenței sociale a familiei, pe baza evaluării unor anchete sociale realizate într-o serie de școli de reeducare pentru minori. Cartea includea și o serie de propuneri și soluții concrete privind prevenirea și controlul delincvenței juvenile, între care și înființarea unor instanțe specializate pentru minor și familie sau ale unor tribunale pentru cauzele cu minori, așa cum există în multe țări din lume și care, spre nedumerirea noastră, nu există nici în momentul de față în România și nici măcar nu sunt prevăzute în viitoarea legislație penală pentru minori, care trenează de a fi aplicată de atâta vreme.

Deși aceste lucrări s-au bucurat de un tiraj de peste 5 000 exemplare, fiind difuzate în aproape toate bibliotecile din țară și cotate în numeroase biblioteci din străinătate, autorii lor nu au fost propuși niciodată pentru un premiu al Academiei Române, datorită subiectului „delicat”, fiind preferate lucrări ale altor sociologi, care se înscriau pe linia ideologiei partidului comunist, dar aparținând, spunem noi, perioadei și a „gândirii captive și ocultării sociologiei”.

De altfel, publicarea unor studii, sinteze sau lucrări din domeniul sociologiei devianței nu era lipsită de riscuri profesionale, orice abatere de la rigorile ideologiei și propagandei oficiale fiind imediat sancționată, astfel încât erai nevoit să te „acoperi” sau să te „justifici” pentru anumite afirmații, printr-o serie de citate din documentele de partid sau din cuvântările Secretarului General al Partidului (pe care ni le reproșează, astăzi, o serie de trepăduși și chiar impostori din trecut, transformați peste noapte în veritabili „antreprenori morali” ai sociologiei).

Despre riscurile practicării sociologiei devianței amintesc, în acest sens, o întâmplare petrecută spre sfârșitul anului 1989, care putea să aibă un final nefericit pentru colectivul nostru, generată de editarea unui „Caiet de comunicări, studii și sinteze”, sub egida Centrului de Sociologie. Aceste caiete erau dactilografiate și litografiate, într-un tiraj redus (cam 100 de exemplare), la Tipografia Universității București, și apoi difuzate la o serie de instituții și persoane oficiale. În numărul XI, din acel „Anno domini” 1989, colectivul nostru a publicat un material intitulat: „Contribuția cercetării sociologiei la cunoașterea, explicația și prevenirea infracțiunilor contra avutului obștesc”, în care erau prezentate și rezultatele unei cercetări privind mecanismele cauzale și favorizante ale infracțiunilor, nu doar cele contra avutului obștesc, ci și cele comise prin violență. Datele statistice utilizate de noi și care erau „secretizate”, le-am obținut printr-o relație informală avută de către colegul Sorin M. Rădulescu cu o persoană care lucra pe atunci în cadrul Inspectoratului General de Miliție. Aceste date le-am prelucrat sub forma unor procente, pentru a evidenția tendințele de evoluție ale celor două tipuri de delikte, în dinamica lor pe anii 1975–1987. Eram foarte bucuroși de realizarea noastră și, după ce am ridicat de la tipografie întreg tirajul, am început să le difuzăm. Șansa noastră a fost că una dintre persoanele căreia i-am oferit acel caiet a fost procurorul Mircea Benedict, de la Procuratura Generală a României, un om admirabil și bun prieten cu noi, care a participat la unele din cercetările noastre pe problematica delincvenței juvenile. Răsfoind acel caiet, el ne-a întrebat imediat de unde avem și cum am obținut acele date și procente, care intrau sub incidența legii secretului de stat, sfătuindu-ne să retragem imediat acel caiet. Imediat am alergat la Tipografia Universității și, sub un pretext inventat, am reușit să obținem manuscrisul original, inclusiv șpaltul lucrării, pe care ulterior l-am distrus (am păstrat un singur exemplar spre aducere aminte, care astăzi este îngălbenit de vreme). Norocul nostru a fost că au venit evenimentele din decembrie 1989, care ne-au salvat de la o eventuală, dar sigură sancțiune, noi putând să valorificăm integral acest material, sub forma a două articole dedicate etiologiei delictelor comise cu violență și contra avutului obștesc, pe care le-am publicat în noua revistă, intitulată „Sociologie românească”.

O importantă formă de valorificare și diseminare a activității de cercetare derulate pe parcursul anilor s-a materializat sub forma unor studii, articole și sinteze, publicate în revistele de specialitate din țară („Viitorul social” și, ulterior, „Sociologie românească”, „Revista română de sociologie”, „Romanian Journal of Sociology” etc.), în care au fost prezentate o serie de rezultate ale cercetărilor

noastre, în domeniul divorțialității, disfuncțiilor educative ale familiei, delincvenței juvenile, violenței împotriva femeii, sinuciderilor, alcoolismului și bolilor psihice, criminalității violente și sexuale.

O altă modalitate de diseminare a cercetărilor întreprinse de colectivul de sociologia devianței a fost oferită de unele simpozioane sau sesiuni științifice organizate în diverse localități din țară (Brașov, Pitești, Sibiu, Piatra Neamț, Sinaia, Bușteni, Baia Mare etc.), la care participau cercetători și cadre didactice din domeniul sociologiei și psihologiei, dar și practicieni din justiție, procuratură, avocatură. Aceste manifestări erau grupate în anumite secțiuni, pe diverse probleme, care ne-au dat posibilitatea să evaluăm stadiul cercetărilor din zona devianței, secțiuni disimulate ca terminologie, fiind dedicate problematicii educației tinerei generații și nu devianței tinerilor. Comparativ cu alte secțiuni, care aveau titluri triumfaliste și festiviste și în care participanții se gratulau și congratulau reciproc, la cele la care eram prezenți participau un număr relativ mic de persoane, care însă măcar se puteau revendica ca fiind din zona sociologiei devianței.

În momentul de față, asemenea reuniuni și sesiuni științifice abundă de persoane stranie, care, brusc, au devenit sociologi ai devianței, fie inspirându-se din cărțile noastre, fie urmând un „traseism” sociologic din zona politicului în cea științifică. Vorba aceea: „Puțini am fost, mulți am rămas”.

Mare parte dintre aceste persoane sunt deja trecute de prima tinerețe, noi n-am știut nimic despre ele, nu le-am cunoscut pe timpuri, nici nu le-am recunoscut pe ele, care își arogă cu obrăznicie „paternitatea” sau pionieratul cercetărilor de sociologia devianței, ignorând, cu bună știință și lipsă de deontologie, să-i amintească măcar pe cei care le-au „inspirat” chemarea spre această zonă. Asta mă duce cu gândul la ceea ce mi-a spus profesorul Henri H. Stahl care, după ce a participat la sărbătorirea sa cu ocazia împlinirii vârstei de 85 de ani (manifestare organizată în Sala Senatului a Universității din București), cu o participare extrem de numeroasă și diversă, mi-a spus: „Dragul meu, eu înțeleg să nu-i cunosc pe anumiți sociologi tineri din sală, dar mă întreb de unde au apărut atâția sociologi bătrâni de care n-am auzit nimic niciodată”.

Spre deosebire de acești „confrați” ai noștri, am întâlnit și practicieni din justiție și procuratură care ne-au mărturisit că ne-au citit cu mare atenție cărțile și studiile publicate, considerându-le ca fiind singurele inteligibile și adaptate unui limbaj coerent, ele dovedindu-se utile chiar la examenele susținute în cadrul Institutului Superior al Magistraturii.

Dacă până în decembrie 1989 sociologia devianței s-a aflat în România *in statu nascendi*, după această dată ea s-a eliberat de perioada și influențele „gândirii captive” sau „gândirii tutelate” (cum le numește G. Basiliade în lucrarea amintită anterior), fără însă să abandoneze complet, prin noii veniți (sau neaveniți), anumite paradigme totalitare sau să se descătușeze ideologic de anumite concepte aparținând unei perioade revolute.

Nu a fost, însă, și cazul colectivului de sociologia devianței din Institutul de Sociologie (denumit astfel după 1990 și aflat sub egida Academiei Române), care,

consecvent cu principiile și valorile umanismului, adevărului și libertății umane, și-a continuat și amplificat cercetările și publicațiile pe diverse teme, dintre care unele neinvestigate până atunci. Este cazul cercetărilor pe zona devianței și delincvenței juvenile, unde am publicat prima carte de după revoluție, intitulată *Introducere în sociologia delincvenței juvenile* (în 1990, la Editura Medicală, care, spre satisfacția noastră, avea ca subtitlu *Adolescența – între normalitate și devianță*). Ulterior, problematica delincvenței juvenile a făcut obiectul unor cercetări aprofundate în centrele de reeducare pentru minori, finalizate sub forma unei lucrări monografice intitulate *Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire socială* (apărută în anul 2002). Peste vreme, în 1994, în urma unei ample investigații la nivel național privind percepția publicului asupra fenomenului de corupție din România, colectivul a publicat lucrarea *Corupția și crima organizată în România* (apărută la Editura Continent a Uniunii Naționale a Juriștilor din România) și care, în sfârșit, a fost distinsă, doi ani mai târziu, cu premiul „Dimitrie Gusti” al Academiei Române. Era prima carte care aborda frontal problema corupției și a sintagmei „corupția și crima organizată”, fenomen care începuse deja să devină „instituționalizat”, ca urmare a crizei economice, politice și morale instaurate în societatea românească. În lucrare erau detaliate principalele categorii și forme de manifestare ale corupției, cum ar fi cea economică, administrativă, culturală sau organizațională, precum și abordarea corupției ca formă de „devianță” individuală sau organizațională, ori diversele „practici de corupție” ale unor instituții ale statului. Cartea includea și o parte consistentă de cercetare privind percepția publică despre fenomenul corupției, majoritatea covârșitoare a opiniilor publicului considerând corupția ca fiind o stare generalizată în structurile și mecanismele întregului sistem economic, social și politic din România, care erodează puternic credibilitatea și prestigiul majorității instituțiilor publice ale țării.

Problematica corupției, a etiologiei și mecanismelor care o generează, a fost reluată, peste zece ani, în 2004, când, în urma unei ample cercetări naționale realizate de către Institutul de Sociologie (la care au participat, alături de noi, și două tinere colaboratoare venite în acest colectiv, Ecaterina Balica și Cristina Dâmboeanu), împreună cu Institutul Național de Criminologie, privind percepția publică a acestui fenomen, a rezultat o amplă lucrare, intitulată *Corupția în România. Realitate și percepție socială* (coordonatori Dorinica Ioan, Dan Banciu și Sorin M. Rădulescu). Comparativ cu lucrarea anterioară, aceasta are un caracter mai monografic, fiind abordate aspecte ce privesc corupția în legislația românească și internațională, metodologia măsurării fenomenului de corupție, tendințe ale evoluției delictelor de corupție și a categoriilor de persoane sancționate pentru acte de corupție (în perioada 1990–2004), evoluții și estimări ale publicului față de activitatea anticorupție a instituțiilor statului (între care și Parchetul Național Anticorupție, devenit ulterior, Direcția Națională Anticorupție), inclusiv aprecieri ale unor experți intervievați privind cauzele corupției și modalitățile ei de control și prevenire. Această carte, apărută în anul 2005, se fundamentează, în partea sa

practică, pe rezultatele cercetării realizate în comun de cele două institute amintite, publicată sub forma unui raport, care însă a fost criticat într-un studiu evaluativ elaborat de Freedom House, pe motivul că „nu oferă o imagine sectorială și nici o analiză a relațiilor de cauzalitate, neputând constitui o bază pentru reajustarea unor politici publice, pentru că au fost generale și extrem de vagi. Cauzele corupției listate la final nu au fost descoperite în urma unei activități de cercetare (sic!), ci au fost enumerate de funcționari din cadrul ministerelor, arătând ca o colecție de... și ocazii” (*Politicile anticorupție ale Guvernului României. Raport de evaluare*, D.C. Freedom House, Inc., 2005, p. 20–21). Pentru acest motiv, în partea finală a cărții, Sorin M. Rădulescu a introdus un paragraf chiar în șpaltul lucrării, arătând că „o asemenea apreciere are, în opinia noastră, un caracter neprofesionist, întrucât studiul la care se face referire este, de fapt, unul de percepție, adică unul care și-a propus, exclusiv, evidențierea percepțiilor (opiniilor și atitudinilor) populației cu privire la corupția din România și nu a «realităților existente în acest domeniu» (p. 210). Mai mult, susținem că „între relațiile de cauzalitate și «percepția cauzelor» există o deosebire esențială pe care bănuim că, numai datorită grabei cu care au întocmit raportul menționat, consultanții respectivi au «ignorat-o», aducându-ne, astfel, o critică nemeritată” (p. 210).

Cartea a apărut la Editura „Lumina Lex”, cu aceste precizări finale din partea autorilor, însă, atunci când au lecturat-o, cei din conducerea Institutului Național de Criminologie au intrat, efectiv, în panică, rugându-ne să retragem primul tiraj și să „renunțăm la acele pasaje critice” la adresa raportului realizat de Freedom House. Deși nu am trăit o asemenea situație nici chiar în perioada regimului totalitar, când am fost nevoiți (ca să nu spun „obligați”) să facem o serie de concesii și cedări științifice, a trebuit să dăm curs acestei rugăminți, retrăgând tirajul apărut (pe cheltuiala Institutului de Criminologie) și să redactăm o „nouă încheiere” fără acel pasaj considerat „periculos”, ceea ce s-a și întâmplat, în prezent fiecare dintre autori fiind în posesia a două variante diferite de final al cărții. Această „precauție” sau „prudență”, provocată nu din motive științifice, ci de „oportunism politic” nu s-a dovedit a fi benefică pentru viitorul Institutului Național de Criminologie, care, abia înființat în anul 2003 și cu realizări științifice notabile în zona criminologiei, a fost desființat brutal în anul 2007, pierzându-se astfel un colectiv de cercetători tineri și capabili, precum și o experiență științifică importantă, România fiind, poate, singura țară europeană care nu beneficiază de serviciile unei asemenea instituții de cercetare în domeniul criminologiei.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, un domeniu inedit și neabordat până atunci la noi, care a fost cercetat de colectivul nostru, a fost cel al justiției restaurative, mai precis al medierii și reparării consecințelor unui act delincvent, derulat între agresor și victimă. Întrucât justiția restaurativă (sau reparativă) funcționa în majoritatea țărilor europene și nord americane, la inițiativa unor organisme internaționale și cu acordul Ministerului de Justiție din România, începând din anul 2003, au fost înființate, în mod experimental, două asemenea centre de justiție

restaurativă la București și Craiova, care au realizat o serie de medieri și negocieri de conflicte penale între autori și victime. Pentru a se putea adopta și în România o inițiativă sau proiect legislativ în acest domeniu, colectivul de sociologia devianței și a problemelor sociale a fost solicitat (prin Centrul de Resurse Juridice) să realizeze un studiu evaluativ, teoretic și aplicativ, privind stadiul și rezultatele experimentării practicilor de justiție restaurativă în cele două centre amintite, ceea ce s-a și realizat pe parcursul anului, studiu la care au participat, alături de „fondatorii” grupului și cele două tinere cercetătoare cooptate în acest colectiv. Studiul evaluativ a fost publicat în anul 2004 și a generat aprecieri favorabile față de justiția restaurativă, despre care putem spune, fără să greșim, că pe atunci chiar foarte puțini magistrați, procurori sau avocați au avut cunoștință, ca să nu mai vorbim de publicul larg. Ulterior, ne-am continuat preocupările în acest domeniu, rezultatul fiind publicarea unei cărți, apărute în anul 2006 și intitulată *Justiția restaurativă. Tendințe și perspective în lumea contemporană*, autori: Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu și Cristina Dâmboeanu. A lipsit Ecaterina Balica, o cercetătoare care, în acel moment, nu mai funcționa la Institutul de Sociologie, însă care, după revenirea în colectivul nostru a reluat cercetările în acest domeniu, publicând, în colaborare cu o cercetătoare de la o universitate din Germania, chiar în acest an, o carte dedicată problematicii medierii și negocierii conflictelor în materie penală. Regretul nostru științific este că, deși în aceste lucrări avansăm o serie de propuneri și soluții, existente în legislația majorității țărilor europene, ele nu au fost luate în considerare de către factorii decizionali, justiția restaurativă de la noi fiind astfel „golită” de conținutul său real prin legea de înființare a profesiei de mediator, care limitează sensibil aria de aplicare a medierii conflictelor în materie penală.

Nu pot încheia această mică „retrospectivă” publicistică fără a menționa încă două lucrări, cu caracter monografic, elaborate de colectivul nostru. Una dintre ele, intitulată *Tendințe actuale ale crimei și criminalității din România* (apărută în 2002), dincolo de aspectele teoretice și conceptuale ale fenomenului de criminalitate, include 5 capitole dedicate etiologiei delictelor de omor, viol, tâlhărie, corupție și delincvență juvenilă, incluzând datele și informațiile rezultate în urma unor cercetări concrete de teren. Cea de a doua, apărută tot în anul 2002, intitulată *Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire socială*, se constituie ca un „îndrumar” teoretic, metodologic și aplicativ al problematicii criminalității juvenile în diverse țări, comparativ cu cea existentă în România, incluzând o serie de propuneri de optimizare a justiției penale.

În afară de aceste cărți, volume și monografii publicate împreună, fiecare dintre noi a mai editat, în calitate de autor unic, o serie de lucrări în care sunt abordate teme ce se înscriu în perimetrul sociologiei devianței și criminalității, dar și al sociologiei juridice. Astfel, Sorin M. Rădulescu a elaborat o amplă monografie dedicată istoriei sociologiei din perspectiva acțiunii umane și a ordinii sociale, în anul 1994, intitulată *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, despre care aminteam, într-o lucrare publicată de mine în anul 2005, că

„este prima lucrare publicată, după 1989, în România, care abordează problematica ordinii sociale și normative, a devianței și anomiei sociale în explicarea genezei criminalității, din perspectiva principalelor teorii și paradigme etiologice clasice și moderne” (p. 8). Cartea a cunoscut și o a doua ediție, completată și îmbunătățită sensibil de către autor, apărută în anul 2006, sub titlul *Între Homo Oeconomicus și Homo Sociologicus. O istorie a sociologiei moderne din perspectiva raționalității și raționalității acțiunii umane*. Tot el a publicat, ca unic autor sau în colaborare, mai multe lucrări în domenii mai puțin abordate de către sociologii noștri, între care amintesc doar câteva: *Sociologia violenței (intra)familiale*, *Sociologia și istoria comportamentului sexual deviant*, *Sociologia devianței și a problemelor sociale*, *Sociologia transsexualismului*, *Sociologia vârstelor*, *Sociologia consumului și abuzului de droguri*, *Violența domestică și maltratarea copilului etc.* În ceea ce mă privește, mi-am continuat preocupările în zona sociologiei juridice sau a dreptului, editând o serie de lucrări dedicate controlului social și sancțiunilor sociale, disfuncțiilor și distorsiunilor dreptului și legislației, crimei și criminalității din perspectivă juridico-penală (*controlul social și sacțiuni sociale*, *sociologie juridică, crimă și criminalitate etc.*).

Dacă ar fi să facem un bilanț al acestor publicații, elaborate de la debutul colectivului nostru și până în prezent, Sorin M. Rădulescu a editat (singur sau în colaborare) 37 de cărți de specialitate – fiind din acest punct de vedere, poate, cel mai productiv sociolog din generația sa, motiv pentru care, înainte de 1989, era adeseori criticat de fosta conducere a Centrului că scrie prea mult și ar trebui să se mai oprească, să lase și pe alții să scrie și să participe mai activ la treburile instituției (sic!). În ceea ce mă privește, am elaborat 20 de cărți de autor sau coautor, dintre acestea peste jumătate scrise împreună cu colegul meu. Dincolo de acest aspect cantitativ, credem că mult mai important a fost impactul acestor lucrări în comunitatea sociologilor și în cea a specialiștilor din domeniul dreptului și justiției, mai ales că unele dintre ele au apărut în prestigioasa editură Lumina Lex, destinată exclusiv lucrărilor de natură juridică, fiind, astfel, cunoscute nu numai în comunitatea sociologilor, ci și în cea a juriștilor.

3. SOCIOLOGIA DEVIANȚEI ÎN INSTITUȚIILE DIN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR

Până la evenimentele din decembrie 1989 nu se poate vorbi de existența unor cursuri sau seminarii de sociologia devianței în instituțiile de învățământ superior de la noi, astfel încât nu am putut desfășura și activitate didactică în acest domeniu, mai ales că puținele programe pe teme de sociologie erau strict controlate sau chiar cenzurate, pentru ca tinerii studenți să nu poată avea contact cu teme sociologice considerate „incomode” pentru ideologia totalitară.

După 1989, la începutul primăverii anului 1990, am fost solicitați să susținem prelegeri de sociologia devianței și de sociologie juridică la Facultatea de Psihologie, Sociologie și Pedagogie, ceea ce am acceptat. Credem, acum, că această solicitare nu ne-a fost adresată din rațiuni științifice sau „colegiale” de către cei care au preluat

conducerea Secției de Sociologie, cât mai ales de „oportunitate” (ca să nu spun „oportunism”) momentană, pentru ca noi să putem „tempera”, prin nouitatea subiectelor tratate, entuziasmul și dorința de schimbare a unor cadre didactice compromise prin dogmatismul a tot ceea ce propovăduiau. Am înțeles acest lucru ulterior, mai ales atunci când am constatat că aceste cursuri de sociologia devianței și sociologie juridică erau incluse în normele de predare ale altor colegi sau în posturile ce urmau a fi ocupate, „discret”, prin concurs, de către respectivii colegi.

Nu avem cunoștință dacă și la alte facultăți de sociologie din țară au existat, în 1990, asemenea cursuri, cert este că am fost între cei care am inițiat și apoi dezvoltat predarea cursurilor de sociologia devianței și de sociologie juridică. Ele s-au bucurat, ulterior, de o audiență crescândă în rândul studenților.

Activitățile noastre didactice la viitoarea Facultate de sociologie și asistență socială au avut, dincolo de aspectul teoretic și metodologic, o puternică amprentă practic-aplicativă, întrucât am inclus, în cercetările noastre de la Institutul de Sociologie, o serie de studenți, în calitate de operatori de teren sau evaluatori, așa cum a fost cazul investigației la nivel național pe tema percepției publice a fenomenului de corupție din România, derulată în anul 1993, pe baza unui contract încheiat cu Președinția României. De asemenea, numeroși studenți și masteranzi au beneficiat de sprijinul nostru științific, prin coordonarea lucrărilor lor de diplomă sau dizertație, iar, ulterior, prin pregătirea doctorală, atât în cadrul Academiei Române, cât și în cel al Universității din București.

În același context, am fost, credem, printre primii care au introdus cursurile de sociologia devianței și juridică la unele universități particulare, cum a fost cazul Universității Hyperion, unde, încă din 1991–1992, eram titularii unor discipline denumite Anomie, devianță și patologie socială (cursul fiind ținut de Sorin M. Rădulescu) și Control social și sancțiuni sociale (curs ținut de mine).

În momentul de față, sociologia devianței, a crimei sau delincvenței a devenit o disciplină care există în mai toate planurile și programele de învățământ din învățământul superior, în unele facultăți fiind chiar module sau specializări pe această zonă și chiar masterate, ceea ce este un lucru bun. În același timp, ni se pare „surprinzător” faptul că multe dintre aceste programe de licență sau masterat seamănă izbitor cu cele avansate inițial de noi și că există o serie de „manuale” universitare sau „note de curs” alcătuite după lucrările noastre, fără să fim amintiți sau citați. Este o practică neacademică, care s-a multiplicat într-o serie de instituții de învățământ superior, în care probitatea și deontologia morală și științifică au cam fost date uitării.

4. IMPOSTURA ȘI PLAGIATUL ÎN SOCIOLOGIA DEVIANȚEI

Dacă, până în decembrie 1989, în domeniul sociologiei, în special al sociologiei devianței, se scria puțin, dar se citea mult, ulterior, a început să se scrie mult, dar să se citească mai puțin, ceea ce credem că a încurajat pe unii „iluştri

necunoscuți” în acest domeniu să publice lucrări copiate sau plagiate grosolan. Mai mult, în ultimii ani plagiatele au devenit o veritabilă „maladie” a lumii științifice și universitare, în baza cărora numeroși impostori și diletanți în tainele sociologiei devianței au dobândit un prestigiu nemeritat și titluri științifice și universitare prin fraudă și înșelăciune. Au apărut o serie de impostori și diletanți care nu au lecturat, înainte de 1989, nici măcar un tratat de specialitate sau o lucrare a unor reputați sociologi ai devianței din străinătate (E. Durkheim, R.K. Merton, E. Sutherland, D. Cressey, H. Becker, E. Goffman etc.) sau din cele scrise de noi, dovedindu-se a fi acum extrem de prolifici în a plagia și publica, sub semnătură proprie, rezultatele muncii altora.

Am reușit să identificăm, după o căutare laborioasă (inclusiv pe Internet), într-o serie de biblioteci, atât din țară, cât și din străinătate, numeroase lucrări de sociologia devianței care reprezintă „făcături meșteșugite” ale unor indivizi cu tupeu, aceștia copiindu-ne pur și simplu cărțile publicate de-a lungul anilor sub semnătură proprie, fără acordul autorilor lucrărilor originale. Mult mai grav este faptul că, multă lume, din viața universitară și științifică, utilizează și citează cărțile acelor plagiatori, considerându-i ca fiind autorii reali ai respectivelor texte. Deși ne-am confruntat cu multe asemenea situații, manifestându-ne deschis și public împotriva unor asemenea practici neacademice și imorale intelectual (chiar Sorin M. Rădulescu a publicat, în anul 2001, un virulent articol în „Revista Română de Sociologie”, intitulat „Plagiatul ca vocație și practică universitară”), impostorii și plagiatorii nu se descurajează, continuând să publice prin „copy-paste” calupuri, capitole sau părți întregi din lucrările noastre. Plagiatul tinde să devină o adevărată plagă a lumii academice și universitare, măsurile de control, contracarare și stopare a lor dovedindu-se ineficiente, mai ales că unii dintre ei se bucură de sprijinul, „tacit”, dar puternic, al altor colegi care credem că la rândul lor nu au prea investit mult timp și eforturi pentru a se documenta. În plus, tehnicile de plagiere s-a rafinat și perfecționat continuu, astfel încât cu greu poți identifica textul original cu cel plagiat, astfel încât putem spune că: „Plagiatorul plagiatorului meu nu îmi este plagiator”.

Am putea exemplifica prin numeroase asemenea lucrări și cărți „inspirate” voalat sau grosolan din cărțile publicate de noi, cu multă trudă și efort, însă suntem conștienți de dificultățile întâmpinate, mai ales din partea impostorilor, care, prin diverse tehnici de raționalizare și neutralizare a acțiunilor lor, vor invoca, în apărarea lor, motive creștine, colegiale, sau inexistența intențiilor de plagiat etc., pentru a nu aminti de timpul irosit și de „hărțuielile” juridice la care ești supus în cazul în care te confrunți în instanțe cu cei care s-au pretat la un asemenea gest.

Pentru noi, plagiatul rămâne, dincolo de aspectul său juridic și penal, ca abatere și încălcare a legii protecției drepturilor intelectuale, o impardonabilă și ignobilă încălcare a moralității și deontologiei științifice și academice, care atestă incapacitatea funciară a unora de a produce ceva, ca și lipsa lor totală de „fundament cultural al personalității”, după expresia lui R. Linton.

5. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

După peste 40 de ani de activitate pe tărâmul sociologiei, dintre care cea mai mare parte dedicată cercetării fenomenului de devianță și problemelor sociale, suntem la sfârșitul carierei noastre ca cercetători și dascăli într-un domeniu care ne-a oferit satisfacții, dar și neîmpliniri. În momentul de față, ne continuăm încă activitatea la Institutul de Sociologie, dar lucrând în colective diferite, în care am reușit să atragem și cadre tinere, atestate prin doctorate susținute pe tema criminalității violente (Ecaterina Balica) sau a etiologiei și prevenirii fenomenului de recidivă (Cristina Dâmboeanu). Semnificativ este faptul că aceste persoane sunt interesate și chiar pasionate de identificarea unor direcții noi de investigare a devianței și criminalității, cum ar fi criminalitatea și violența, medierea dintre agresor și victimă, justiția restaurativă, sistemul de probațiune sau justiția penitenciară.

Marele regret al colectivului de „seniori” din sociologie rămâne faptul că 1989 a venit prea târziu și că nu am putut să ne racordăm și să ne comparăm, la timpul respectiv, cu rezultatele cercetărilor din alte țări europene sau nord-americane, unde există vechi și valoroase tradiții, mai ales în zona sociologiei devianței și a problemelor sociale. Contactul direct cu sociologia devianței din alte țări s-a produs abia în 1991, când împreună am participat la două simpozioane științifice, organizate la Leeds (în 1991) și Atena (1991), primul pe tema delincvenței juvenile în Europa, cel de-al doilea dedicat sociologiei juridice și reformei în justiție. Ulterior, am fost aleși în Comitetul pentru Sociologia Devianței și Sociologia dreptului de pe lângă Asociația Internațională de Sociologie (între 1990–1994), fiecare dintre noi mai activând ca experți sau consultanți (pe termen scurt) ai unor organisme internaționale.

Dincolo de toate aceste împliniri sau neîmpliniri, considerăm că am făcut ceva bun pentru cunoașterea și dezvoltarea domeniului de sociologie a devianței și crimei la noi în țară, astfel încât putem spune, ca și poetul Tudor Arghezi, în poezia „Testament”, că „Nu vom lăsa drept bunuri după moarte, decât un nume însemnat pe o carte”.

O REEXAMINARE PSIHOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ A UNOR COMPORTAMENTE COLECTIVE SANȚIONATE SOCIAL

ADRIANA TEODORESCU*

ABSTRACT

A PSYCHOSOCIOLOGICAL AND CULTURAL RE-EXAMINATION OF CERTAIN DISAPPOINTING COLLECTIVE BEHAVIOURS

The present research deals with cultural and psycho-sociological reexamination of both structure and function of the collective behaviour, characterized by non-conventionalism and which are, in public opinion, evaluated negatively from the ethical perspective, giving birth to a disappointing feeling and a guilty attitude of the community. We propose the term of *disappointing collective behaviour* for efficiency and we have identified two major components: the problematic situation and the presence of an arbitrary constituted community, as well as the double proportion (real and imaginary) between them. We have presented two emblematic cases of disappointing collective behaviour: Deletha Word (Detroit, 1995) and Angel Arce Torres (Hartford, 2008) and we have investigated them from the procedure perspective, as well as their public perception. We have identified three types of disappointing sources in front of collective non-interventionist behaviour (cultural, psycho-cultural and social). We have also tried to find theoretically based and experimental explanations for mechanisms of producing disappointing collective behaviour, pointing out the benefits of these approaches that are based mostly on highlighting the presence of psychological processes (*responsibility diffusion, pluralistic ignorance* etc.), and also the existing limits in the nowadays research of these phenomena. The penultimate chapter is dedicated to analysis of three recent cases of disappointing *collective behaviour*, while the last chapter presents the research conclusions.

Keywords: *disappointing collective behaviour, non-interventionism, responsibility diffusion, pluralistic ignorance, Deletha Word, Angel Arce Torres.*

1. INTRODUCERE. OBIECTIVE ȘI DEMERS

Lucrarea de față își propune să reexamineze, cu preponderență din unghiul psihosociologiei, anumite comportamente colective, care, în opinia publică, persistă să fie catalogate ca negative din punct de vedere etic, în timp ce, pe de altă

* Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, Str. N. Iorga nr. 11–13, 510009, Alba Iulia, România; e-mail: adriana.teodorescu@gmail.com.

parte, cercetările par a se fi blocat într-o relativă zonă de confort. Pentru a acoperi și din punct de vedere conceptual o astfel de realitate, lucrarea propune denumirea de *comportament colectiv dezamăgitor, sancționat de societate*.

Cu toții am auzit și comentat cazurile unor persoane căzute în mijlocul străzii, pe lângă care ceilalți trec nepăsători, fără să întoarcă capul, ori cazuri de persoane bătute cu violență în autobuze, pe lângă care, iarăși, ceilalți trec fără să intervină. Deși mass-media românească prezintă, tot mai frecvent, altercații și chiar lupte corp la corp care au loc în sălile de clasă din școlile românești, percepția românilor este că astfel de fenomene sunt mult mai frecvente în metropolele europene sau americane, unde domnesc dezintegrarea comunitară și individualismul acerb. Se pare însă că nu este numai o chestiune de imagologie, de proiectare asupra celorlalte popoare a responsabilității pentru tare socioculturale sau medicale, cum s-a întâmplat, de pildă, cu discuția despre o boală ca sifilisul, alungat dintr-un spațiu național în altul (Cartwright, Biddiss, 2005). După cum vom vedea, cercetările sociologice din ultimele decenii ar putea da dreptate celor care cred că aceste comportamente sunt mai specifice comunităților occidentale. Însă nu atât datorită unor determinări socioculturale, cât unor procese psihologice comune, care, fără să fie tipice unei culturi anumite, sunt mai bine puse în evidență în spațiile europene și americane cu comunități extinse, ce, prin natura lor, oferă o expunere mai ridicată la colectivitate și la grupuri mai mult sau mai puțin coezive.

Demersul de cercetare presupune stabilirea structurii matriciale a comportamentului colectiv dezamăgitor, reexaminarea critică a teoriilor referitoare la câteva dintre comportamentele colective dezamăgitoare – mai precis, aducerea în prim plan a unor teorii psihosociologice și a experimentelor care le-au precedat, dar și reinterogarea rezultatelor acestora prin prisma altor abordări teoretice –, apoi semnalarea unor direcții viitoare de investigare. Lucrarea nu se va rezuma la prezentarea versantului teoretic al unor comportamente colective care dezamăgesc, ci va încerca să explice și care sunt cauzele socioculturale ale reprezentării negative în opinia publică și în percepția populară a acestui tip de comportament colectiv. O parte a cercetării este dedicată examinării a trei cazuri de comportament colectiv dezamăgitor provenite din mai multe spații culturale, pentru a vedea în ce măsură sunt valabile teoriile psihosociologice și culturale, dacă există elemente care le pun în chestiune, care le depășesc într-un fel sau în altul.

2. STRUCTURA COMPORTAMENTULUI COLECTIV DEZAMĂGITOR

Structura clasică a ceea ce, în lipsa unui termen consacrat și din rațiuni de operativitate în cadrul acestei cercetări, numim *comportament colectiv dezamăgitor* conține următoarele două elemente: o situație problematică și un cadru de existență/desfășurare a situației caracterizat prin prezența unei colectivități aleatorii, circumstanțiale. Situația problematică este creată prin agresiunea unui

individ (sau a mai multora, caz mai rar și mai puțin specific însă) asupra altuia sau generată de dificultatea în care se află un singur individ (căzut în mijlocul străzii, rănit, lovit de mașină etc.), ale cărui capacități de a avea grijă de el însuși și de a-și asigura integritatea corporală sunt diminuate pentru un interval de timp ce poate varia între câteva minute sau ore, ori se poate prelungi la nesfârșit (cazul celor care mor în stradă).

Între cele două elemente, situația critică și colectivitate, există un raport real și imaginar – o proiecție a comportamentului colectiv în spațiul ideal al eticii. Raportul real este de non-intervenție și se grefează pe fundalul anonimității și al cotidianului, al banalului (colectivitatea în contextul a-normal al războiului, de exemplu, este cu totul altceva). Colectivitatea nu face nimic pentru a împiedica suferința individului prins în situația dificilă, supus, practic, fie unei agresiuni externe, fie uneia interne (boală, leșin, tentativă de suicid etc.). Oamenii care alcătuiesc colectivitatea nu intervin, nu sunt direct afectați de situație, iar riscul unor repercusiuni ale situației problematice pare, la o primă vedere, redus deși, teoretic, respectivii pot face acest lucru, ameliorând situația problematică, și, mai mult, cu toate că un privitor din afară, căruia i s-ar expune relația dintre cele două elemente, ar tinde să considere că intervenția colectivității în situație constituie nu doar o alegere, ci, un imperativ moral, o urgență etică.

Prezența colectivității este crucială în înțelegerea funcționării acestui tip de comportament. Este destul de clar, un truism aproape, dar ar trebui poate suplimentar precizat, că, fără colectivitate – iarăși, greu de definit, dar înțelegând, în acest context al lucrării, co-prezența în timp și spațiu a mai mult de doi-trei indivizi (de regulă, e vorba de mult mai mult, dar minimul ar trebui considerat numărul cu cel puțin o unitate mai mare decât numărul de indivizi implicați în situația problematică) – nu vorbim de un comportament *colectiv* dezamăgitor. În plus, dacă, de pildă, nu există co-prezența în spațiu, datele problemei se schimbă radical. Un exemplu în acest sens îl poate constitui colectivitatea germană ce a ignorat crimele celui de-al doilea Război Mondial împotriva evreilor. Punctual, pentru fiecare evreu ucis, a existat o colectivitate care ar fi putut interveni, încercând să stopeze crima. Un caz aparte îl constituie co-prezența în timp fără co-prezență în spațiu, dar cu posibilitatea vizualizării/identificării locului în care se derulează situația critică. Este o ocurență puțin posibilă altfel decât prin intermediul televizării sau a transmiției acustice la distanță (telefonie). Astfel de moduri de co-prezență temporală nu ne interesează în această lucrare și sunt, în fapt, aflate la periferia conceptului de comportament colectiv dezamăgitor, căci colectivitatea este, în acest caz, dacă nu un grup coeziv, cel puțin o mulțime de oameni mai puțin fortuit dispusă (cei care urmăresc o emisiune au deja anumite caracteristici în comun).

Sintagma *comportament colectiv* nu este necunoscută sociologiei, ea făcând trimitere la o gamă variată de manifestări umane, de la cele deloc organizate, precum isteria de masă, trecând prin cele relativ organizate, ca opinia publică sau moda, și până la cele bine structurate, cum sunt mișcările revoluționare, toate

caracterizate printr-un dinamism sociopsihologic intens (Iluț, 2009, p. 548). În esență, se poate spune că mare parte a comportamentelor colective sunt alcătuite din manifestări de tip *borderline* (Mihu, 2002) sau din manifestări sociale și *agregate neorganizate* (Iluț, 2009). Caracteristică colectivității din situațiile de tip comportament colectiv dezamăgitor este ne-organizarea și ne-planificarea, de unde rezultă lipsa de coeziune și fragilitatea conștiinței de grup. Acest ultim aspect se referă la ideea pe care un individ o poate avea, de apartenență la un grup, la o mulțime. Individul nu ajunge la nivelul identificării conștiente cu acesta. Comportamentul colectiv devine, datorită acestor particularități ale colectivității, mai puțin sau deloc interogabil din perspectiva proceselor de asumare a grupului și de acceptare conștientă a regulilor lui.

Este adevărat că nu este exclus, în anumite cazuri, ca ceea ce a început pur și simplu ca întâmplare, să se transforme, prin expunerea mai îndelungată la situația problematică, în mișcare colectivă organizată, coerentă și chiar auto-reflexivă, în acord cu teoria emergenței normelor (Wright, 1978). De asemenea, în punctul conștientizării apartenenței la un grup, ar putea intra în scenă și acțiunea din partea colectivității în folosul celui aflat în nevoie, creându-se o situație mai complexă, de percepție inter-grupală (grupul alcătuit din cei care compun colectivitatea și care îl pot considera pe cel agresat ca fiind *de-al lor*, respectiv grupul compus din agresori). Teoria efectelor categorizării (Tajfel, 1970) asupra identității sociale, încheată în urma experimentelor conduse de către Tajfel, arată că simpla divizare în două grupuri dă naștere la discriminare – valorizarea pozitivă a *in-grupului*, respectiv valorizarea negativă a *out-grupului* și la acțiuni îndreptate spre reconfirmarea acestor reprezentări de grup. Totuși, teoria ar putea avea aplicabilitate redusă în ceea ce privește comportamentul colectiv dezamăgitor, mai ales că, așa cum cercetări ceva mai noi remarcă, experimentele lui Tajfel sunt suspectate de a fi neglijat existența subliminală a conflictelor anterioare împărțirii în grupuri (Bencivenga, 1998).

3. DOUĂ CAZURI EMBLEMATICE

Pentru a exemplifica elocvent structura matricială a comportamentului colectiv dezamăgitor, vom descrie două cazuri celebre, prezentate și în cartea lui Lilienfeld (Lilienfeld 2010, a, p. 252–258), ambele petrecute în Statele Unite ale Americii, paradisul comportamentelor colective dezamăgitoare, cel puțin în percepția populară a românilor. Primul dintre ele este al Delethei Word. Având cu puțin peste 30 de ani, ea lovește cu mașina, în dimineața zilei de 19 august 1995, pe un pod din Michigan, aripa mașinii în care șofer era bărbatul de culoare Martell Welsh. Acesta, însoțit de cei doi băieți ai săi, se dă jos din automobilul personal și o dezbracă pe Deletha, lăsându-i doar lenjeria. Împreună o bat cu un cric, iar Welsh îi întreabă pe privitori dacă nu doresc să contribuie și ei la bătaie. Se pare că în jur de 40 de oameni au trecut cu mașinile pe lângă ceea ce avea să fie, în fond, o

crimă. Deletha încearcă să scape de atacatori și se aruncă de pe pod, gest soldat cu înecul femeii. Niciunul dintre cei care au asistat la incident nu au intervenit personal și nimeni nu a sunat la poliție.

Dacă primul exemplu s-a caracterizat printr-o situație problematică agresivă, existând o parte umană mult dezavantajată în raport cu cealaltă parte cu care se afla în conflict, cel de-al doilea exemplu este puțin diferit, situația constând aici cu precădere în dificultatea de autoapărare și de funcționare vitală normală în care se afla un septuagenar, de origine portorică, din Hartford, Connecticut, pe numele său Angel Arce Torres. În 30 mai 2008, bărbatul se întorcea spre casă de la magazin și a fost lovit de o mașină, în plină zi, în timp ce traversa Park Street. Strada era aglomerată, dar niciun privitor nu s-a oprit pentru a interveni (Applebome, 2008). O posibilă tentativă de intervenție s-ar fi putut să fi existat la motociclistul care s-a învârtit lângă bărbatul căzut, fără ca, în final, să staționeze, ori la șoferul care a încetinit mașina, renunțând însă la intervenție. Angel Torres, paralizat de la brâu în jos, a trăit în spital, până în 2009, când a decedat.

În ambele situații non-intervenționismul pare, pe de o parte, foarte greu, dacă nu imposibil, de explicat, iar, pe de altă parte, este criticat de către ziariști și mai cu seamă de către cei apropiați victimelor. Mama Delethei, de pildă, Dortha Word, consideră la fel de gravă atitudinea celor care nu au făcut nimic pentru a opri agresiunea împotriva fiicei sale, ca și fapta celor ce au bătut-o, forțând-o să se arunce de pe pod. În plus, ea afirmă că oamenii care au asistat fără să facă nimic iubesc acest fel de distracție (Bennet, 1995). De cealaltă parte, rudele și prietenii lui Torres spun că toți l-au iubit pe Torres, că a fost întotdeauna un om bun, care a ajutat pe toată lumea ce, iată, nu i-a răspuns cu aceeași monedă. Pare foarte dificil de înțeles, pentru că, de la distanță, intervenționismul apare logic și natural și este greu de acceptat de către rude, deoarece ele sunt afectiv implicate și îndurerate în urma celor petrecute. Ziariștii își exprimă și ei nemulțumirea față de cei care nu au intervenit, detectabilă încă din titlurile articolelor: *The Day the Traffic Did Not Stop in Hartford*, *A Woman's Plunge to Death Transfixes Detroit*. A se vedea accentul pus pe spațiu, ce ascunde interesul pentru colectivitatea rămasă indiferentă, extrapolată la totalitatea locuitorilor orașului în care s-au petrecut evenimentele nefericite (Hartford, Detroit). Nu numai profesioniștii mass-mediei sunt revoltați. La aflarea veștii că Welsh, condamnat pentru a fi contribuit la moartea Delethei, iese din închisoare, sunt forumuri pe care se discută problema în termeni acuzativi nu doar la adresa lui Welsh, cât și a celor care nu au intervenit (<http://www.lipstickalley.com/f50/deletha-words-murder-383671/index2.html>). În cazul lui Torres, Helen Ubiñas deschide un soi de proces celor care nu au făcut nimic nici atunci când bărbatul zăcea jos, nici pentru a-l prinde pe șoferul care a trecut cu mașina peste el (http://blogs.courant.com/helen_ubinas/2009/05/now-will-you-stand-up.html). Procesul îl vizează mai cu seamă, însă, pe primarul Eddie Perez, care nu a gestionat cum se cuvine situația, escamotând *lipsa de inimă și de rușine fără scuză* a locuitorilor Hartfordului.

Pe scurt, ceea ce răzbate din receptarea acestor cazuri alese spre exemplificare este, dincolo de uimire, condamnarea nu doar și nu atât a celor care au provocat situațiile problematice (Welsh și cel care l-a călcat cu automobilul pe Torres), ci mai ales a celor care ar fi putut interveni în ambele situații, dar nu au făcut-o. Dacă crima este mai bine interiorizată social, ca posibilitate și deviere ce nu ultragiază obișnuința și orizontul de așteptare, non-intervenționismul – care, la limită, ar putea fi catalogat ca o crimă pasivă – comportă o elaborare culturală și o asumare socială semnificativ mai redusă. Crima, în schimb, este, extrapolând, dar nu mult, și sprijinindu-ne pe teoria culturală a lui Freud, *întemeietoare de cultură* (Freud, 1913). Astfel, comportamentele colective precum cele din cazurile lui Torres și al Delethei, definibile prin non-intervenționism, sunt susceptibile de a provoca mari dezamăgiri, nu numai celor apropiați victimelor, ci și întregii societăți care *nu se așteaptă* la asemenea (non)-reacții. De fapt, chiar dezamăgirea nu poate proveni, dacă ne gândim bine, decât din înșelarea așteptărilor, din golul care se deschide între ceea ce este proiectat ca realitate dezirabilă și ceea ce se oferă, efectiv, ca realitate propriu-zisă, palpabilă.

4. SURSE ALE DEZAMĂGIRII

Înainte de a trece la prezentarea teoriilor care pot da seama de mecanismele de producere și perpetuare a unor comportamente colective care dezamăgesc, este esențial să cercetăm și natura acestei dezamăgiri. Mai exact, în ce sens se poate vorbi despre o dezamăgire pe care opinia publică și percepția individului obișnuit o suferă și, mai ales, o pune în reprezentare (în mass-media, în mentalul colectiv popular), ce factori socioculturali și/sau psihologici determină acest sentiment de dezamăgire și criticile adresate celor care l-au provocat. La o primă abordare, superficială, nenuanțată, s-ar putea spune că dezamăgirea provine din evaluarea etică a unui raport inegal: vina este a celor mulți (a colectivității) care nu au făcut nimic într-o situație problematică în care un individ era agresat de altul (sau de alții, inferiori numeric colectivității expuse la eveniment). Vehemența taxării etice – am văzut și în cele două cazuri emblematice mai sus prezentate – se explică, așadar, prin această disproporție între foarte mulți și foarte puțini, între, generalizând, unul și mai mulți, între parte și întreg.

La o privire mai atentă, se poate observa că dezamăgirea față de non-intervenționism și înfierarea etică a colectivității are rădăcini mai puternice. Sursele – în sens de explicații profunde, de determinări masive – acestei dezamăgiri pe care o experimentează familia și prietenii victimelor, mass-media și opinia publică sunt de trei feluri. Mai întâi mă voi ocupa de sursele culturale. În cadrul fiecărei culturi, trecând peste nuanțele multi-cultural(ist)e ce, desigur, există, dar care nu schimbă fundamentul acestei perspective, comunitatea și grupul sunt valorizate pozitiv. În cadrul fiecărei culturi, e drept, în maniere diferite, și spațial și diacronic, se fac și se

reclamă sacrificii pentru comunitatea extinsă sau pentru familie, gândirea este orientată de la individ către pluralitatea de indivizi. Însuși conceptul modern de națiune, de stat reprezintă, pe lângă o formulă politică necesară, o abstractizare și o ideologizare a celui de colectivitate. Bineînțeles, cei care alcătuiesc o națiune nu mai sunt o comunitate oarecare, ci împărtășesc anumite caracteristici și obiective. Valorizarea pozitivă a statului nu rămâne fără urmare pentru individul care face parte din el. Statul este mai presus de individ, dar, în același timp, este răspunzător pentru acesta, îi datorează și îi garantează protecție. Interiorizarea acestui model cultural conduce la sentimentul că o pluralitate de indivizi este întotdeauna mai puternică decât un singur individ, lucru care, se va vedea în capitolul următor, nu este așa decât în unele cazuri și, categoric, nu sub formă de lege. De altfel, numeroase critici ale unor cazuri de non-intervenționism sunt legate de individualismul puternic (Lipovetsky, 2006), care ar conduce la indiferență colectivă față de celălalt. Iarăși, următorul capitol va arăta că nu doar știința, ci și realitatea este non-coincidentă cu bunul simț, cu simțul comun. Rămânând tot la sursele culturale ale dezamăgirii, trebuie spus că Ernest Becker afirma că oamenii au nevoie de eroism, de sacrificiu pentru ceilalți, pentru a-și putea ține sub control frica de moarte și pentru a-și proiecta sinele individual într-un sine colectiv (Becker, 1975). Și în această grilă de interpretare, colectivitatea își vedește valențele de forță, de superioritate în raport cu individualul.

Dacă am vorbit despre frica de moarte, ajungem și la cel de-al doilea tip de surse ale dezamăgirii, învecinate cu cel dintâi: sursele psihologice sau, și mai bine, psihoculturale. Frica de moarte este, la nivel individual, ceea ce ne face umani (Heidegger, 1927; Scheler, 1952), iar la nivel cultural, partea structurantă, în lipsa căreia nici nu am putea discuta despre cultură, cum este ea astăzi înțeleasă (Simmel, 1988). Sociologii și antropologii interesați de subiectul morții (Bauman, 1992), au arătat, pe urmele unor filosofi precum Landsberg (Landsberg, 1951) sau Levinas (Lévinas, 1992) că alteritatea (înțeleasă în termeni de singularitate) este un sediu al morții și, implicit, al fricii de moarte. Astfel, pe măsură ce atașamentul pentru o persoană este mai mare, crește și frica de moarte, de întâlnire a morții în celălalt. În consecință, un efect este căutarea unei alterități plurale, colective. Bauman dă două exemple de găsire a unui surogat de imortalitate prin transcenderea sinelui: dorința/decizia de a avea copii și credința în ideea de națiune. Într-adevăr, colectivitatea poate fi privită, din această perspectivă a fricii individuale de moarte, ca o șansă de escaladare a întâlnirii cu moartea. Cu toate acestea, este simplu de observat, în cazul unui comportament colectiv dezamăgitor că tocmai această șansă este negată. Colectivitatea nu salvează de la moarte sau de la apropierea de ea, ci întoarce spatele, contribuind la producerea acesteia. În fapt însă, nicio colectivitate nu este scutită de moarte, iar riscurile morții cresc uneori direct proporțional cu gradul de intervenție.

La aceste două surse ale dezamăgirii se adaugă și sursele sociale. De data aceasta, dezamăgirea nu se mai produce prin ruptura dintre ceea ce se așteaptă de la

colectivitate și comportamentul pe care aceasta îl oferă (retragerea protecției, în cazul surselor culturale, și confruntarea cu moartea, în cazul surselor psihoculturale), ci prin reconfirmarea unor așteptări negative. În percepția față de micile colectivități (de pe podul din Detroit, de pe strada din Hartford, din autobuz, din școală etc.), care nu intervin în situația critică generată de abuzul asupra unui individ sau pur și simplu de lipsa lui de ajutorare, se reactivează imaginarul sociocultural al Holocaustului, al non-intervenției sistemice, al criminalizării comportamentului colectiv german. De fapt, în general, se cunoaște în prezent o tendință socială de a trage la răspundere colectivitățile organizate, precum corporațiile, de a implementa, și juridic, modalități de criminalizare a colectivității (Doelder, Tiedemann, 1995). La toate acestea se adaugă reprezentările mass-mediatică ce insistă pe astfel de evenimente, punând în lumină latura lor anormală, dată de non-intervenția colectivității care asistă la eveniment. Un fapt cu care se poate face o corelație interesantă este că tot mass-media arată și o altă față a colectivității: cea a neputinței și a terorizării, de data aceasta ca rezultate ale unor acțiuni întreprinse de un singur individ. Cazul norvegianului Anders Behring Breivik, ce, în 22 iulie 2011, ucide prin bombardare și împușcare 77 de tineri, este, poate, cel mai cunoscut¹. Corelația este necesară pentru a pune sub lupă termenul comun al celor două tipuri de evenimente, unul al comportamentului dezamăgitor, celălalt al atacului asupra unei colectivități: tendința presei de a culpabiliza și de a găsi răspunsuri rapide.

Dinamismul psihologic al celui care cataloghează negativ, din punct de vedere etic, un comportament colectiv, încercând un sentiment de dezamăgire în raport cu el, poate fi mai ușor de înțeles la o examinare a acestor surse, deși le excede pe fiecare în parte, surse ce sunt, în esență, preconstrucții socioculturale (Berger, Luckmann, 1966). Dinamismul psihologic al celui aflat în postura de a judeca asemenea evenimente este necesar să fie înțeles, dar el nu este suficient pentru a explica și realitatea proceselor psiho-sociologice care se petrec în interiorul actorilor implicați în cazurile de comportament colectiv dezamăgitor, iar comprehensiunea lui nu reprezintă o soluție practică pentru viitoarele cazuri de comportament colectiv dezamăgitor. La aceasta se adaugă și faptul că aceia care judecă comportamentul mulțimii ca fiind lipsit de moralitate empatizează cu victima (este, să recunoaștem, mult mai ușor să te identifice cu un individ decât cu o pluralitate de indivizi) și nu se pun în locul celor care au asistat la situația problematică, fără să o provoace, dar și fără să intervină. Este nevoie, indubitabil, și de o abordare a fenomenului din unghiul teoriilor ce se pliază pe acest subiect.

¹ Despre fapta lui Anders Behring Breivik, dar și despre urmările ei, se poate citi pe tot cuprinsul internetului. Numai ziarul *The Guardian* are, la o căutare simplă, 98 de articole în 2011 și 91 în 2012. [http://www.guardian.co.uk/search?q=Anders+Behring+Breivik&show=recent§ion=uk%7Cworld&date=](http://www.guardian.co.uk/search?q=Anders+Behring+Breivik&show=recent§ion=uk%7Cworld&date=date%2F2011)

5. EXPLICAȚII ALE RATĂRII UNUI COMPORTAMENT COLECTIV DEZIRABIL. DESCHIDERI ȘI LIMITE

Printre primii cercetători interesați de acțiunile și procesele care au loc în cadrul colectivității, la loc de cinste se află și adesea citatul Gustave Le Bon. În lucrarea sa din 1895, *Psihologia maselor*, Le Bon consideră că există anumite împrejurări speciale în care oamenii, adunați în colectivitate, își pierd caracterul personal și, devenind o masă organizată, sunt însuflețiți de o psihologie care nu e a niciunuia în parte, ci a masei nou formate (Le Bon, 1985). Particularitatea psihologică a mulțimii nu este definitivă, ci tranzitorie. După dezagregarea mulțimii, fiecare revine, în mare măsură, la caracterul individual specific. Totuși, așa se explică de ce, contrar indivizilor, lipsite de spirit critic, mulțimile pot iniția acțiuni violente. Cu toate acestea, Le Bon nu crede că simpla coexistență, aleatorie, într-un loc, a mai multor oameni le conferă caracterul de masă organizată psihologic. În cazul unui comportament colectiv dezamăgitor, așa cum l-am definit în această lucrare, teoria lui Gustave Le Bon își dovedește mai greu relevanța. Mai întâi, pentru că Le Bon socotește mulțimile aproape exclusiv din punctul de vedere al posibilității lor de a forma o *masă psihologică* (nefortuită) și apoi pentru că el este interesat mai degrabă de capacitatea acestei mase de a acționa într-un sens sau altul și mai puțin de pasivitatea ei, altfel decât tot în vederea unei acțiuni viitoare sau a manipulării.

Dar mulțimea din cazul comportamentului colectiv dezamăgitor, care nu provoacă nicio situație problematică, însă asistă la aceasta fără să vrea și fără să intervină, pare a suferi o oarecare alterare psihologică individuală, în dauna unei psihologii colective. Această psihologie apare imediat și nu este una vectorizată spre acțiune, ci dimpotrivă. Este drept că nu avem de-a face cu o mulțime organizată, însă lipsa de organizare a colectivității nu presupune că individul rămâne automat el însuși. Nici social și nici cultural, individul nu poate rămâne indiferent la realitatea că este înconjurat de alții, fie și fără să aibă vreo legătură cu ei, vreun obiectiv comun. Este o abilitate care se formează în timp, fiind inculcată indivizilor încă din copilărie, prin învățarea unor roluri sociale în funcție de tipul, durata și locul interacțiunii, așa cum arată microsociologia lui Goffman (Goffman, 1973) sau interacționismul stradal studiat de Elijah Anderson (Anderson, 1990), ce demonstrează că raportarea la ceilalți este permanentă. Alterarea psihologică individuală constă într-o inhibiție a luării unei decizii pentru a acționa în favoarea victimei, fiind, în esență, o tendință de conservare a stării mulțimii – liniștită, fără agitație, fără incidente.

În legătură cu inhibiția generată de existența în colectivitate s-au făcut experimente care au arătat că ea este cu atât mai mare cu cât numărul de oameni care o alcătuiesc este și el mai mare. Darley și Latane au demonstrat că acordarea ajutorului, intervenția în favoarea unei victime este inhibată de către colectivitate (Latane și Darley, 1968). Ei au analizat comparativ două situații: în prima,

participanții la studiu au fost puși să completeze niște chestionare, fiecare singur într-o cameră, iar în a doua situație fiecare participant a fost însoțit de alți doi participanți. După câteva minute, în cadrul experimentului, s-a făcut în așa fel încât pe gura de ventilație din cameră să iasă fum, semn de incendiu sau că ceva nu este în regulă. Când au fost singuri, 75% dintre participanți au fugit din cameră pentru a alerta cu privire la fum. Dar când au fost în grup, procentul de raportare a scăzut la 38%. Au existat participanți care au rămas în camera unde fumul devenea tot mai deranjant, până ce abia mai puteau descifra scrisul din chestionar.

Nu numai capacitatea de inițiere a unei acțiuni poate fi compromisă de situarea într-o colectivitate. Și performanța este afectată de prezența în cadrul unei colectivități. Sunt studii care au evidențiat că, în funcție de lucrul pe care un individ îl face, mai precis, în funcție de noutatea acțiunii sale pentru el însuși, colectivitatea în care se află acționează diferit. Dacă e vorba despre o activitate familiară, performanța crește dacă această activitate se desfășoară în prezența celorlalți, mai ales dacă persoana respectivă se simte observată de aceștia. Însă, dacă trebuie să facă ceva nou, ca, de pildă, să învețe un sport, o vor face mai prost decât dacă ar fi singuri (Strongman, 2005). Practic, inconștient, individul care trebuie să acționeze atribuie colectivității o funcție evaluativă, de care se teme. Un proces psihologic similar stă și la baza unui fenomen des întâlnit în cadrul mulțimilor organizate, ca de exemplu a echipelor de muncă: *social loafing*-ul, al lenei sociale. Astfel, este lesne de imaginat că posibilitatea ca un participant întâmplător să intervină la o agresiune asupra unui individ sau chiar la degradarea vizibilă a stării de bine a acestuia, o degradare ce îl așează, dacă nu în plin pericol, cel puțin în proximitatea acestuia, rămâne puțin probabilă în cazul în care participantul respectiv nu are un anumit antrenament al intervenției în ocurențe asemănătoare.

Toate acestea contravin așteptărilor oamenilor, considerând că psihologia în termenii bunului simț este aceeași cu psihologia creată în cadrul colectivității. Majoritatea nespecialiștilor în psihosociologie, dar și, după cum subliniază și studiul lui Lenz și colaboratorii (Lenz, 2009), prezentat la o conferință din Minnesota, dedicată psihologiei profesionale, numeroși studenți de la facultățile de psihologie sunt înclinați să creadă că *unde sunt mulți puterea crește* (Lilienfeld, 2010, b), cu alte cuvinte, că siguranța individului crește dacă este înconjurat de mai multe persoane. Toți acești oameni ar spune că, dacă un bărbat va fi atacat pentru a i se fura portofelul, cei 40 de oameni aflați în apropiere ar sări să-l ajute, ceea ce nu ar fi deloc așa. Scott O. Lilienfeld remarcă faptul că acest intervenționism mult dorit de comunitate – dar nu de comunitatea aflată în postura de a interveni – este un mit care ocultează adevăratele procese psihologice care fac și fac colectivitatea și creează premisele pentru blamarea acesteia de către opinia publică. Oricât ar fi de dezamăgitor pentru societate să afle că puterea ei se diminuează direct proporțional cu dimensiunea grupului aleatoriu din preajma unei situații problematice, este o confruntare necesară, căci permite deschiderea către adevărata realitate psihologică, a cărei singură cunoaștere poate genera, după cum se va

vedea puțin mai încolo, soluții practice pentru un răspuns colectiv cât mai bun în fața unor asemenea fenomene.

În cartea dedicată unor mituri populare formate printr-o greșită înțelegere a psihologiei sociale din diverse situații, Lilienfeld and co (Lilienfeld, 2010, a), reiau un studiu mai vechi, dar absolut fundamental în ce privește comportamentul colectiv dezamăgitor, al psihologilor Bibb Latane și John Darley. La începutul anilor '70, pornind de la cazul lui Kitty Genovese, o tânără înjunghiată în 13 martie 1964, în New York, sub privirile a aproximativ 40 de persoane dintre care niciuna nu a solicitat ajutorul poliției, cei doi cercetători au semnalat faptul că cei care asistă la un eveniment violent nu intervin decât dacă bifează fiecare dintre cele trei puncte: observă efectiv ceea ce se întâmplă în preajma lor, interpretează acel eveniment ca fiind important, se simt obligați personal să acționeze. Altfel este foarte probabil să avem cazuri precum cel al lui Kitty Genovese sau, după cum am văzut, al lui Deletha Word ori Torres. Explicația cercetătorilor se bazează pe două procese psihologice care intervin fundamental în astfel de situații: ignoranța pluralistă și difuzia responsabilității. Primul dintre ele se referă la credința celor din mulțime cum că nimeni nu le împărtășește punctul de vedere asupra situației (dacă nimeni nu face nimic, înseamnă că doar mi se pare că situația este urgentă, dar ea nu este). Evident că cercul vicios este lejer sesizabil: gândind astfel, fiecare va perpetua o stare care nu este conformă cu dorința participanților de a interveni, ci cu nesiguranța lor. Al doilea proces constă în diluarea responsabilității într-o colectivitate (dacă există atâtea persoane care pot interveni și care sunt, teoretic, la fel de responsabile ca și mine, rezultă că responsabilitatea mea nu mai este aceeași, ea împărțindu-se cu a tuturor ceilalți). Aceste procese psihologice sunt întâlnite frecvent și în alte situații: tăcerea elevilor după expunerea unei lecții din care nu au înțeles mare lucru, obediența de tip *spirală a tăcerii* (Neumann, 1974) celor care au drept de vot cu privire la partidele care li se prezintă.

Darley și Latane socotesc capitale aceste procese psihologice și cred că tipicitatea culturală și alte date sociale sunt secundare în raport cu acestea în înțelegerea non-intervenției. Lilienfeld, la rândul său, militează pentru deculpabilizarea celor care nu intervin, fără ca totuși să treacă peste necesitatea unei posibile educări a comportamentului colectiv. În această direcție, el invocă studiul făcut de Beaman (Beaman and co, 1978), ce a prezentat unui grup, împreună cu colegii săi, date despre capacitatea de intervenție a membrilor unei colectivități ce asistă involuntar la un incident, iar altui grup nu. Peste două săptămâni, ambele grupuri au trecut, împreună cu experimentatorii, pe lângă o persoană prăbușită pe o bancă, într-un parc (situație regizată). Cei care aflaseră despre atitudinea specifică în aceste cazuri au intervenit într-un procent de 43%, în vreme ce celălalt grup a ajuns doar la 25%. Concluzia este una singură: cunoașterea teoriei poate servi modificării unei realități altfel dezamăgitoare.

În ciuda unor teorii precum cea a lui Darley și Latane, cercetătorii actuali par a nu se mulțumi cu explicațiile psihologice ale acestora (Smith, 2011). Problema

intervenției în cazul unei agresiuni pare, la rândul ei, a depăși atât teoriile ce pun mai mult în relief determinările psihologice, cât și pe cele care se opresc asupra unor aspecte sociale. În ceea ce privește aceste aspecte sociale, ele sunt scoase în evidență într-un experiment recent realizat de către Levine *and co.* Cercetătorii observă că șansele intervenției într-un context violent sunt mai mari dacă cei din colectivitate identifică victima ca aparținând aceluiași in-grup (Levine *and co.*, 2002). De asemenea, se pare că șansa unui martor de a interveni variază în funcție de gradul său de conformitate la grup. Dacă martorul este mai puțin tradiționalist și mai puțin preocupat de a fi acceptat de către diverse grupuri (nu de către colectivitatea de martori aleatoriu constituită), el va interveni mai repede, și dacă alte persoane nu o vor face (Latane, Darley, 1970). Pare a fi vorba însă despre o variabilă mai degrabă individuală, mai puțin operantă la nivel de grup sociocultural (multe dintre comportamentele colective dezamăgitoare se petrec în Statele Unite, unde, cel puțin teoretic, cultura este puternic individualistă, deci, iarăși teoretic, mai puțin conformistă).

Deși, în contextul în care opinia publică condamnă nenuanțat inacțiunea martorilor fie în caz de violență asupra unei persoane, fie când aceasta trece printr-o stare de alterare a vitalității în care ar necesita ajutorul celorlalți, teoriile lui Latane și Darley și ale lui Lilienfeld sunt binevenite, catalogarea lor ca unică formă de evaluare a unor astfel de fenomene poate fi primejdioasă pentru cercetare. Nu doar pentru că ar putea conduce la deculpabilizarea pozitivizantă a non-intervenționismului, a inacțiunii, dar și pentru că ar putea să scadă receptivitatea pentru fenomene noi care se asociază comportamentului colectiv dezamăgitor și care țin, în bună măsură, și de schimbări socioculturale, nu numai de psihologie. Spre exemplu, tot mai des, în multe astfel de situații, martorii nu se rezumă la a nu interveni, ci folosesc camerele de filmat ale telefoanelor mobile sau fac fotografii, lucru ce nu este tocmai un semn de resemnare și de plasare a responsabilității pe seama celorlalți și cu atât mai puțin unul de ne-observare a caracterului ieșit din comun al situației. Totuși, un lucru pe care nu l-am evidențiat clar până acum și care este indispensabil înțelegerii logicii primare a situațiilor de non-intervenționism este raportul cost-beneficiu. Un raport pe care cei aflați în postura de martori îl evaluează implicit întotdeauna. Practic, este ușor să ne întrebăm de ce X sau Y nu au intervenit în apărarea unui Z sau T, ignorând, în cazul unei situații caracterizate prin violență, un aspect esențial cum ar fi cel al disproporției de forță – perceptibilă vizual de către X sau Y – în favoarea agresorului și în defavoarea martorului. Pentru martori, beneficiul – salvarea celui agresat – este net inferior costului – afectarea propriei integrități fizice. Deși formează o colectivitate împreună cu alții, martorii își calculează (mai mult sau mai puțin conștient), fiecare în parte, posibilitatea de intervenție pe cont propriu.

6. EXAMINĂRI ALE UNOR CAZURI RECENTE DE COMPORTAMENT COLECTIV DEZAMĂGITOR

Pentru a vedea mai bine în ce măsură și în ce fel teoriile sociopsihologice sunt aplicabile la înțelegerea unor cazuri de non-intervenționism, voi alege trei exemple de comportament colectiv dezamăgitor de dată recentă. Un prim exemplu de comportament colectiv dezamăgitor pe care îl voi analiza se petrece în China. În octombrie 2011, o fetiță de doi ani, scăpată de sub supravegherea părinților, este călcată de o mașină pe o stradă, situată undeva între ceea ce par a fi niște depozite de marfă sau o piață. Din înregistrările unei camere de luat vederi aflate în apropiere, se observă că șoferul automobilului realizează că sub roțile sale se află fetița ce îi ieșise în față, se oprește puțin, dar apoi accelerează și mai trece încă o dată peste ea. După un timp, fata este călcată de o a doua mașină, și se văd oameni, pietoni și bicicliști, care trec la câțiva centimetri de fetița scăldată într-o baltă de sânge, fără să schițeze un gest de ajutor. De remarcat că, până să treacă cea de-a doua mașină, fetița mișca. S-ar părea că în jur de 18 oameni au trecut indiferenți, fără să intervină. O femeie ridică, într-un final, fetița de jos, așezând-o pe niște saci cu marfă și abia ulterior sosește și mama victimei. Fata moare câteva ore mai târziu, la spital, nemaifiind posibilă o salvare a ei.

Ziarele au pus în evidență dezamăgirea socială în fața acestui comportament colectiv, ce pare atroce, însoțind articolele de imaginile filmate de camera de luat vederi amplasată la locul accidentului. *Antena 3* vorbește despre *țara unde nu există milă* și despre indiferența care a condamnat la moarte o fată nevinovată (<http://www.antena3.ro/externe/tara-unde-nu-exista-mila-un-miliard-de-oameni-socati-de-aceste-imagini-140486.html>), *Cbsnews* discută despre fata de origine chineză, lovită de mașină și ignorată de trecători (<http://www.cbsnews.com/video/watch/?id=7385111n>), iar agenția de presă *Reuters* semnalează că mass-media chineze condamnă amorteala morală care se prelinge în societate (<http://www.reuters.com/article/2011/10/21/us-china-girl-idUSTRE79K0HM20111021>). Vina nu mai este, în ochii presei, atât a primei mașini care a produs accidentul, rănirea gravă a fetei, ci a comunității. Interesant este și faptul că există sau o asumare națională (așadar comunitar extinsă) a accidentului și mai ales a indiferenței martorilor, sau o culpabilizare națională (precum la *Antena3*). Șocul receptării unei asemenea întâmplări se arată a fi foarte mare. În plus față de cazurile emblematic prezentate în capitolul trei este aspectul legat de vârsta victimei. Un copil de doi ani este, în cultura contemporană, indiferent de zonă, o ființă dependentă de ceilalți. Comentariile la articolele mai sus menționate, din România sau din străinătate, subliniază cruzimea de care au dat dovadă trecătorii mai ales în relație cu vârsta fragedă a victimei, cu calitatea sa de a fi doar un copil. Sunt comentarii care caută rădăcinile acestei desfășurări a accidentului în natura patriarhală și discriminantă a societății chineze, unde, la fel ca și în India, avortul feteșilor feminini este o practică curentă, în contextul limitării numărului de copii și a costurilor pe care

zestrea unei femei le aduce pentru familie. Există și comentarii agresive la adresa națiunii chineze în genere, în spinarea căreia se aruncă întreaga vină pentru accident, China creionându-se, din comentarii, ca un spațiu privilegiat al unor astfel de evenimente. În afară de necunoaștere, ignoranță și de un proces logico-afectiv de generalizare abuzivă, se mai află însă și un mecanism de apărare. Mulți dintre oamenii confrunțați, prin mass-media, cu asemenea realități, doresc explicații clare și care să situeze culpa, reală și ca posibilitate, cât mai departe de ei înșiși. Așadar, ei cred că „chinezii sunt un fel de africani din 1800”, că „trăiesc mental în secolul 18”, că „sunt reci, răutăcioși, cruzi, lipsiți de sentimente” (pe site-ul Antena 3), sau că e vorba de *corupția morală endemică a culturii chineze* (Reuters).

Din ce am prezentat mai sus, se pot detecta sursele dezamăgirii celor care au aflat despre nefericitul accident. Surse culturale și psihoculturale – martorii nu au făcut nimic ca să salveze victima, un copil, deci o ființă simbolizând continuitatea umană, surse sociale – se face trimitere la istoria recentă a Chinei, la situația femeilor considerate inferioare bărbaților și la discriminarea prenatală soldată în avorturile fetoșilor de gen feminin. Cu toate acestea, dezamăgirea, formele ei de exprimare, nu reușește să pună lucrurile în ordine. Mai întâi pentru că nu se poate acuza o națiune pentru câțiva indivizi care nu au reacționat corespunzător cu așteptările unei bune morale, mai cu seamă că, am văzut deja, acest tip de evenimente și de comportament nu sunt caracteristice unei națiuni anume și, apoi, pentru că nu există prea multă înțelegere pentru procesele psihologice care intervin în astfel de cazuri și de care s-a discutat mai sus. E posibil, teoretic, oricât ar fi de dificil de acceptat, ca cei care au trecut pe lângă fată să creadă că e o glumă, sau să nu fie atenți la ce se află la picioarele lor.

Dar, pentru a complica situația deja destul de complicată, trebuie spus că și o abordare din punct de vedere exclusiv al proceselor psihologice are suficiente neajunsuri. Psihologia colectivă tranzitorie nu se poate să fi fost decât mai slabă decât în cazul un co-prezențe a mai multor persoane la locul accidentului, căci martorii au trecut câte unul pe lângă fetița zdrobită de mașină. Astfel, și simțul responsabilității ar fi trebuit să fie mai crescut. E posibil însă ca reacția martorilor să nu fie explicabilă numai prin intermediul proceselor psihologice tipice în situații de acest gen, ci și prin influențe din zona socialului. Oamenii se tem să intervină și deoarece pot fi puși să plătească spitalizarea victimei, dacă se dovedește că nu au intervenit corespunzător și i-au adus prejudicii de sănătate. Iarăși, e interesant de observat în filmare că toți cei care trec pe lângă fată sunt bărbați. Persoana care ridică fetița de jos este o femeie. Ținând cont de devalorizarea femeilor din China, ne putem întreba, alături de unul dintre comentatorii știrii, ce s-ar fi întâmplat dacă în loc de o fată, căzut pe jos și rănit ar fi fost un băiat. Oricât de greu ar fi de răspuns la astfel de întrebări, e necesar să observăm că ele nu se pot eluda, că nu doar psihologia reglează comportamentul oamenilor în situații de non-intervenționism, acesta fiind influențat și de elemente sociale.

Al doilea caz este din Statele Unite ale Americii, mai precis din Baltimore. Incidentul se petrece în noiembrie 2012. Diverse video-uri filmate de martori se pot găsi pe youtube (http://www.youtube.com/watch?v=gl33r28iE6o&feature=player_embedded) sau pe site-uri asemănătoare. Deranjată de faptul că o adolescentă asculta muzică în autobuz prea tare, șoferița oprește mașina, se urcă în partea de autobuz destinată pasagerilor și începe să o lovească pe tânără. Ea se apără, dar șoferița este mai puternică (http://www.huffingtonpost.com/2012/11/15/baltimore-bus-driver-fights-passenger-viral-video_n_2139095.html). În cele din urmă, niște pasageri intervin și o scot pe fată din mâinile șoferiței.

Mai multe lucruri sunt demne de luate în considerare în acest caz. În primul rând, faptul că participanții la altercație nu intervin (modelul clasic, până acum), dar filmează desfășurarea actului de agresiune asupra fetei, adunându-se, la o distanță menită să le confere siguranță, în jurul celor două femei. Filmările arată că martorii sunt degajați, chiar râd adesea, atmosfera este mai degrabă veselă. Al doilea lucru mai puțin specific comportamentelor colective dezamăgitoare este că filmările încep să circule pe internet și abia apoi organismele abilitate în a judeca situația află despre ceea ce s-a întâmplat. În acest caz, șoferița a fost dată afară din serviciu. Analizând evenimentul se ridică două mari întrebări. Întâi, în ce măsură se mai aplică teoria tradițională a proceselor psihologice – ignoranța pluralistă, difuzia responsabilității – din moment ce filmarea evenimentului este o formă mixtă, de non-intervenție (bătaia nu este oprită) și intervenție (prin postarea pe internet se face oarecum apel la responsabilitate socială sau se creează, dorit ori nu, premisele pentru evaluarea etică și socială a ceea ce s-a petrecut). O a doua întrebare este cum ar fi arătat peisajul mass-mediatic dacă altercația s-ar fi sfârșit prin moartea victimei. Ar mai fi fost titlul din *Huffingtonpost* atât de benign și descriptiv: *Baltimore Bus Driver Suspended After Fighting With Female Passenger*? Sau ar fi pus în scenă întreaga dezamăgire socială în fața unui comportament necorespunzător? O observație pe care o fac acum empiric, dar care ar putea avea baze mai solide în urma unui studiu, este că reacția mass-mediei și a cititorilor lor este cu atât mai dură cu cât evenimentul relatat se termină mai prost. Aici se poate vedea superioritatea pe care publicul o are în raport cu martorii: el știe deja cum s-a sfârșit evenimentul și nu îi este greu să aibă o atitudine conformă etic cu acel sfârșit. Publicul nu poate răspunde decât corect în receptarea unui eveniment pe care martorii îl trăiesc neajutați de puterea de determinare sociosemantică a finalurilor.

Un fapt ce merită atenție este reprezentarea aceluiași eveniment în mass-media românești (<http://www.sport.ro/virale/bataie-dementa-in-autobuz-pasagerii-sunt-ingroziti-un-sofer-de-autobuz-a-facut-ko-o-fata-nevinovata-video.html>). Titlul este mult mai grav: *Bătaie dementă în autobuz*. Articolul, succint, nu dorește să îi tragă la răspundere pe martori, dimpotrivă, pune accentul pe *groaza* pe care aceștia au trăit-o, dar îndreaptă întreaga vină spre șoferița care a atacat o fată care *călătorea fără să deranjeze pe nimeni*.

Cel de-al treilea caz este din capitala României. Semn că, iată, nu doar în China sau în Statele Unite ale Americii au loc evenimente ce pun în evidență un

comportament colectiv dezamăgitor. În data de 6 mai 2012, spre seara, un polițist cere actele de legitimare a trei persoane ce manifestau un comportament agresiv față de trecători. Aceștia refuză și încep să îl lovească. Agresorii, s-a constatat ulterior, consumaseră alcool. Altercația s-a dovedit a fi una minoră, polițistul fiind rănit superficial, aceasta și pentru că în câteva minute polițistul a fost scăpat de colegii săi care se aflau în zona respectivă. Scena este filmată de o tânără care va spune, după terminarea incidentului, că a făcut acest lucru ca să servească justiției, dar se arată oarecum dezamăgită de prestația organului de poliție „este pus aici ca să ne apere,ăștia puteau să se ia de o fată ca mine sau ca prietena mea” (http://adevarul.ro/news/bucuresti/video-politist-fost-snopit-bataie-centrul-capitalei-intervina-1_50be02ec7c42d5a663d1d372/index.html). Dezamăgire există și la jurnalistul care relatează cele întâmplate sub titlul *Un polițist a fost snopit în bătaie în centrul Capitalei, fără ca nimeni să intervină*. Aici se văd expectanțele exagerate: ar fi ciudat ca trecătorii să intervină pentru a salva o persoană a cărei meserie este să mențină ordinea și să se asigure că legile cetățenești sunt respectate, dar se sesizează și exagerările: din moment ce polițistul a avut o hemoragie nazală superficială, iar colegii săi au intervenit în câteva minute, nu se poate afirma că *a fost snopit în bătaie*. Această nouă modă de a filma, ca martor, un eveniment caracterizat prin violență necesită investigații suplimentare. Cât ține de psihologie și cât de caracteristici sociale? Se vor vedea oare, în curând, cazuri de filmări din partea martorilor a căderii, în plină stradă, a unei fete de origine chineză sau a unui septuagenar? Și ce vor însemna ele?

7. ÎNCHEIERE. ÎNTRE RISCURILE STEREOTIPIZĂRII ȘI CELE ALE CIRCUMSCRIERII CLARE A UNUI FENOMEN SOCIAL

Am încheiat capitalul patru, dedicat surselor dezamăgirii în fața unor comportamente colective, susținând că simpla înțelegere dintr-o perspectivă ce este mai curând a imaginarului cultural și a psihologiei culturii nu este suficientă, pentru că nu oferă soluții reale la problema non-intervenționismului și, în plus, perpetuează o atitudine infantilă, de ne-asumare a realității că sunt, într-adevăr, puține șanse ca cineva să intervină într-o situație ca cea prin care au trecut Deletha Word sau Angel Torres. Am văzut că experimentele conduse de Beaman au scos în lumină faptul că acceptarea, cunoașterea acestei realități sporește șansa ca cei care află despre ea să intervină în situații asemănătoare și să dea mai puțin naștere dezamăgirii sociale. În același timp, și abordările teoretice au limitele și capcanele lor. Una dintre ele este tocmai motivarea comportamentului colectiv non-intervenționist exclusiv prin intermediul proceselor psihologice, deși elementele sociale nu sunt absente și, ca o consecință, renunțarea la găsirea unor soluții pentru reducerea unor astfel de situații de non-intervenționism masiv. Un risc este și scăderea atenției cercetătorilor în fața schimbărilor modelului comportamentului

colectiv care dezamăgește și confruntarea slabă cu noile elemente: filmarea evenimentului sau postarea pe rețelele de socializare etc. Simplul fapt că pretutindeni în lume există evenimente ce dau naștere comportamentelor colective dezamăgitoare nu înlătură caracterul problematic al acestora și necesitatea investigării lor. Examinarea unor cazuri recente de comportament colectiv dezamăgitor a arătat că e nevoie de teorii pentru a capta și exorciza stereotipizarea socială, dar și de abandonarea parțială a teoriilor pentru a capta ceea ce are specific fiecare caz în parte.

BIBLIOGRAFIE

1. ANDERSON, ELIJAH (1990). *Streetwise: Race, Class, and Change in an Urban Community*, University of Chicago Press, Chicago.
2. APPLEBOME, PETER (2008). "The Day the Traffic Did Not Stop in Hartford", *New York Times*, 8 june.
3. BAUMAN, ZYGMUNT; MAY, TIM (2008 [1990]). *Gândirea sociologică*, traducere din engleză de Mihai C. Udma, Humanitas, București.
4. BAUMAN, ZYGMUNT (1992). *Mortality, Immortality, and Other Life Strategies*, Polity Press, Cambridge.
5. BEAMAN A., BARNES P., KLENTZ B. și McQUIRK B. (1978). "Increasing Helping Rates through Information Dissemination. Teaching Pays", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, p. 406–411.
6. BECKER, ERNEST (1973). *The Denial of Death*, Free Press, New York.
7. BECKER, ERNEST (1975). *Escape from Evil*, Free, Press, New York.
8. BENCIVENGA, ERMANNIO (1998). "Discriminating from Within", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Volume 28, Issue 3, p. 217–221.
9. BENNET, JAMES (1995). "A Woman's Plunge to Death Transfixes Detroit", *New York Times*, 23 august.
10. BERGER, PETER L.; LUCKMANN, THOMAS (2008 [1966]). *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, traducere din limba engleză de Alex. Butucelea, Editura Art, București.
11. CARTWRIGHT, FREDERICK F.; BIDDISS, MICHAEL (2005 [2004]). *Bolile și istoria*, traducere de Gabriel Tudor, Editura All.
12. DOELDER, HANS de; TIEDEMAN, KLAUS (ed.) (1995). *Criminal Liability of Corporations: La Criminalisation du comportement collectif*, Springer.
13. FREUD, SIGMUND (2010 [1913]). *Totem și tabu. O interpretare psihanalitică a vieții sociale a popoarelor primitive*, traducere de Gabriel Avram, Editura Antet, Prahova.
14. GOFFMAN, ERWIN (1973). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Overlook Press, New York.
15. ILUȚ, PETRU (2009). *Psihologie socială și sociopsihologie. Teme recurente și noi viziuni*, Polirom, Iași.
16. LANDSBERG, PAUL-LUIS (2006 [1951]). *Eseu despre experiența morții, Problema morală a sinuciderii*, traducere de Marina Vazaca, Humanitas, București.
17. LATANE, BIBB, DARLEY, JOHN (1968). "Group Inhibition of Bystander Intervention", *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, p. 215–221.
18. LATANE, BIBB, DARLEY, JOHN (1970). *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help?* Appleton-Century-Crofts, New-York.
19. Le BON, GUSTAVE (2001 [1985]). *Psihologia mulțimilor*, traducere de Mariana Tabacu, Editura Antet XX Press, Prahova.

20. LENZ, M.A., EK, K. și MILLS, A.C. (2009). *Misconceptions in Psychology*, prezentare la Midwest Conference on Professional Psychology, Owatonna, Minnesota.
21. LÉVINAS, EMMANUEL (1996 [1992]). *Moartea și timpul*, traducere de Anca Mănuțiu. Biblioteca Apostof, Cluj.
22. LEVINE, MARK; CASSIDY, CLARE; BRAZIER, GEMMA; REICHER, STEPHEN (2002). "Self-Categorization and Bystander Non-intervention: Two Experimental Studies", *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 32, Issue 7, p. 14 52–1463.
23. LILIENTFELD, SCOTT O.; LYNN, STEVE JAY; RUSCIO, JOHN; BEYERSTEIN, BARRY L. (2010, a). *50 de mari mituri ale psihologiei populare. În căutarea concepțiilor greșite despre comportamentul uman*, traducere din engleză de Ilinca Haliachis, Editura Trei, București.
24. LILIENTFELD, SCOTT O. (2010, b). "Confronting Psychological Misconceptions in the Classroom. Challenges and Rewards", *Observer* Vol. 23, No. 7 September.
25. LIPOVETSKY, GILLES (1996 [1992]). *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, traducere și prefață de Victor-Dinu Vlădulescu, Editura Babel, București.
26. LIPOVETSKY, GILLES (2007 [2006]). *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, traducere de Mihai Ungurean, Polirom, Iași.
27. LUTHANS, FRED (2011). *Organizational Behavior*, McGraw-Hill/Irvin, New York.
28. MIHU, ACHIM (2002). *Sociologie* (vol. II), Napoca Star, Cluj-Napoca.
29. SCHELER, MAX (1952). *Mort et survie*, Aubier, Paris.
30. SIMMEL, GEORG (1988). *La tragédie de la culture et culture et autres essais*, traduit de l'allemand par Sabine Cornille et Philippe Ivernel, Rivages-Poche, Paris.
31. SMITH, CANDACE (2011). *Bystander (Non)Intervention: What Separates the "Doers" from the "Ignorers"?*, The Society Pages, 11 September, <http://thesocietypages.org/sociologylens/2012/09/11/bystander-nonintervention-what-separates-the-doers-from-the-ignorers/#more-10702>, consultat ultima dată în 19.01.2013.
32. STRONGMAN, KENNETH T. (2012 [2005]). *Psihologia vieții de zi cu zi*, traducere din engleză de Petruța Gheorghe, Editura Trei, București.
33. TAJFEL, HENRI (1970). "Experiments in Intergroup Discrimination", *Scientific American*, November, p. 96–102.
34. UBIÑAS, HELEN (2009). "Angel Arce Torres is dead. Now will you stand up?", http://blogs.courant.com/helen_ubinas/2009/05/now-will-you-stand-up.html, consultat ultima dată în 17.01.2013.
35. WRIGHT, S. C. (1978). *Crowds and Riots: A Study in Social Organization*, Sage Publications, Beverly Hills.
36. <http://www.lipstickalley.com/f50/deletha-words-murder-383671/index2.html>, consultat ultima dată în 17.01.2013.
37. http://www.trutv.com/library/crime/serial_killers/predators/kitty_genovese/1.html, consultat ultima dată în 19.01.2013.
38. <http://www.antena3.ro/externe/tara-unde-nu-exista-mila-un-miliard-de-oameni-socati-de-aceste-imagini-140486.html>, consultat ultima dată în 20.01.2013.
39. <http://www.reuters.com/article/2011/10/21/us-china-girl-idUSTRE79K0HM20111021>.
40. http://www.huffingtonpost.com/2012/11/15/baltimore-bus-driver-fights-passenger-viral-video_n_2139095.html, consultat ultima dată în 20.01.2013.
41. http://adevarul.ro/news/bucuresti/video-politist-fost-snopit-bataie-centrul-capitalei-intervina-1_50be02ec7c42d5a663d1d372/index.html, consultat ultima dată în 20.01.2013.

INSECURITATE COMUNITARĂ ÎN SPAȚIUL RURAL ROMÂNESC. FIȘĂ SELECTIVĂ DE RADIOGRAFIE SOCIETALĂ

ADELA ȘERBAN*

ABSTRACT

COMMUNITY INSECURITY IN THE ROMANIAN RURAL AREA. SELECTIVE FILES OF SOCIETAL DIAGNOSIS

The general concept of the article is based on the theoretical and methodological distinction between different types of social problems. From a plurality of disfunctional aspects that are affecting Romanian society, we focused in our analysis on *societal insecurities*, i.e. those class of social problems that, through the amplitude of the repercussions, endanger the stability of the entire social body.

The article is an illustration of three most significant forms of societal insecurity, with consequences preponderantly in the rural side of the country. The main social problems affecting Romanian rural area are not only the problems of Romanian rurality, but a social indicator for the insecurity condition of the entire Romanian society, whose persons, families, professional groups and organisations are constrained to build on their own micro strategies for survival in a socio-political environment voided of integrated and coherent development directions.

The main conclusion of the article is that Romanian rural communities are the social place with the highest social costs discharging and a significant indicator for the actual state of societal vulnerability of Romania.

Keywords: rural community, societal security, identity, migration, human rights.

SOCIETAL ȘI SOCIAL. RURALUL CA MACROINDICATOR AL STĂRII SOCIETALE

Dincolo de particularitățile sale fizionomice distincte, spațiul rural poate fi definit drept zona cea mai vulnerabilă politic din cadrul unei societăți. Fluxurile de bani, investițiile majore, punctele nodale ale economiei, concentrările de putere/sediul grupurilor și instituțiilor de influență, de prestigiu sau de decizie sunt, în mod istoric, aproape exclusiv, realități urbane. Distribuția geografică eterogenă a concentrării puterii sociale, în condițiile unui deficit îndelungat de raționalitate politică și de bunăstare economică – cum este și cazul României – conduce la adâncirea ghețozării treptate a zonelor vulnerabile, predominant rurale. Ca și explozia

* Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: adela.serban@gmail.com.

urbanului excedentar în raport cu posibilitățile reale ale economiei naționale, subdezvoltarea rurală reflectă/indică o stare de fapt disfuncțională la nivelul unei întregi societăți, marcată de o serie de procese sociale negative (excluziune social-economică, eșec al politicilor publice, iresponsabilitate guvernamentală ș.a.).

Problemele sociale specifice spațiilor rurale dezavantajate pot fi abordate metodologic atât ca fenomene circumscrise, de sine stătătoare, cât și într-o manieră integrată, ca metaindicatori ai stării de securitate și stabilitate a unui spațiu societal extins, a unei *unități societale complexe de analiză*. Prin impactul social al consecințelor lor și prin cauzele declanșării lor, problemele sociale se pretează la analize diferențiate. Perspectiva *societală* pleacă de la premisa existenței unei relații biunivoce între gradul siguranței materiale, sociale și cultural-spirituale a vieții unui segment social și procesele sociale complexe care afectează societatea în întregul său.

Pentru România, țară cu un rural care înglobează jumătate din populație, adâncirea insecurității comunităților sale rurale, marginalizarea lor social-economică, depășește prin amploarea consecințelor și implicațiilor nivelul unui fenomen social circumscris unei categorii sociale. Ruralul românesc este, în prezent, un spațiu social cvasiabandonat instituțional, văduvit de serviciile esențiale unei vieți civilizate, deconectat de la circuitele economice și de dezvoltare (Raportul ISAR: *România rurală din zece în zece ani*, 2011 și Raportul social ICCV: *România: răspunsuri la criză*, 2011), necesitând o analiză pluridimensională de o anvergură mai mare decât abordarea clasică, restrânsă, a *securității sociale*.

Distincția teoretică și metodologică dintre *societal* și *social* marchează deopotrivă diferențe de impact și de manieră de analiză. Atributul *societal* indică dimensiunea holistică, procesele și fenomenele care afectează societatea *în integralitatea sa*, făcând astfel diferența față de complementarul său conceptual și metodologic desemnat prin atributul *social*, al cărui focus îl constituie *grupurile sociale și elementele componente* ale societății, adică *părți* din alcătuirea socială (Davis, 1966; Wæver, 1993). Totodată termenul *societal* indică un prag diferit al efectelor unor procese sociale. O amenințare *societală* indică un nivel superior de pericolozitate, asociat unor fenomene și situații sociale. În același mod, *insecuritățile societale* desemnează o categorie particulară de fenomene și riscuri sociale, care, prin amploarea și profunzimea efectelor lor, afectează capacitatea de sustenabilitate a unei întregi comunități naționale, de preservare a instrumentelor sale fundamentale (materiale sau culturale) sau a datelor sale constitutive (sociale sau cultural-simbolice) (Buzan, Wæver, de Wilde, 1998).

În literatura de specialitate au fost propuse diverse clasificări ale amenințărilor societale, majoritatea subordonate efortului de a construi un model valabil în orice context spațial și temporal¹. Pentru studiul de față – fără pretenția

¹ În viziunea lui Barry Buzan, de exemplu, ele pot fi grupate în patru tipuri de bază:

a. *fizice* – cauzatoare de traume fizice și moarte;

b. *economice* – legate de sărăcie, șomaj/neocupare și excluderea de la controlul resurselor;

c. *la adresa drepturilor* – detenție, persecuții, negare a drepturilor civile firești;

d. *la adresa poziției sau statusului* – legate de umilirea publică și reducerea stimei de sine

(Buzan, 1998, 37).

unui grad ridicat de generalitate geografică și istorică, ci bazându-ne în principal pe provocările actuale ale spațiului românesc – am realizat și noi o operaționalizare a securității comunităților locale, grupând amenințările societale identificate în ruralul românesc în cinci mari clase: *identitare, demografice, încălcări ale drepturilor fundamentale ale omului, ecologice și economice*, ocupându-ne, în cadrul acestui articol, de primele trei dintre acestea.

INSECURITATEA SOCIETALĂ ȘI AMENINȚĂRILE PALIERULUI IDENTITAR

Conceptul de *securitate societală* este asociat, în viziunea teoreticienilor săi fondatori, cu ideea de *identitate* (Buzan, Wæver, 1993, 1998). Cei doi autori au definit spațiul societal sigur drept acel spațiu în care sunt protejate datele identitare, valorile unei comunități, împreună cu solidaritatea internă și puterea socială care le susține. Erodarea securității unei comunități este consecința unui șir de fenomene și procese sociale al căror efect, alături de oricare altele, este o deteriorare a *sinelui colectiv*.

Pentru comunitățile omenești, supraviețuirea este o problemă de *identitate*, deoarece, arată Wæver, „aceasta este maniera în care societatea vorbește despre amenințările existențiale la adresa ei: *dacă aceasta se întâmplă, nu vom mai fi în stare să trăim «în felul nostru»*” (Wæver, 1993, 24–25).

În cazul comunităților rurale românești, factorii care, aparent, afectează cel mai puternic sustenabilitatea propriei identități sunt problemele sociale declanșate de cauze economice: subdezvoltarea, sărăcia, migrația forței de muncă în străinătate ș.a. Marginalizarea socială, privarea de soluții de subzistență, sentimentul *lipsei de șanse*, asociat locului de apartenență, constituie presiuni reale de abandon al *felurilor proprii de a fi*, pe care le menționa Wæver.

Migrația nu este însă declanșată numai de adâncirea disparităților intra- și internaționale, ci și de complexul psihologic de inferioritate indus de presiuni și de concurențe identitare neloiale (Lazaridis, 2011). Între subdezvoltare și subvalorizare identitară există o strânsă suprapunere; prin extinderea dinspre oraș a unor modele culturale antitetice asociate cu noțiunile de succes, progres, prosperitate, precum și cu prăbușirea vechilor modele tradiționale de acordare a prestigiului social, săteanul tânăr din România se găsește în fața riscului demonizării propriei identități și al hipervalorizării identității urbane, sau, în calitatea sa etnică, a identităților străine. Asocierea în argoul urban a unui sens peiorativ cuvântului *țăran*, dezvăluie tensiunea și presiunea psihologică îndreptată, prin zeflema și subvalorizare, asupra unui spațiu identitar de către un altul înzestrat cu supremație instrumentală. Acest mecanism de dezarticulare a identității unei comunități, Buzan și Wæver îl numesc *al identităților concurente* și îl inventariază în rândul celor mai des întâlnite probleme societale contemporane (Buzan, Wæver, Kelstrup, Lamaitre, 1993).

Discursul public al ultimelor două decenii trădează presiunea exercitată de mass-media și de lideri de opinie semnificativi, pentru a determina asocierea automată a satului cu reprezentări ale unor realități destructurate și întârziate socio-

cultural, prin prezentarea acestor sugestii ca și când ar fi de la sine înțelese, în absența unor studii aprofundate prealabile². Trivializarea elementelor identitare și culturale sătești, asocierea lor cu spații de manifestare socială retrograde și rudimentare, construirea unei imagini sociale a satului ca un loc al stagnării, ratării, inculturii și primitivismului contribuie în timp, prin agresarea stimei de sine, la demobilizarea populației, la slăbirea formelor comunitare de asociere și la pierderea capitalului uman profesional pregătit, înlesnind, printr-un lanț vicios, evoluția altor procese disfuncționale generatoare de insecurități.

Într-o lucrare de specialitate, cercetătorul american Alan Collins atrage atenția asupra faptului că identitățile pot fi, de asemenea, amenințate și pe căi mai puțin evidente, nu numai prin represiune și violență directă, ci utilizând nevoia de conformism și de protejare a stimei de sine a populației tinere, insuficient ancorată în blocuri de apartenență și incomplet culturalizată cu privire la sinele colectiv. El arată că, dacă o identitate socială ajunge să fie asociată într-o societate cu un statut social scăzut, atunci supraviețuirea respectivei comunități este pusă la gravă încercare, generația tânără fiind în mod inevitabil atrasă de o identitate percepută ca fiind mai avantajoasă (Collins, 2003: 24).

Deoarece fundamentele identitare românești își extrag fizionomia cultural-valorică și mărcile structurilor simbolice din modelul satului tradițional, macularea identității sătești atrage inevitabil după sine devalorizarea identității românești în întregul său. „Autocurățarea” de aspectele „negative” ale felului de a fi românesc devine astfel o agendă subculturală subversivă, percepută de o parte semnificativă a generațiilor tinere ca o cale de acces la un mod de viață de succes, de prestigiu și de putere. Deopotrivă, în rural ca și în urban, poate fi identificată o tendință de abandon a unui set întreg de repere – comportamentale, culturale, arhitecturale, vestimentare ș.a., de blocare a circulației și asimilării unor mesaje și instrumente formatoare.

Depopularea spațiului românesc, mutilarea antro-po-culturală a generațiilor tinere, insensibilitatea în fața abuzului savârșit pe căi instituționale împotriva drepturilor fundamentale ale celeilalte jumătăți din populația țării, incapacitatea și lipsa de disponibilitate și de motivare a utilizării potențialului propriu ar fi imposibile în absența acestui ingredient societal toxic care este macularea identitară.

RISCURILE ȘI INSECURITĂȚILE DE TIP DEMOGRAFIC

Satul contemporan prezintă, indiscutabil, semnele unei structuri sociale amenințate de instalarea unor dezechilibre demografice durabile. Pierderea sistematică a populației tinere și calificate profesional, în favoarea centrelor urbane, migrarea unei părți semnificative a forței de muncă pe fondul prăbușirii economice

² O exemplificare – nu lipsită de însemnătate – a acestui fenomen nociv o constituie spotul de promovare a programelor de finanțare europene oferit de însuși *Ministerul agriculturii și dezvoltării rurale* și postat pe pagina sa virtuală (a se consulta <http://www.madr.ro/pages/page.php?catid=03>).

locale, a lipsei accesului pe piață a întreprinzătorilor agricoli, lipsa unităților economice în vecinătatea zonelor rurale etc., accentuarea îmbătrânirii populației prin preluarea de la oraș a unei părți a pensionarilor reprezintă indicatori ai unor forme de slăbire sau chiar de disoluție societală a comunităților sătești. Satul începe să fie interiorizat tot mai puțin ca un loc cu un potențial de dezvoltare intrinsec, cât ca un spațiu social de avarie, ca un mijloc de completare a soluțiilor costisitoare și ineficiente de subzistență urbană, modernă, către care tind, în mod inevitabil, generațiile mai tinere.

Datele provizorii oferite de *Recensământul populației și locuințelor din 2011* arată că în prezent nu există diferențe notabile între rata de depopulare a satelor, în comparație cu cea a orașelor. Populația rurală totaliza la data recensământului un număr de 8 980 000 de persoane, reprezentând 47,7% din totalul populației României, fără scăderi semnificative în ponderea populației totale față de ultimul recensământ (RPL 2011, date provizorii).

Structura pe vârste a populației, în care se poate observa o diminuare a ponderii copiilor de 0–15 ani și o creștere a ponderii vârstnicilor de peste 65 de ani în ambele medii, reflectă un proces continuu și lent de îmbătrânire demografică, ce afectează întreaga corp demografic românesc. În douăzeci de ani, din 1992 până în prezent, România a pierdut aproximativ 3 800 000 de locuitori prin migrație și prin prăbușirea sporului natural. Dintre aceștia, un milion jumătate de locuitori reprezintă pierderea de populație din sate.

Ca întreaga populație a României, numărul locuitorilor din rural este în scădere, reducerea fiind determinată în principal de migrația internă și internațională și de îmbătrânirea demografică a satelor, ambele fiind rezultatul prăbușirii economice a României. Putem vorbi astăzi, așadar, mai puțin despre problemele demografice ale unui rural subdezvoltat economic, cât despre o stare de subdezvoltare generală la nivel național, cauzatoare de dezechilibru demografic în întregul corp social românesc.

Așa cum reiese din *Tabelul nr. 1* (respectiv din *Graficul nr. 1*), scăderea sporului natural din rural începând cu 1991 (*Graficul nr. 2*) nu rezultă din scăderea natalității, ci din creșterea mortalității prin dezechilibrarea piramidei vârstelor.

Tabelul nr. 1

Evoluția ratei natalității pe medii (2006–2011)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Total	10,2	10	10,3	10,4	9,9	9,2
Urban	10,1	9,8	10,3	10,3	10	9,1
Rural	10,3	10,2	10,4	10,4	9,8	9,3

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Tabelul nr. 2

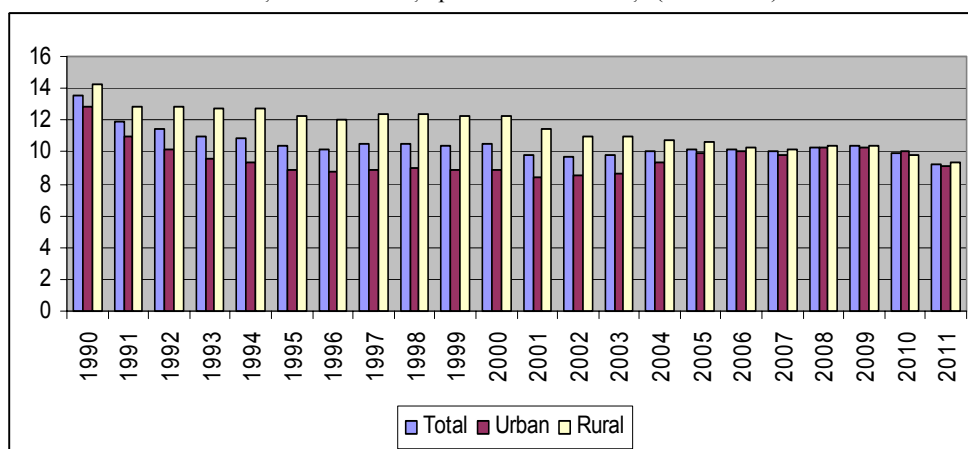
Evoluția sporului natural pe medii (2006–2011)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Total	-1,8	-1,7	-1,5	-1,6	-2,2	-2,6
Urban	0,3	0,1	0,6	0,5	0,5	-0,7
Rural	-4,3	-4	-3,9	-4,2	-4,9	-4,9

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Graficul nr. 1

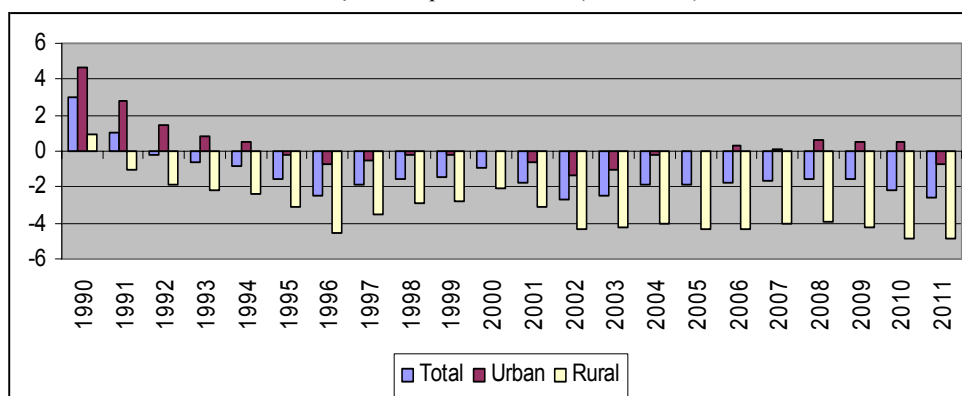
Evoluția ratei natalității pe medii de rezistență (1990–2011)

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Graficul nr. 2

Evoluția ratei sporului natural (1990–2011)

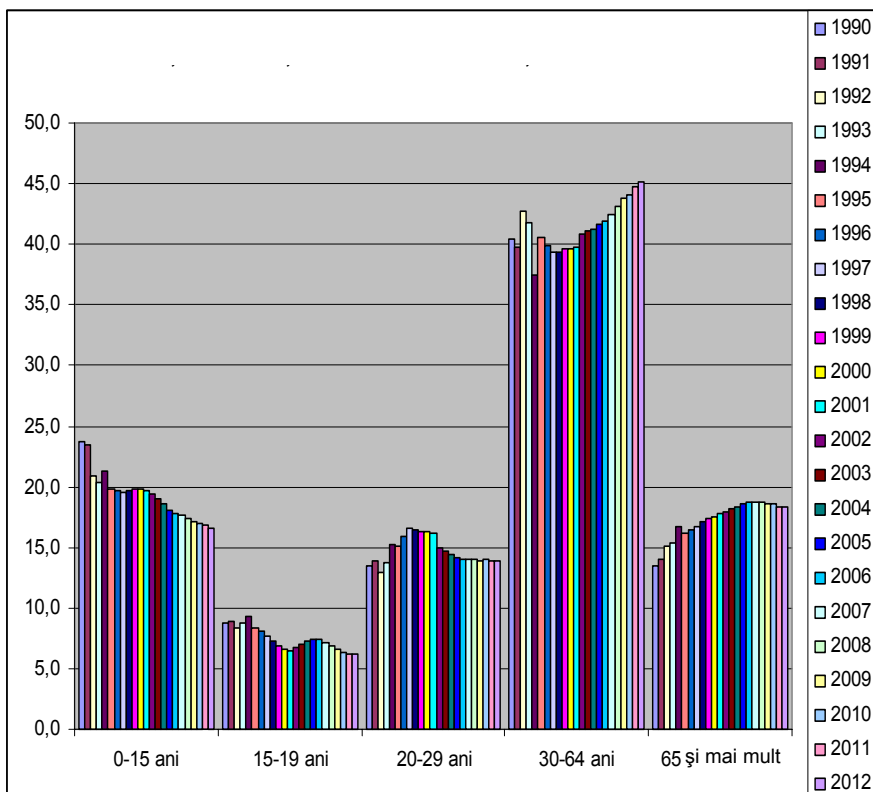

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Dacă înainte de 1989 a existat un fenomen puternic de migrație înspre urban, spre soluțiile economice asociate orașelor, după 1990, după începutul restructurării economiei, odată cu restrângerea drastică a locurilor de muncă în segmentul industrial și cu alte fenomene conexe, fluxurile migraționiste cunosc o inversiune, către rural, de data aceasta însă a persoanelor de vârstă a doua care și-au pierdut locurile de muncă din orașe. Șomerii, pensionarii anticipat sau beneficiarii de alte tipuri de asistență socială au optat pentru sat și agricultura de subzistență. Spre deosebire de începutul anilor '90, când a existat un moment de reșezare a populației fără niciun *pattern* identificabil, începând cu mijlocul anilor '90 încep să plece din zonele rurale în principal tinerii, în căutarea unor locuri de muncă și a unui mod de viață modern-urban (INS, TEMPO). Plecarea acestora este compensată de numărul ridicat de adulți de peste 35 de ani, în principal de 45–54 de ani, care se stabilesc în sate (INS, TEMPO). Un studiu INCE asupra îmbătrânirii forței de muncă active din rural arată că, din 1992 până în 2008, rata de activitate a populației de 65 ani și peste a crescut de trei ori, de la 5,5%, la 15,2 % (<http://www.ince.ro/dgarom.pdf> p. 5).

Graficul nr. 3

Evoluția distribuției pe vârste a populației din rural (1990–2011)

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Din 1990 până în al treilea trimestru al anului 2012, ponderea populației de până în 15 ani din satul românesc a scăzut cu 7,2% – de la 23,8 procente, cât era la începutul perioadei postdecembriste, până la 16,6% în prezent (INS, TEMPO, 2012). În aceeași perioadă, populația vârstnică, de 65 de ani și peste, a înregistrat o creștere de 4,8 procente, de la 13,5% în 1990 la 18,3% în 2011. Comparativ, în urban, ponderea acestui segment de vârstă în populația urbană totală diferă semnificativ, totalizând doar 11,8% în 2011 (INS, TEMPO, 2012).

Satul românesc de astăzi funcționează ca un debușeu demografic și economic, preluând populația vârstnică și ajutând astfel segmentele tinere, prin sprijinirea acestora, la completarea altfel incompletei lor soluții urbane. Satul oferă familiilor extinse, cu generații de tineri urbani și generații de bătrâni din sat (o categorie semnificativă din punctul de vedere tipologic, în spațiul românesc contemporan), avantajul unei subzistențe mai puțin costisitoare din punct de vedere bănesc, deopotrivă pentru vârstnici, cât și pentru familia tânără, mutând o parte din costurile împovăraătoare ale vieții urbane în contul muncii agricole și gospodărești a vârstnicului rural.

Modernitatea târzie a generat în România o modificare structurală și funcțională în interiorul familiei (extinsă pe trei generații), o diviziune socială a muncii și a costurilor. Nu în ultimul rând, prin dificultatea accesibilității în condiții de securitate familială a modelelor de viață modern-civilizate, a generat o expandare teritorială a familiei, expunând-o la riscul înstrăinării. Un indicator semnificativ al acestei realități îl constituie acest dublu fenomen migraționist, al tinerilor către oraș (în interiorul României sau în străinătate), prin schimbarea reședinței (locuirea fără soluționarea stabilă a situației locative), și al vâstnicilor către sat (prin schimbarea domiciliului).

Conform rezultatelor parțiale ale Recensământului Populației din 2011, populația stabilă a României a scăzut în zece ani cu peste 2,6 milioane de locuitori, majoritatea acestora fiind pierduți prin procesele migraționiste (RPL, 2011, rezultate parțiale). Din datele furnizate de Eurostat Labour Force Survey în 2007, la acea dată se aflau (cu acte în regulă) în spațiul UE un număr de 1 052 000 rezidenți români, dintre care 555 000 în Spania și 306 000 în Italia. (Eurostat, 2007, *apud* Bădescu, Abraham, 2008: 11). Conform datelor Institutului Național de Statistică al Spaniei, la 1 ianuarie 2008 erau înregistrați în Spania 728 967 de rezidenți români, 53% dintre aceștia fiind bărbați (Bădescu, Abraham, 2008: 12). De asemenea, pentru Italia, numărul emigranților români pentru muncă a fost estimat, în 2008, de către organizația catolică Caritas Italiana, ca fiind de 1 016 000 de persoane (Bădescu, Abraham, 2008: 12).

Explicațiile metodologice oferite de INS, prin comunicatul său din februarie 2012 cu privire la rezultatele recensământului, identifică, pe lângă populația de 19 milioane recențată, un număr de aproximativ un milion de persoane care nu au fost incluse în numărătoare din motive de absență: „Procentajul locuințelor în care nu s-a putut realiza recenzarea reprezintă 2,8% din totalul locuințelor – ne explică INS –

adică circa 1 milion de persoane (cuprinzând populația plecată în străinătate – întreaga familie – pentru care nu a existat cine să o declare în țară; populația necontactată)” (RPL, 2011, rezultate parțiale). Din detalierea categoriilor identificate, rezultă un număr de 1 870 817 persoane, care, în diverse grade, sunt înstrăinate de viața în România³. Dintre acestea, putem presupune că 910 264, adică aproximativ un milion, se află în afara țării, cu întreaga familie, la data recensării, oferindu-ne astfel o estimare a procentului populației cu potențial maxim de înstrăinare permanentă.

Configurația demografică actuală a satului românesc indică un pericol societal major pe termen lung, care depășește, prin consecințele sale, impactul unei simple pierderi de populație. Fragilitatea soluției economice și de accesare a standardelor de viață moderne de către familiile tinere din România, care depinde în mod necesar de disponibilitatea, capacitatea și competențele unor categorii de vârstă și de formație culturală particular-istorice, vremelnicia condițiilor care fac sustenabilă soluția configurată, absența unor instrumente care să asiste pe termen scurt trecerea familiilor tinere în plan economic de la stadiul de subzistență la cel de permanență⁴, laolaltă cu degenerarea sistemelor culturale de valori și a sentimentului de apartenență, transformă România într-un spațiu de risc expus unei viitoare catastrofe societale.

DISTRIBUȚIA INEGALĂ A SECURITĂȚII ÎN CORPUL SOCIAL. ÎNCĂLCĂRILE DREPTURILOR FUNDAMENTALE ALE OMULUI

Evaluarea securității societale solicită analiza distribuției interne a securității între indivizii și grupurile dintr-o societate (Bates, 1966; Galtung, 2004). Mecanismele sociale pot fi protejate doar în măsura în care masa critică a populației unui stat are garanția securității. De asemenea, relația este valabilă și în sens invers, sărăcia și polaritatea socială severă, stratificarea disfuncțională, privarea diferențiată fiind indicatori ai unei societăți amenințate.

În analiza sa asupra fenomenului stratificării sociale, Parsons identifică în spatele „clasamentului diferențial” al indivizilor și grupurilor un mecanism ordonator de tip valoric (Parsons, 1949). Prăbușirea vectorilor ordonatori, distanța acestui mecanism față de valorile împărtășite în mod natural într-o comunitate, lasă loc la fenomene disfuncționale.

³ Populației stabile prezentă la adresă, de 18 384 049 de locuitori, i se adaugă 658 887 „persoane temporar absente”, 910 264 de persoane negăsite la adresă, încadrate la categoria „persoane plecate pe perioadă îndelungată” și 301 666 încadrate ca „persoane temporar prezente” (RPL, 2011, rezultate parțiale).

⁴ Conform Eurostat, rata neocupării în rândul tinerilor (cu vârstă de sub 25 de ani) atingea în ultimul trimestru al 2011 – 24,8%, în creștere gradată față de anii anteriori (20,8% în 2009, 22,1% în 2010) și față de media anului 2011 – 23,7%.

O societate cu indici ridicați de stratificare socială disfuncțională, unde accesul la pârgăniile de dezvoltare personală și de valorificare a potențialului social este blocat, pentru un segment social semnificativ, până în pragul amenințării subzistenței economice și culturale, este o societate cu indici ridicați de violență structurală (Galtung, 2004).

În strânsă legătură cu aspectele prezentate la punctul anterior, spațiul social românesc actual se prezintă ca o topografie a discriminării.

Lipsa unei organizări raționale a costurilor cu cheltuielile sociale fundamentale și absența unei gândiri manageriale care să facă posibilă în plan economic susținerea acestor cheltuieli fără privarea vreunei categorii au separat în ultimele două decenii populația României în cetățeni de categoria întâi și cetățeni de categoria a doua. Săteanul român de astăzi nu este un beneficiar al investițiilor și serviciilor susținute din bani publici, egal în drepturi cu ceilalți cetățeni ai țării. Satul contemporan este în mare măsură un loc abandonat instituțional, din care sunt retrase servicii fundamentale, indispensabile asigurării unei existențe decente și unei posibilități de dezvoltare. În ultimii douăzeci de ani strategia minimal-managerială a administrației guvernamentale a fost aceea a restrângerii accesului comunităților mici la orice tip de servicii civilizate și comasarea investițiilor în centrele puternic urbanizate. Desființarea garilor feroviare, a școlilor, a dispensarelor medicale școlare, a punctelor sanitare, a oficiilor poștale sunt doar câteva dintre acestea. Refuzarea asigurării unor șanse egale la educație, la asistență medicală, la serviciile de asistență socială etc. reprezintă indicatori ai unor inechități sociale cu consecințe semnificative asupra securității întregii societăți românești.

Datele statistice existente indică persistența și agravarea unor serioase diferențe, în special în ceea ce privește accesul la serviciile medicale și de educație. În condițiile în care aproape jumătate din populația țării trăiește în mediul rural, la nivelul anului 2008 mai puțin de 11% dintre medici își desfășurau activitatea la țară, de peste cinci ori mai puțini decât în mediul urban (SNDDR, 2008: 37).

Darea de seamă din 2011 a Institutului Național de Statistică, asupra activității unităților sanitare, arată că: „Distribuția rețelei unităților sanitare pe medii de rezidență evidențiază clar faptul că rețeaua sanitară s-a dezvoltat în principal în mediul urban, unde se regăsesc: 91,6% din numărul total de spitale, 85,7% din totalul sanatoriilor balneare, 92,5% din cel al dispensarelor medicale, 86,9% din totalul cabinetelor de medicină generală, 58,1% dintre cabinetele medicale de familie, 75,6% din cel al farmaciilor, 89,7% dintre centrele de diagnostic și tratament, 97,7% dintre centrele medicale de specialitate, 86,1 % dintre cabinetele stomatologice, 97,5% dintre cabinetele medicale de specialitate, 95,9% dintre laboratoarele medicale, 95,8% dintre laboratoarele de tehnică dentară, precum și toate institutele și instituțiile fără paturi, sanatoriile TBC, policlinicile, centrele de transfuzie sanguină, centrele de sănătate mintală, cabinetele medicale școlare și studentești și cabinetele stomatologice școlare și studentești. În mediul rural funcționează doar 57,1% din numărul centrelor de sănătate cu paturi de spital,

59,4% din cel al unităților medico-sociale și 58,7% dintre drogherii și punctele de lucru ale farmaciilor” (AUS, 2012: V). „Unitățile sanitare din mediul urban dispun de 89,4% din totalul medicilor, 87,1% din totalul medicilor dentiști, 85,4% dintre farmaciști, 89,4% din personalul sanitar mediu și 87,6% din personalul sanitar auxiliar. Din totalul medicilor 27,8% sunt medici de familie, dintre aceștia 68,8% își desfășoară activitatea în mediul urban și 31,2% în mediul rural” (AUS, 2012: VIII).

Invocându-se justificări de tip prag numeric-cantitativ sau de tip financiar, guvernul a închis la începutul lunii aprilie 2011, prin recomasarea unităților sanitare, 67 de spitale din orașe mici, care deserveau zone rurale, obligând populația sătească să facă naveta în municipiile reședință de județ pentru a fi consultată de un medic, în problemele curente. În raportul INS se arată că, la nivelul anului 2011, 92,6% din totalul paturilor de spital și centrelor de sănătate cu paturi de spital se găseau în mediul urban (AUS, 2012: VI) și că „din totalul paturilor pentru cazuri de zi, 97,8% au funcționat în spitale din mediul urban” (AUS, 2012: VII). Decizia guvernamentală a îngreunat și mai mult accesul locuitorilor din sate la serviciile de sănătate și a ales calea de a face economii la bugetul de stat prin descărcarea cheltuielilor (de transport, cazare etc.) în contul populației rurale.

Tabelul nr. 3

Distribuția unităților sanitare pe tipuri, pe medii, 2011

	Mediul	Spitale	Dispensare medicale	Policlینici	Cabinete de medicină generală	Cabinete medicale de familie	Cabinete stomatologice	Cabinete medicale școlare	Cabinete stomatologice școlare	Farmacii	Puncte de lucru ale farmaciilor
Cifre absolute	Total	464	187	262	990	11211	12613	1312	433	6969	1324
	Urban	425	173	262	860	6512	10863	1295	431	5268	547
	Rural	39	14	—	130	4699	1750	17	2	1701	777
Procente din total	Urban	91,6%	92,6%	100%	86,8%	58%	86,1%	98,7%	99,5%	75,6%	41,3%
	Rural	8,4%	7,4%	0%	13,2%	42%	13,9%	1,3%	0,5%	24,4%	58,7%

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Cu o concentrare mai mare a populației vârstnice, ponderea persoanelor din rural care declarau în 2011 că activitatea lor zilnică a fost afectată de o problemă de sănătate în ultima jumătate de an era de 29,9%, cu aproape 6 procente mai mare decât în urban (24,2%) (INS, TEMPO, 2012). 15,8% din populația rurală declara că nu a putut să consulte un medic specialist⁵ (INS, TEMPO, 2012), 76,3% dintre

⁵ Prin comparație, doar 12,5% din urban au declarat că s-au găsit în această situație.

aceste persoane fiindcă „nu și-au putut permite”, iar 7,3 % din cauza distanțelor prea mari sau lipsa mijloacelor de transport (INS, TEMPO, 2012). De asemenea, 16% din populația rurală nu a beneficiat de asistența unui medic stomatolog, 80,1% pentru că nu și-a putut permite costurile, aceste procente reprezentând aproximativ 13% din întreaga populație rurală (INS, TEMPO, 2012).

Tot o abordare de abandon instituțional a populației rurale poate fi observată și în aceea ce privește infrastructura de educație. Într-o societate competitivă și din ce în ce mai restrictivă în a oferi soluții economice celor fără un anumit prag formal al studiilor și fără abilități ce țin de existența de tip modern, soarta a jumătate dintre copiii de astăzi ai României depinde precumpănitor de mobilizarea financiară a familiilor de a suporta pe cont propriu extracosturile accesului la educație.

Tabelul nr. 4

Evoluția numărului unităților școlare, pe tipuri, pe medii (1996–2011)

Categorie unitate școlară		1996	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2009	2010	2011
Grădinițe	Total	12951	10080	9547	7616	5687	3769	1720	1697	1498	1367
	Urban	3331	2883	2813	2672	2559	2077	1502	1489	1368	1265
	Rural	9620	7197	6734	4944	3128	1692	218	208	130	102
Școli primare și gimnaziale	Total	13811	12549	12311	8573	6888	6285	4920	4518	4142	3923
	Urban	2481	1957	1927	1643	1532	1567	1422	1332	1179	1126
	Rural	11330	10592	10384	6930	5356	4718	3498	3186	2963	2797
Licee și școli profesionale	Total	2091	1460	1473	1476	1490	1500	1536	1736	1648	1621
	Urban	1786	1235	1238	1242	1252	1258	1289	1350	1334	1334
	Rural	305	225	235	234	238	242	247	386	314	287

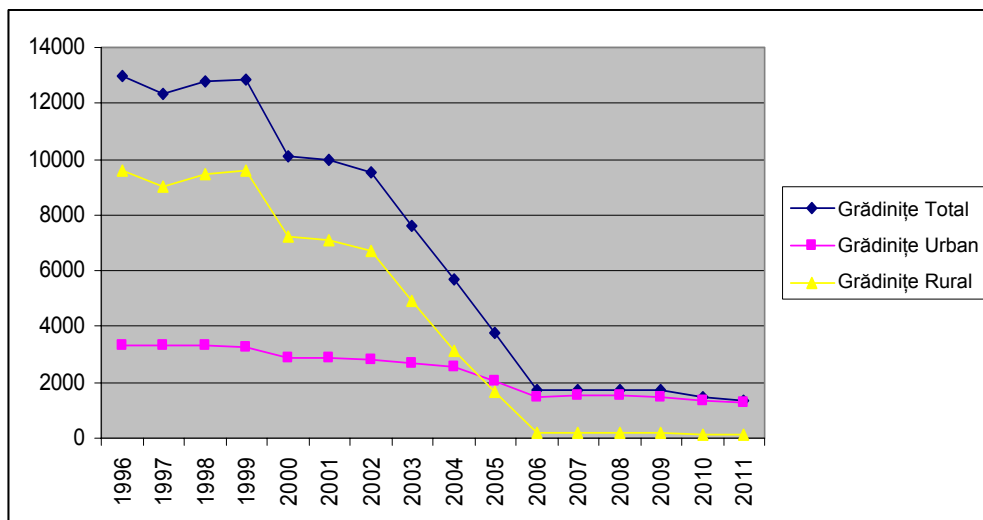
*Sursa: INS, TEMPO, 2012

În intervalul 1996–2011, numărul grădinițelor s-a redus în rural de la 9 620 la 102, adică de aproape 100 de ori (INS, TEMPO, 2012), în timp ce în urban reducerea a fost doar de două ori.

Aceeași situație se regăsește și în cazul școlilor primare și gimnaziale. Din 11 330 în 1996, în 2011 statul mai finanțează doar 2 797, în timp ce, în urban, din numărul de 2 481, reducerea a fost doar de cincizeci la sută (1 126) (SCL 101D). Un studiu realizat la nivelul anului 2004 arată că, la acel moment, doar 6,5% dintre comune aveau instituții locale de învățământ unde putea fi asigurat tot ciclul de pregătire de la nivel primar până la cel liceal și post-liceal (Dumitru, Diminescu, Lazea, 2004). Din 2004 până în prezent autoritățile guvernamentale au decis închiderea a 2 559 de școli rurale, reducând numărul lor total la jumătate (*Tabelul nr. 4*).

Graficul nr. 4

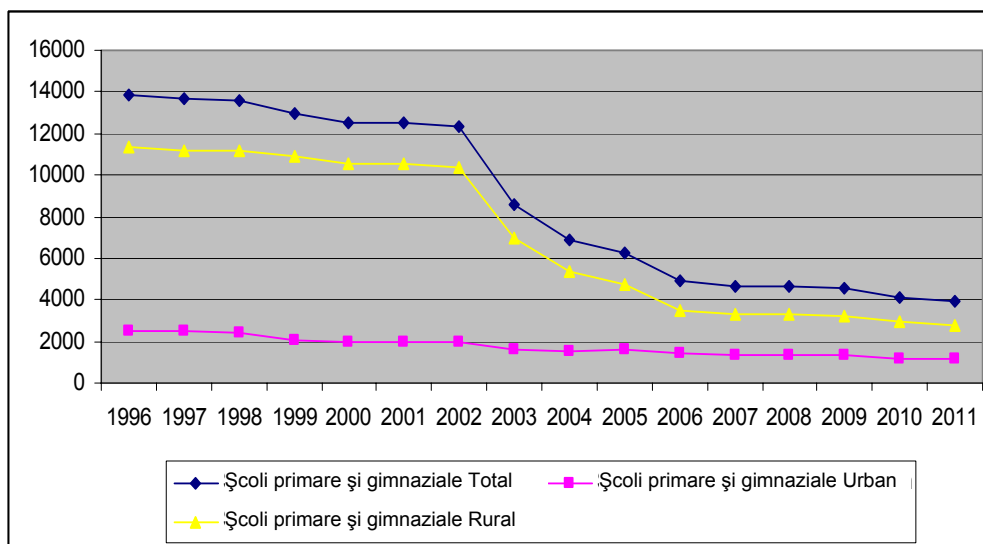
Evoluția numărului grădinițelor care deservesc populația rurală (1996–2011)

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

Graficul nr. 5

Evoluția numărului de școli primare și gimnaziale din rural (1996–2011)

*Sursa: INS, TEMPO, 2012

La nivelul anului 2009, în mediul rural românesc, dintr-o populație ocupată de 4 334 000 persoane, doar 2,93% dintre acestea aveau studii superioare, 50,5% aveau studii medii și 46,51% aveau un nivel cel mult gimnazial al studiilor. Dintre acestea din urmă, 23,46% aveau absolvită doar școală primară, iar 38 000 de persoane erau analfabete. Din totalul persoanelor ocupate în rural cu vârste de peste 45 de ani, 61,6% aveau un nivel de școlarizare cel mult gimnazial (INS, 2009). În 2009, numai 47,6% dintre tinerii cu vârste între 15–24 de ani, care munceau în rural, aveau studii medii, 50,45% absolviseră doar gimnaziul (INS, 2009). Prin comparație, distribuția pe niveluri de educație în segmentul de vârstă 25–34 de ani era de 5,15% studii superioare, 55,83% studii medii și 38,9% maximum opt clase (INS, 2009), indicând un *trend* de deteriorare a stocului de educație în rural.

Slaba pregătire caracterizează și firavul antreprenoriat rural. Din cei 34 000 de patroni din mediul rural, 85% aveau studii medii (INS, 2009). În rândul lucrătorilor pe cont propriu, doar 0,52% aveau studii superioare, 38,24% studii medii, iar 61,21% aveau un nivel scăzut al studiilor. În cazul lucrătorilor familiali neremunerați, ponderea celor cu nivel redus de studii (gimnazial și primar) este și mai ridicată, 69%, în timp ce 30,60% au studii medii (INS, 2009). În același timp, în același an 2009, rata ocupării în mediul rural, în funcție de nivelul studiilor, era de 81,2% pentru cei cu studii superioare, de 68,9% pentru cei cu studii medii și de 54,1% pentru cei cu studii de nivel scăzut.

Un raport din 2008 arăta că „speranța medie de viață școlară era în România în 2005 de 15,3 ani față de 17,6 ani în UE-27, iar proporția din populația între 15 și 64 de ani cuprinsă în învățământul de toate gradele era de 47,5%, menținându-se însă un decalaj important (14%) între mediul urban și cel rural. Dacă în mediul urban aproape 80% dintre elevi finalizează ciclul obligatoriu de 10 clase prin promovarea examenelor finale, în mediul rural proporția este de sub 50%. În anul 2006, numai 2,9% din totalul populației active din mediul rural avea studii superioare, în comparație cu 21,0% în mediul urban” (SSNDR, 2008: 35).

Privarea comunităților locale sătești de pârghiile instituționale minimale necesare pentru a-și realiza nevoile de sănătate și de educație – și, prin acestea, pe cele de dezvoltare și de integrare socială – în condițiile unei societăți care-și propune alinierea la standardele de viață ale civilizației moderne, este o gravă încălcare a drepturilor fundamentale ale omului contemporan. Între elevul urban cu acces la instituții de suport, asistat de personal calificat, cu posibilități tehnologice și de confort superioare, și elevul rural, nevoit să facă naveta în altă localitate pentru a merge la școală, cu posibilități de transport limitate, asistat de cadre profesionale adesea necalificate, căruia i se refuză dreptul la un dispensar medical în caz de accident sau boală subită, există o discrepanță nu doar de nivel de trai, ci de statut uman recunoscut. Același lucru e valabil și în cazul bolnavilor expuși permanent riscului de a nu ajunge în timp util la un punct medical care le poate acorda asistența medicală sau al celor aflați în imposibilitatea de a-și investiga sau îngriji starea de sănătate din cauza costurilor și distanțelor de deplasare.

Deposdarea comunităților sătești de instrumente instituționale fundamentale, pe fondul absenței soluțiilor economice locale, conduce la depopularea continuă a satelor de persoanele tinere, calificate profesional, cu un nivel de educație ridicat, și adâncește ghetoizarea micilor comunități locale și polarizarea socio-economică a României.

CONCLUZII

În ansamblul societății românești, lipsită de soluții reale de tranziție la modurile de viață și exigențele civilizației moderne-occidentale, comunitățile rurale constituie locul social al descărcării maxime a costurilor sociale, deopotrivă în plan macrosocial, cât și microsocal sau familial, constituind un suport indispensabil pentru subzistența familiilor tinere cu venituri medii din urban. Ruralul românesc este, în prezent, un spațiu social cvasiabandonat din punct de vedere instituțional, văduvit de servicii esențiale unei viețuiri civilizate. Lipsit de protecția și de sprijinul unor pârgii instituționale și legislative care să-și asume dezvoltarea sa organică, satul rămâne cel mai sărac loc social din România, menținut în afara circuitului economic și cultural al țării, într-o incapacitate de materializare a potențialului său de dezvoltare.

Fragilitatea soluțiilor economice și de accesare a standardelor de viață moderne de către familiile tinere din România, dependente în mare măsură de rezistența, în condiții premoderne, a unor generații vârstnice, aflate, în plan antropologic, în extincție, transformă România într-un spațiu de risc societal, predispus unui impas pe temen lung a formulelor de viață.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, ILIE; ABRAHAM, DOREL (2008). „Afirmarea identității și integrarea socio-culturală a emigranților conaționali pentru muncă în zonele metropolitane din Spania și Italia”, în *Sociologia azi*, nr. 2/2012, Centrul de Sociologie Urbană și Regională, p. 176.
2. BATES, ALAN (1966). *Man's Quest for Security: A Symposium*, University of Nebraska Press.
3. BAUMAN, ZYGMUNT (1998). *Globalization: The Human Consequences*, Columbia University Press, New York.
4. BAUMAN, ZYGMUNT (2003). *City of Fears, City of Hopes*, Goldsmiths College, University of London.
5. BECK, ULRICH (2000). *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage Publications, Londra.
6. BECK, ULRICH; GIDDENS, ANTHONY; SCOTT, LASH (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Traditions and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge.
7. BUZAN, BARRY; WÆVER, OLE; DE WILDE, JAPP (1998). *Security. A New Framework for Analysis*, Rienner, Londra.
8. BUZAN, BARRY (1991). *People, States and Fear*, Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.
9. BUZAN, BARRY & WÆVER, OLE; KELSTRUP, MORTEN; LAMAITRE, PIERRE (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra.

10. COBB, ROGER; ROSS, JENNIE-KEITH; ROSS, MARC HOWARD; (1976). "Agenda Building as a Comparative Political Process", *The American Political Science Review*, nr. 70, p. 126–138.
11. COLLINS, ALAN (2003). *Security and Southeast Asia: Domestic, Regional, and Global Issues*, Lynne Rienner.
12. COLLET, ISABELLE (2012). *General and regional statistics, Statistics in focus*, Eurostat, nr. 30, p. 12.
13. DAVIS, KINGSLEY (1966), "A Sociologist's View", în *Man's Quest for Security: A Symposium*, University of Nebraska Press.
14. DUMITRU, MIHAIL; DIMINESCU, DANA; LAZEA, VALENTIN (2004), *Dezvoltarea rurală și reforma agriculturii românești*, Institutul European din România, Centrul Român pentru Politici Economice, nr. 10–11.
15. DUNN, WILLIAM (2008), *Public Policy Analysis. An Introduction*, Pearson, New Jersey, Ed. IV.
16. EDERER, PEER; SCHULLER, PHILIPP; WILLMS, STEPHAN (2007). *The European Human Capital Index: The Challenge of Central and Eastern Europe*, Lisbon Council Policy Brief, p. 28.
17. GALTUNG, JOHAN (2004). "Violence, War, and Their Impact On Visible and Invisible Effects of Violence", în *Forum for Intercultural Philosophy*, nr. 5.
18. GALTUNG, JOHAN (1964). "A Structural Theory of Aggression", în *Journal of Peace Research*, nr. 2, p. 95–119.
19. GALTUNG, JOHAN (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, Sage Publications Inc.
20. GIDDENS, ANTHONY (1999). "Risk and Responsibility", *Modern Law Review*, nr. 62, p. 1–10.
21. GIDDENS, ANTHONY (1990). *Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
22. GIDDENS, ANTHONY (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge.
23. GOLL, MICHAEL (2010). "Population and social conditions. Agriculture and fisheries", în *Statistics in focus*, Eurostat, nr. 26, p. 16.
24. HOLZMANN, ROBERT; STEEN JORGENSEN (2000). *Social Risk Management: A new conceptual framework for Social Protection, and beyond*, World Bank.
25. JORISSEN, RICHARD; P. J. M. STALLEN (1998). *Quantified societal risk and policy making (Risk, Governance and Society)*, Springer Pub.
26. LASH, SCOTT; PAUL HEELAS; PAUL MORRIS (1996). *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*, Blackwell Publishing.
27. LAZARIDIS, GABRIELA (2011). *Security, insecurity, and migration in Europe*, Ashgate Publishing.
28. LUHMANN, NIKLAS (2002). *Risk: a sociological theory*, Transaction Pub., New Jersey.
29. MITAR, MIRAN (1996). *Assessment of Societal Security in Recent Past and Today*, College of Police and Security Studies.
30. PARSONS, TALCOTT (1949), *Essays in Sociological Theory*, Free Press.
31. PROSKE, DIRK (2008). *Catalogue of Risks*, Springer.
32. ȘERBAN, ADELA (2008). *Securitatea societală. Fundamente teoretice*, Editura Valahia, București.
33. THEILER, TOBIAS (2003). "Societal Security and Social Psychology", *Review of International Studies*, nr. 29, Aprilie, Cambridge University Press, editor British International Studies Association, p. 249–268.
34. WÆVER, OLE (1993). "Societal Security. The Concept", în *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra, p. 17–40.
35. WÆVER, OLE (1994). *Insecurity and Identity Unlimited*, C.O.P.R.I. Working Paper, nr. 14.

SURSE DOCUMENTARE:

AUS	– Activitatea Unităților Sanitare (2012), INS, http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/san2011.pdf , p. 334.
ERY	– Eurostat regional yearbook (2010), EUROSTAT, p. 269.
EUROSTAT	– Baza de date Eurostat, 2012, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/

-
ICGJ	– <i>Implementation of the Compact for Growth and Jobs</i> (2012), Report to the European Council, 18–19 October, p. 16.
PNDR	– <i>Planul Național de Dezvoltare Rurală: 2007–2013</i> , Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale, versiunile consolidate iulie 2009, 2011, www.madr.ro .
RD-EU	– <i>Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information Report</i> (2012), European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, p. 378.
RD-EU	– <i>Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information Report</i> (2011), European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, p. 327.
RPL	– <i>Recensământul populației și locuințelor</i> , 2011, rezultate parțiale, http://www.recensamantromania.ro/
RGA	– <i>Recensământul General Agricol 2010</i> – Rezultate provizorii, iunie 2011, http://www.recensamantagricol2010.ro .
SNDDR	– <i>Strategia Națională pentru Dezvoltare Durabilă a României</i> (2008), <i>Orizonturi 2013–2020–2030</i> , Guvernul României, p. 151.
TEMPO	– Baza de date Tempo-online, INS, 2012, https://statistici.INSSE.ro .

FINANȚAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR DIN EUROPA ÎN CONTEXTUL CRIZEI ECONOMICE

GABRIELA ILIE*

ABSTRACT

FINANCING HIGHER EDUCATION IN EUROPE IN THE CONTEXT OF FINANCIAL CRISIS

The purpose of this study is to put into evidence the fact that the global economic crisis had a strong impact not only on the economic systems of European societies, but also on their educational ones. The systemic perspective shows us that a phenomenon produced at a sub-system level of the social system, generates other modifications on other component systems. The main effect of the global crisis on the educational system was its under-financing. This has led to the increase of educational taxes, the diminution of salaries, of the higher education participation rate and investments in the research infrastructure. Even if this situation was present in almost all of the European countries, there are societies where we can find a certain politic of investment in higher education. This can be an example of good-practice, because, even if they have universities well-known at international level, even if they were strongly hit by the recession, they did not hesitate to invest in the human capital.

Keywords: higher education, research, financing, budget, economic crisis.

În orice societate, educația, în special cea superioară, are un rol deosebit de important în pregătirea capitalului uman, a dezvoltării acestuia; acest rol este recunoscut peste tot la nivelul celor 27 de state membre ale Uniunii Europene, organism care „a inițiat o serie de programe și acțiuni în domeniul educației, prin care se are în vedere interacțiunea dintre diferitele sisteme educaționale, schimburi de experiență etc.” (Zamfir, 1995: 30).

Dimensiunea europeană a educației reprezintă o sintagmă des întâlnită în rapoartele de cercetare elaborate de către instituții cheie în domeniul educației. Societatea cunoașterii este una care promovează în prim plan educația și cercetarea: „o Europă a cunoașterii este acum recunoscută pe scară largă ca fiind un factor de

* Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Str. Al.I. Cuza, nr. 13, Craiova, jud. Dolj; e-mail: gabrielamotoi@yahoo.com.

neînlocuit pentru dezvoltarea socială și umană, precum și o componentă indispensabilă, consolidări și îmbogățiri ale cetățeniei europene, capabilă să ofere propriilor cetățeni competențele necesare pentru a face față provocărilor noului mileniu și, totodată, conștiința valorilor comune și a apartenenței la același spațiu social și cultural” (Cartana, 1996: 203–204; *Declarația de la Bologna*, 1999).

Învățământul superior s-a extins foarte mult în ultimele decenii, atât de mult încât specificul și performanța sa au mari implicații asupra membrilor societății, indiferent dacă aceștia dețin sau nu studii superioare (Otovescu-Frăsie, Otovescu, 2009: 45–46). De cele mai multe ori au fost scoase în evidență implicațiile economice ale învățământului, în detrimentul celor sociale, al celor care țin de echitatea, mobilitatea, coeziunea și integrarea sociale.

Cercetarea în domeniul învățământului superior este deosebit de importantă, pentru că obiectul său de studiu este reprezentat de baza instituțională a tuturor disciplinelor de studiu și de contribuția la cunoașterea sistematică a viitorului societății (*Ibidem*).

Cercetările cu privire la învățământul superior au fost mult timp tratate ca fiind subdomenii ale cercetării în domeniul educației. Ele au început să dobândească un mai mare interes științific și să reprezinte o arie de cunoaștere, abia din anii '70, când a crescut gradul de interes cu privire la relația de interdependență dintre educație și creșterea economică, mobilitatea socială etc. Din anul 1980 și până în prezent, cercetările în domeniul învățământului superior au revenit în centrul atenției, în special pe fundalul procesului Bologna și al Strategiei de la Lisabona.

La nivel european există chiar și un Consorțiu al Cercetătorilor în domeniul Învățământului Superior (CHER), alcătuit din cadre didactice implicate în cooperarea internațională, asociații specializate în studiul anumitor probleme ale învățământului superior, care servesc drept „punte de legătură” între cercetători, inițiatori ai politicilor educaționale și practicieni.

Cercetarea învățământului superior este obiect de studiu al mai multor domenii: pedagogie, psihologie, sociologie, științe politice, economie, drept, istorie ș.a. Fiecare dintre aceste discipline asigură un cadru conceptual elocvent pentru studierea învățământului superior. De asemenea, fiecare disciplină are metodologia ei distinctă, de cercetare.

Conform legislației în vigoare, în țara noastră putem vorbi de finanțarea învățământului superior de la bugetul de stat, în concordanță cu cifra de școlarizare pentru fiecare program de studiu. Suma care este acordată este calculată în funcție de suma din bugetul statului corespunzătoare fiecărui student în parte. Diferențele existente între sistemul educațional românesc și cele din alte state europene provin tocmai din această sumă alocată fiecărui student în parte. Această sumă este calculată în funcție de mai mulți indicatori, printre care menționăm nivelul educațional sau calitatea educației.

În afară de alocația financiară provenită de la bugetul de stat, instituțiile de învățământ superior pot beneficia și de alte surse de finanțare, provenite din diferite

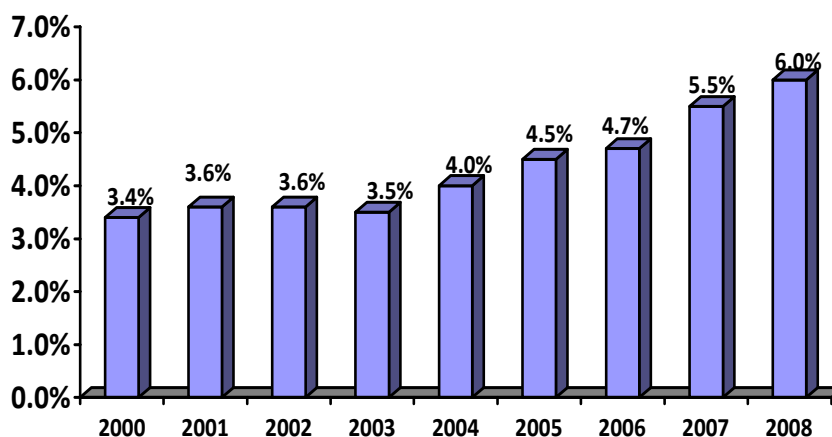
activități (cum ar fi de exemplu activitățile de formare continuă), subvenții, donații sponsorizări etc.

După aderarea la Uniunea Europeană, la 1 ianuarie 2007, țara noastră a făcut eforturi considerabile pentru a se alinia la media europeană, în ceea ce privește toți indicatorii referitori la educație, inclusiv finanțarea învățământului. Astfel, dacă în unele țări, precum Slovacia, Estonia, Lituania sau Italia, a scăzut ponderea investiției publice în educație, în țara noastră cheltuielile publice pentru educație au crescut de la 3,4% în anul 2000 la 6% în anul 2008 (*Progress Towards Lisbon Objectives in Education and Training*, Commission of the European Communities, 2008). Per ansamblu, la nivel european, în perioada 2000–2008 s-a înregistrat o stabilitate a ponderii investiției în educație (% din PIB), media fiind de 5,8%.

Pentru a putea analiza nivelul de dezvoltare al unei societăți este foarte important să analizăm care este importanța care se acordă educației. Rolul educației este ilustrat prin nivelul investiției statului în acest subsistem social. Din punct de vedere statistic, acest lucru este desemnat de către indicatorul denumit: *ponderea cheltuielilor publice pentru educație*. Așa cum arată graficul de mai sus, în perioada 2000–2008, cea mai scăzută pondere a cheltuielilor pentru educație (3,4%) s-a înregistrat în anul 2000 – iar cea mai ridicată în anul 2008: 6,0% din PIB.

Un alt indicator care trebuie analizat atunci când ne propunem să evaluăm sistemul de educație românesc este *costul mediu per student*. Din datele oferite de rapoartele elaborate de către Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului observăm că valoarea acestui indicator – pentru învățământul superior – a crescut de peste patru ori în perioada 2001–2008: de la aproximativ 1 065 mii lei în anul 2001, la 5 022 lei în anul 2008 (MECTS, 2009: 18).

Cheltuieli publice pentru educație (% din PIB)

Deși în perioada 2001–2008 s-a înregistrat o creștere semnificativă, putem spune că, totuși, în țara noastră, costul mediu per student are o valoare relativ redusă, comparativ cu alte state din Europa. Cele mai mari valori ale acestui indicator se întâlnesc în Danemarca, Islanda, Norvegia (de peste 8 000 euro per student) și în Luxemburg (peste 14 000 euro).

Într-o lucrare publicată în anul 1993 de către sociologul american Daniel Bell, acesta avansează o soluție pentru rezolvarea tuturor problemelor referitoare la finanțarea educației: „Presupun că în următorii 10–20 de ani, vom accepta ideea drepturilor sociale. Cetățenii vor crede că guvernul este o bancă, iar ei vor considera că posedă anumite drepturi de a retrage fonduri de la acea bancă. Și educația va avea o astfel de calitate. Vom avea o politică națională prin care cetățenii să aibă dreptul la un anumit număr de ani de educație – 12, 14, 16 ani de educație – care să fie utilizați atunci când aceștia doresc. Acestea sunt drepturile de retragere. Înseamnă deci că cetățenii vor putea merge la școală nu doar atunci când școala le impune, ci atunci când o vor. Cu un drept de retragere, un cetățean poate avea în contul său de la bancă 16 ani de educație. El poate să meargă la școală 16 ani consecutiv sau să o frecventeze o dată la 10 ani, să facă o pauză de câțiva ani și să frecventeze școala timp de doi sau trei ani etc. Mi se pare că acest mod de gândire este, în mod esențial, unul nou, care decurge din noul *ethos* social și din noțiunea de societate publică” (Bell, 1993).

În prezent, ca urmare a recente crize economice, a scăzut capacitatea statelor de a acorda sprijin educației și, prin urmare, trebuie găsite noi soluții pentru finanțarea învățământului superior (Otovescu-Frăsie, 2009: 271–276). O soluție poate fi „transferul de responsabilitate, dinspre autoritățile centrale și regionale, către cele locale, iar această tendință a apărut în câteva dintre țările avansate, mai ales în Franța, Rusia, S.U.A și Anglia” (Cummings, 2007: 264).

Încă din anul 2008, European University Association (EUA) a monitorizat impactul pe care l-a avut criza economică asupra sistemelor de învățământ superior din Uniunea Europeană. Monitorizarea a fost centrată pe impactul pe care l-a avut criza asupra finanțării publice a învățământului superior, pentru că, așa cum ne putem imagina, cea mai importantă consecință pe care criza a avut-o asupra sistemelor de educație a fost de natură economică. Dacă, de exemplu, România a înregistrat scăderi succesive ale PIB, implicit deficitul bugetar s-a accentuat și, prin urmare, fondurile destinate Ministerului Educației Cercetării, Tineretului și Sportului au fost diminuate. Acest lucru a avut un impact puternic asupra salariilor, asupra fondurilor de investiții și achiziții din universități. Dacă ținem cont de faptul că mai mult de trei sferturi din veniturile universităților provin de la bugetul de stat, atunci putem avansa concluzia că toate aceste consecințe negative nu pot avea decât un impact la fel de negativ asupra calității actului educațional.

În anul 2009, cele mai mari reduceri ale alocăției bugetare destinate învățământului superior au fost aplicate în Letonia, țară în care a fost operată o reducere de 48% a cheltuielilor de educație, urmată de o altă reducere de 18%, în

anul 2010, în conformitate cu recomandările Fondului Monetar Internațional și ale Băncii Mondiale (E.U.A., *Impact of the economic crisis on European Universities*, comunicat de presă, mai 2010).

În alte țări au fost aplicate măsuri dure de reducere a ponderii cheltuielilor pentru învățământului superior (între 5 și 10%). Acestea erau Estonia (10%), Italia (10%), Irlanda (9,4%), România (10,0%), Marea Britanie (6,6%). Reduceri de până la 5% au fost realizate în Cehia, Polonia, Croația, Serbia și Macedonia. Singurele țări în care nu au fost operate reduceri directe sunt țările din nordul Europei: Finlanda, Suedia, Norvegia, Danemarca, Olanda (*Ibidem*).

Au existat însă și țări în care, în perioada 2009–2010, din contră, s-au realizat investiții în învățământul superior, iar una dintre aceste țări este Germania. Aici au crescut investițiile în universități și institute de cercetare cu aproximativ 800 milioane de euro, prin intermediul unui document intitulat *Pactul pentru învățământul superior*, care are drept principal obiectiv creșterea numărului de studenți până în anul 2015. Și Franța este una dintre acele țări în care au crescut investițiile în educație, în special în cea superioară (aproximativ 30 miliarde de euro investiți în domenii-cheie ale învățământului superior). Din această sumă, 11 miliarde de euro au fost investiți pentru a spori calitatea învățământului, 8 miliarde de euro au fost destinați cercetării științifice, iar restul sumei va fi folosit, până la sfârșitul anului 2012, cu scopul de a crea noi campusuri universitare de excelență, sau de a le îmbunătăți pe cele deja existente (*Ibidem*).

Exemplul acestor două state poate fi considerat unul de bună practică în domeniul guvernării, pentru că ambele, deși au universități de prestigiu la nivel internațional și s-au confruntat și ele din plin cu recesiunea economică, nu au ezitat să investească în capitalul uman, luând în considerație faptul că un capital uman puternic dezvoltat este un element esențial pentru dezvoltarea unei societăți.

O altă consecință pe care a avut-o recesiunea economică asupra sistemului de educație este reducerea ratei de participare a tinerilor la educație. În timpul perioadelor de recesiune economică, există pericolul ca părinții să nu își mai permită să „își trimită copiii la școală”. În același timp, datorită faptului că cererea de forță de muncă este limitată, există riscul ca tinerii și părinții lor să nu mai vadă utilitatea pe care o poate avea investiția în educație.

În perioada de dinaintea crizei, rata de participare la educația secundară și terțiară era în creștere în toate societățile din Uniunea Europeană și nu numai (I.L.O., *Global Employment Trends for Youths*, 2008). Există numeroase consecințe indirecte ale participării la educație, care sunt asociate cu sărăcia (Otovescu-Frăsie, 2009: 271–276). Într-un raport efectuat în anul 2008 de către UNESCO, se precizează faptul că „educația de bună calitate stimulează creșterea economică” (UNESCO, *Poverty and Education*, Education Policy Series, 2008). Sărăcia reprezintă un factor care afectează calitatea educației, obstruționând formarea abilităților necesare elevului pentru învățare. Aceste abilități pot fi afectate sever dacă elevul este subnutrit sau dacă nivelul de trai din gospodărie este

foarte scăzut. Practic, putem spune că se formează un cerc vicios: creșterea sărăciei are un impact puternic asupra calității educației; o calitate scăzută a educației își pune amprenta asupra percepției cu privire la utilitatea educației, care, la rândul ei, are un impact puternic și asupra deciziei părinților de a-și menține copiii la școală și asupra deciziei tinerilor de a frecventa o formă de educație sau alta. Aceste decizii au un impact asupra creșterii economice pe termen lung, ceea ce determină menținerea într-o stare de sărăcie a populației unei societăți.

BIBLIOGRAFIE

1. BELL, DANIEL (1993), *Schools in a Communal Society*, Oxford University Press, New York.
2. CARTANA, C. (1996). *Mobilitate socială în România. Aspecte calitative și cantitative la nivel național și în profil teritorial*, Editura Expert, București.
3. CUMMINGS, WILLIAM (2007). *Instituții de învățământ*, Editura Comunicare.ro, București.
4. OTOVESCU-FRASIE, CRISTINA; OTOVESCU, DUMITRU (2009). *The Right to Education and the Dynamic of the Higher Education in Romania*, „Romanian Statistical Review”, Nr. 2/2009, Institutul Național de Statistică, București.
5. OTOVESCU-FRASIE, CRISTINA (2009). *Drepturile omului în societatea contemporană*, Editura Scrisul Românesc, Craiova.
6. ZAMFIR, ELENA; ZAMFIR, CĂTĂLIN (1995). *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București.
7. *** E.U.A. (2010). *Impact of the economic crisis on European Universities*, comunicat de presă.
8. *** European Commission (2009). *Key data on Education in Europe*.
9. *** I.L.O. (2008). *Global Employment Trends for Youths*.
10. *** MECTS (2009). *Raport asupra stării sistemului național de învățământ*, București.
11. *** UNESCO (2008). *Poverty and Education*, Education Policy Series.
12. *** Declarația de la Bologna, 1999.

EVALUAREA CALITĂȚII INSTITUȚIILOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR ARTISTIC ÎN ROMÂNIA

ADRIANA ȘERBAN*

ABSTRACT

QUALITY ASSESSMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH ARTISTIC PROFILE IN ROMANIA

At the meeting of European ministers responsible with higher education, which took place in Berlin in September 2003, a series of important measures were initiated; research activity and the quality assessment were declared as major priorities. Those decisions also concerned academic institutions with artistic profile, a field for which quality evaluation poses specific problems, particularly concerning the creative process. This paper presents an analytic study on the legislative and methodological documents concerning the quality assessment of the higher education institutions with artistic profile in Romania. The research aims at identifying the measure in which the specific aspects of the creative activity developed in this academic field are captured. The conclusions of the investigation are linked with some elements of Pierre Bourdieu's theory on social environment: recognition (*reconnaissance*) and misrecognition (*méconnaissance*), symbolic violence, *allodoxia*, autonomy, effective variables.

Keywords: quality assessment, artistic higher education, Pierre Bourdieu, symbolic violence, *allodoxia*, effective variables.

INTRODUCERE

La întâlnirea miniștrilor responsabili cu învățământul superior de la Berlin (septembrie 2003) s-au luat o serie de decizii foarte importante, care se subscriu celor adoptate la Lisabona și Bologna. S-a stabilit că, într-o Europă a cunoașterii, cercetarea reprezintă o prioritate de prim rang. De asemenea, asigurarea calității, organizarea ciclurilor de studiu și politicile privind recunoașterea diplomelor și studiilor au fost statuate ca direcții care necesită o evaluare sistematică.

Aceste aspecte vizează și instituțiile academice cu profil artistic, domeniu în care procesul evaluării calității ridică anumite probleme specifice, cu precădere când este vorba despre activitatea de creație. Ca urmare a conferinței de la Berlin,

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Cluj-Napoca, România; e-mail: *s_adriana2004@yahoo.com*.

s-a desfășurat la Viena o alta, intitulată *European Dialogue on Bologna in the Art*, organizată de către European League of Institutes of the Arts (ELIA) și European Association of Conservatoires (AEC). Ambele organizații sunt instituții independente, pentru care una dintre importantele preocupări constă în sprijinirea mediului academic cu profil artistic în implementarea procesului Bologna. De asemenea, ambele organizații au membri din întreaga lume, inclusiv din țara noastră.

În acest articol prezentăm un studiu asupra fenomenului evaluării calității instituțiilor de învățământ superior cu profil artistic din România, studiu realizat în cadrul unei cercetări mai largi. Demersul de investigare pe care-l propunem își are justificarea în faptul că, deși problema evaluării activităților de cercetare și creație desfășurată în aceste instituții este una foarte actuală, care suscită dezbateri și controverse pe diverse planuri și la nivelul mai multor instanțe, subiectul nu a fost abordat în cadrul unei cercetări sociologice mai minuțioase. Concluziile extrase vor fi raportate prin prisma noțiunii de *violență simbolică* din teoria lui Bourdieu, ceea ce constituie o perspectivă încă neexploată.

Întrebarea de cercetare de la care am pornit este: cine și cum realizează evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior, în speță, a celor din mediul academic artistic din România? În scopul de a formula un răspuns, am optat pentru analiza documentelor legislative și metodologice care vizează evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior.

PERSPECTIVA LUI PIERRE BOURDIEU ASUPRA PROCESULUI DE IERARHIZARE ȘI CLASIFICARE

În perspectiva sa asupra socialului, Pierre Bourdieu, reprezentant al structuralismului critic, pornește de la noțiunea marxistă de capital, care se acumulează și se reproduce ca urmare a segregării sociale care are loc în funcție de poziția față de mijloacele de producție. El identifică trei forme de capital: economic, social și cultural (1986), a căror fungibilitate stă la baza strategiilor de reproducție a capitalului, care sunt, în același timp, și strategii de legitimare a transmiterii acestuia.

Spațiul social se prezintă ca un *câmp* de forțe, un ansamblu de raporturi de putere care se exercită asupra a tot ceea ce intră în câmpul respectiv și care-l configurează structura. Câmpurile sociale reprezintă sfere ale activității umane, precum câmpul economic, politic, cultural, artistic, științific, academic etc. (Bourdieu, 1984B), în care miza „luptei” constituie acumularea și/sau controlul asupra unei părți cât mai semnificative a capitalului specific respectivului câmp. Câmpul economic și cel al puterii infuzează toate celelalte câmpuri ale socialului.

Orice câmp social prezintă trei mari niveluri, cel al „dominanților” (care dețin cea mai mare parte a capitalului), cea a „dominaților” (cei lipsiți de capital) și zona neutră (include agenții care dețin o mică parte a capitalului, fără a avea puterea de a decide structura câmpului). În virtutea puterii și avantajelor pe care le dețin,

dominanții decid asupra regulilor și legităților de apartenență la câmp, sunt cei care stabilesc definițiile, criteriile și granițele legitimării (Bourdieu, 1986, 2007). Recunoașterea, notorietatea obținute pe baza acestor criterii generează capital simbolic, suportul puterii simbolice, care nu conferă dominanță, fiind doar reflectarea altor forme de capital și de putere...

Violența simbolică reprezintă un act de impunere a unui arbitrar cultural – în sensul impunerii univoce – (Bourdieu și Passeron, 1990) și constă într-un amestec de recunoaștere (*reconnaissance/recognition*) și ne-recunoaștere (*méconnaissance/misrecognition*), a căror diferențiere are, așa cum subliniază și Thompson (1984), importante urmări asupra dinamicii unui câmp social: recunoașterea determină legitimarea, în timp ce ne-recunoașterea generează dominare, astfel că violența simbolică se constituie într-un mecanism de reproducție socială, de păstrare și întărire a ordinii existente.

Fenomenul evaluării, în scopul realizării unor clasificări sau ierarhii, constă în recunoașterea sau ne-recunoașterea apartenenței la un anumit grup, pe baza unor principii și criterii arbitrar stabilite de către dominanții unui câmp, astfel încât să servească propriilor interese. Acest fapt înseamnă producerea unor „discontinuități durabile și brutale” într-un continuum de diferențe infinitezimale, manifestare a „magiei performative a puterii instituționalizării” (Bourdieu, 1979, p. 5). Impunerea principiilor externe de evaluare în interiorul unui câmp constituie un act de violență simbolică (Bourdieu, 1987). Pentru realizarea ierarhiilor sau a oricărei evaluări, este necesară identificarea *variabilelor eficace*, adică a acelor variabile ale căror variații sunt asociate variațiilor reale ale fenomenului urmărit (Bourdieu și Passeron, 1990).

Incongruența principiilor externe de evaluare cu cele interne poate afecta negativ autonomia unui câmp. De aceea, sunt necesare seturi de criterii adecvat elaborate, de către specialiști, astfel încât să fie evitat, pe cât posibil, fenomenul de *allodoxia* (Bourdieu 1984B) – termen de origine greacă: *allo-doxia* (αλλο-δοξία) = „*autre opinion*”/altă opinie; „*le fait de prendre une chose pour une autre*”/a lua un lucru drept altul; „*pensée fausse*”/gândire falsă (Georgin, 1961) – care constă, în contextul despre care vorbim, în realizarea evaluărilor pe baza unor criterii neadecvate realității.

DEMERSUL ANALITIC

Pentru a răspunde întrebării de cercetare pe care am formulat-o – cine și cum realizează evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior, în speță, a celor din mediul academic artistic din România? – am optat asupra unui demers de investigare analitică a documentelor legislative și metodologice care vizează evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior.

În faza de preanaliză, pentru constituirea corpusului (Moscovici și Buschini, 2007), au fost identificate instituțiile care efectuează evaluarea calității instituțiilor

de învățământ superior din România: Agenția Română de Asigurare a Calității Învățământului Superior (ARACIS), Consiliul Național pentru Finanțarea Învățământului Superior (CNFIS) și Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS). Modalitatea de evaluare și scopul acesteia sunt cuprinse în metodologiile elaborate și adoptate de aceste instanțe, documente care constituie nucleul corpusului analizei și care sunt elaborate în acord cu documentul care legiferează sistemul național de învățământ. Având în vedere aceste aspecte, precum și faptul că în ianuarie 2011 au fost aduse însemnate modificări legislative în învățământul românesc, eșantionul inițial a fost stabilit la șase documente publice, oficiale, necifrice (Chelcea, 2007):

1. *Legea Învățământului nr. 84 din 24 iulie 1995*, republicată în Monitorul Oficial al României nr. 606 din 10 decembrie 1999 (abrogată prin Legea Educației Naționale nr. 1 din ianuarie 2011).

2. *Metodologia privind asigurarea calității, autorizarea de funcționare provizorie și acreditarea programelor de studiu și a instituțiilor de învățământ superior*, elaborată de ARACIS în 2006 – denumită în continuare Metodologia ARACIS.

3. *Metodologia de repartizare pe instituții de învățământ superior a alocațiilor bugetare pentru finanțarea de bază în anul 2010*, elaborată în anul 2009 de către Consiliul Național pentru Finanțarea Învățământului Superior (CNFIS) – denumită în continuare Metodologia CNFIS.

4. *Legea Educației Naționale nr. 1 din 2011*, publicată în Monitorul Oficial al României din 10 ianuarie 2011.

5. *Metodologia de evaluare externă, standardele, standardele de referință și lista indicatorilor de performanță a Agenției Române de Asigurare a Calității în Învățământul Superior. Proiect* – denumit în continuare Proiectul Metodologiei ARACIS – elaborată în cursul anului 2011.

6. *Metodologia de alocare a fondurilor bugetare pentru finanțarea de bază și finanțarea suplimentară pentru anul 2012 pentru studenții înmatriculați până la 1 octombrie 2011* – denumită în continuare Metodologia CNFIS 2011.

Demersul analitic este unul cantitativ și a urmărit în special identificarea măsurii și a contextului în care legea face referire la învățământul superior cu profil artistic și/sau la activitatea de creație care se desfășoară în acest meniu academic. Elementul procesului comunicării asupra căruia au fost generate inferențe a fost mesajul textului (Mayring, 2000). Pașii algoritmului de analiză au fost urmăriți în mod consecvent în toate cele șase documente, astfel:

1. Au fost stabilite aprioric cuvinte-cheie (Agabrian, 2006), cu potențial de operaționalizare, astfel încât să servească scopului cercetării, aceleași în cazul fiecărui document. Acestea au constituit și unitatea de înregistrare sau colectare (Chelcea, 2007, Agabrian, 2006).

2. S-a stabilit nivelul de generalizare (Agabrian, 2006).

3. S-a efectuat identificarea acestor cuvinte-cheie în unitatea de analiză, reprezentată de întreg textul (Chelcea, 2007; Agabrian, 2006).

4. Concomitent cu pasul anterior, au fost extrase din text frazele – unitatea de context (Chelcea, 2007, Agabrian, 2006) – în conținutul cărora au fost identificați respectivii termeni.

5. În urma studiului unităților de context, au fost extrase concluziile.

Au fost utilizate următoarele cuvinte-cheie: vocațional(ă), creație (creator, creativitate), arta (arte, artist, artiști, artistic), cercetare (cercetători), științific(ă). Rezultatele analizei sunt prezentate în *Tabelul nr. 1*.

Tabelul nr. 1

Rezultatele analizei celor șase documente menționate

	Ocurențe					Co-ocurențe	
	1	2	3	4	5		
	<i>vocațional</i>	<i>creație</i>	<i>arta</i>	<i>cercetare</i>	<i>științific</i>		
Legea Învățământului 84/1995	3	2	17	45	65	4 cu 5	45
Metodologia ARACIS	0	3	1	90	30	4 cu 5	14
Metodologia CNFIS	0	2	13	73	35	4 cu 5	29
Legea Educației 1/2011	0	18	27	232	95	2 cu 3, 4 și 5 2 cu 3 și 4 2 cu 4 2 cu 3 4 cu 5	4 3 3 4 53
Proiectul Metodologiei ARACIS	0	30	30	137	78	2 cu 4 2 cu 3 2 cu 5 4 cu 5	24 24 18 35
Metodologia CNFIS 2011	0	0	6	7	1	4 cu 5	1

Notă. Au fost excluse ocurențele identificate în denumirile unor instituții precum Ministerul Educației și Cercetării sau Consiliul Național al Cercetării Științifice

Datele prezente în tabel arată că, în special în documentele anterioare Legii Educației nr. 1/2011, activitatea de cercetare prezintă o importanță mult mai mare decât cea de creație artistică.

Alăturat acestor date, dorim să specificăm următoarele:

1. Legea Învățământului 84/1995 (190 de articole în 23 de capitole, grupate sub 7 titluri) relevă că în Capitolul V al Titlului II, Învățământul de artă și învățământul sportiv (articolele 37–40), conținutul se referă exclusiv la învățământul preuniversitar. De asemenea, am constatat:

– *artă(e)/artistic* are o ocurență de 17, dintre care doar una se referă la învățământul superior, mai exact la perfecționarea personalului didactic al acestui nivel de studii, perfecționare care se desfășoară și prin „inovare educațională, creație științifică, tehnică și artistică” (art. 164, lit. e);

– *creație* apare de două ori, una într-un context care nu are legătură cu subiectul vizat, iar a doua, în contextul pe care tocmai l-am menționat mai sus (art.164, lit. e).

2. În Metodologia ARACIS:

– *artă* (arte, artist, artistic) apare o singură dată, într-un context neutru, care nu este specific temei vizate;

– termenul *creație* (creator, creativitate) apare în trei contexte dar fără a avea legătură cu tema cercetării.

3. În Metodologia CNFIS, termenul *artă* (*artist, artistic*) apare de 13 ori iar cel de *creație* de 2 ori, toate aceste ocurențe fiind plasate în cadrul indicatorului IC6 (privind nivelul performanțelor în cercetarea științifică), contextele relevând aspecte de specificitate în ce privește evaluarea activității de cercetare științifică în cazul instituțiilor de învățământ superior din domeniul artistic și arhitectură.

4. Legea Educației Naționale nr. 1/2011 aduce o serie de modificări în spațiul academic – și nu numai –, printre care și clasificarea instituțiilor de învățământ superior în trei categorii:

a. universități centrate pe educație;

b. universități de educație și cercetare științifică sau universități de educație și creație artistică;

c. universități de cercetare avansată și educație.

Capitolul VII, cuprins sub Titlul III – Învățământul superior – este intitulat *Învățământul superior artistic și sportiv* și prevede, printre altele, că instituțiile acestor domenii academice pot organiza studii de doctorat științific și profesional, pe care le și definește. Totodată, articolele 185, 186 și 187 prevăd următoarele:

„Art. 185. – Cercetarea **prin creație artistică** [*s.n., A.Ș.*], proiectare și performanță sportivă se desfășoară individual sau colectiv, în centre de proiectare, laboratoare și ateliere artistice, studiouri muzicale, unități de producție teatrală și cinematografică, spații destinate performanței sportive.

Art. 186. – Evaluarea calității și clasificarea universităților artistice și sportive iau în considerare criteriile specifice creației artistice și performanței sportive.

Art. 187. – În învățământul superior artistic și sportiv, alocarea pe baze competiționale a fondurilor se face inclusiv în baza criteriilor specifice creației artistice și performanței sportive”.

Ne-a atras atenția și următorul aspect: Capitolul VIII al Titlului III este denumit *Activitatea de cercetare și creație universitară* în timp ce următorul capitol, IX se intitulază *Promovarea calității în învățământul superior și în cercetarea științifică*. Oare calitatea activității de creație nu interesează?

De asemenea, menționăm:

a. ocurența termenului *cercetare/cercetării/cercetător(i)* (fără a lua în considerare situațiile în care apare și ca parte a denumirii unei instituții) este 232 din care:

– 10 apariții în care este alăturat termenului *creație* (spre exemplu denumirea Capitolului VIII al Titlului III, prezentat anterior);

– 152 de apariții în care considerăm că ar fi fost necesară și apariția termenului *creație* (precum în exemplul oferit mai sus, în denumirea Capitolului IX al Titlului III);

– 70 de apariții în care contextul nu solicită alăturarea termenului *creație* (exemplu selectat din articolul 178: „Cadrele didactice și de cercetare din învățământul superior militar, de informații, de ordine publică și de securitate națională au același statut ca cele din instituțiile civile de învățământ superior”).

b. ocurența termenului *creație*, fără a fi asociat celui de *cercetare*, întrucât contextul nu solicită acest fapt este 8 (ex: textul articolului 186, citat mai sus).

6. În Proiectul metodologiei ARACIS:

a. *cercetare* apare de 137 de ori, din care:

– 24 de ocurențe, fiind alăturat termenului *creație* (vom exemplifica mai jos);

– 106 apariții în care contextul solicită alăturarea termenului *creație* dar acesta lipsește (vom exemplifica mai jos);

– 7 ocurențe în contexte care nu solicită alăturarea termenului *creație* (ex: „Universitățile de cercetare avansată și educație trebuie, de asemenea, să demonstreze...” (*Metodologia... Proiect*, 2011, p. 37).

b. *creație* – 30 ocurențe, dintre care 6 într-un context care nu solicită alăturarea termenului *cercetare* (ex: „De asemenea, pentru Domeniul Arte, se va avea în vedere creația artistică”, p. 31).

c. *artă/arte/artistic(ă)* are 30 de ocurențe, dintre care 24 alăturat celui de *creație* (ex: „doctorat profesional, în domeniul artelor sau sportului...”, p. 52).

În *Tabelul nr. 1* al documentului, *Sinteza pe domenii a criteriilor, standardelor și indicatorilor de performanță pentru asigurarea calității și acreditare la nivel instituțional* (p. 21), standardul S.B.4.2 este formulat astfel: *Rezultate obținute în activitatea de cercetare științifică/creație artistică*, dar indicatorul aferent IP.B.4.1.2 este: *Valorificarea cercetării prin vizibilitate*, iar subpunctul *i* al acestui indicator este: *Creații / performanțe artistice sau arhitecturale*.

Asemenea inconsecvențe apar frecvent. În general, se poate observa că secțiunea dedicată studiilor masterale este formulată consecvent în ce privește activitatea de creație, ceea ce nu se poate spune despre secțiunile care vizează nivelurile *licență* și *doctorat*.

7. Metodologia CNFIS 2011 prevede constituirea, alături de fondul destinat finanțării de bază, a unui fond de finanțare suplimentară, pentru încurajarea excelenței, în cuantum de minimum 30% din suma alocată la nivel național pentru finanțarea de bază. Atribuirea acestor fonduri este preferențială (favorizează domeniile științelor și tehnologiei avansate) și are în vedere poziționarea programelor de studii în interiorul claselor de excelență. Această poziționare este rezultatul ierarhizării realizate prin *Metodologia de prelucrare a datelor și informațiilor colectate în vederea realizării evaluării primare a universităților și a evaluării programelor de studii universitare cu scopul clasificării universităților și ierarhizării programelor de studii* (denumită, în continuare, *Metodologia de ierarhizare*), elaborată de către CNCS pe baza prevederilor noii legi a educației din ianuarie 2011 și aprobată prin Ordinul ministrului educației nr. 5212/august 2011. Pentru domeniile Arhitectură și urbanism, Arte vizuale, Artele spectacolului, Muzică (toate aparținând panelului 5 – Arte și științe umaniste), au fost elaborate nouă variabile pentru evaluarea rezultatelor cercetării și două, cu un conținut vag și general, pentru rezultatele activității de creație/interpretare: Evenimente naționale și Evenimente internaționale.

Constatările prezentate mai sus au condus spre inițierea unei analize mai adânci a Metodologiei ARACIS și a Metodologiei CNFIS (cu accent asupra indicatorului IC6 elaborat de către CNCS pentru evaluarea activității de cercetare), cu scopul de a identifica în ce măsură și cum anume documentele surprind și încurajează specificitatea și diversitatea mediului universitar românesc.

În cazul *Metodologiei ARACIS*, variabilele considerate relevante sunt în număr de trei, conceptualizarea lor precum și modul de generare al categoriilor au fost realizate în manieră inductivă, pe baza elementelor extrase din text (Mayring, 2000):

A. Diversitatea și specificitatea instituțională este dată de „coexistența universităților comprehensive, pluridisciplinare, cu cele centrate pe un câmp disciplinar mai restrâns” (*Metodologia de evaluare...*, 2006, p. 5), de elementele ce caracterizează realitatea unei instituții de învățământ superior.

B. Activitatea de cercetare științifică este acea activitate care contribuie la producția de cunoaștere nouă.

C. Activitatea didactică constă în transmiterea cunoașterii prin procesul de predare/învățare și pregătire.

S-a realizat codificarea manuală, în manieră apriorică, fiind utilizată o scală nominală, întrucât categoriile sunt distincte una de alta și nu au o ordine inerentă (Agabrian, 2006), evitându-se ambiguitatea categoriilor. De asemenea, prin codificarea apriorică, au fost restrânse categoriile, fiind asigurată astfel exclusivitatea și

exhaustivitatea mutuală a acestora (Chelcea, 2007; Moscovici și Buschini, 2007; Agabrian, 2006; Silverman, 2004).

Au fost identificate 11 categorii pe care le enumerăm, explicitând conținutul fiecăreia, după cum urmează:

A. Diversitatea și specificitatea instituțională

A.1. Diversitatea instituțiilor – diversitatea domeniilor, programelor, formelor de învățământ, specializărilor, disciplinelor; *A.2.* Specificul instituției – specificul profilului, domeniului academic, programului de studiu, misiunii și obiectivelor instituției; *A.3.* Specializarea profesională a studenților – domeniile, programele, disciplinele de specializare; *A.4.* Specificul activității de evaluare a calității – specificul politicii de evaluare, a criteriilor, standardelor și indicatorilor de performanță.

B. Activitatea de cercetare științifică

B.1. Cercetarea ca activitate academică – climatul, cultura, obiectivele, organizarea, realizarea, conducerea, proiecte, programe, tematica, planuri de cercetare; *B.2.* Rezultatele cercetării – planificarea, performanțele obținute, evaluarea, valorificarea și vizibilitatea rezultatelor cercetării; *B.3.* Personalul implicat în cercetare – cercetători, doctoranzi; *B.4.* Surse/resurse ale cercetării – fonduri, materiale, spații, dotări, publicații, documente, echipamente destinate și utilizate în cercetare.

C. Activitatea didactică

C.1. Predarea/învățarea ca activitate academică – climatul, cultura, obiectivele, organizarea, realizarea, conducerea, planificarea, tematica, procese, tehnici ale activității didactice, experiența și traseul de învățare; *C.2.* Rezultatele predării/învățării – planificarea (așteptările), performanțele obținute, evaluarea, valorificarea și vizibilitatea rezultatelor predării/învățării; *C.3.* Sursele/resursele activității didactice – fonduri, materiale, spații, dotări, publicații, documente, echipamente destinate și utilizate în activitatea didactică.

Pasul următor al demersului investigativ a fost cel de determinare a frecvenței categoriilor la nivelul unității de analiză. Concomitent s-a realizat analiza atitudinii (orientării) pe care mesajul textului o relevă față de specificul instituțiilor de învățământ superior vocațional, mai exact, cel muzical, din punctul de vedere al evaluării calității acestora. A fost utilizată o scală ordinală în trei trepte (favorabil – F, neutru – N, defavorabil – D) care a fost aplicată fiecărei unități de colectare și a fost calculat indicele de analiză a tendinței (Chelcea, 2007, p. 589; Agabrian, 2006, p. 81), astfel:

$AT = (F - D) / T$ în cazul variabilelor și $AT = (F - D) / L$ în cel al categoriilor, unde:

AT = indicele de analiză al tendinței

F = numărul unităților favorabile

D = numărul unităților defavorabile

L = numărul unităților în legătură cu tema

T = numărul total al unităților

Tabelul nr. 2 prezintă variabilele și categoriile identificate, frecvențele de ocurență și indicele de analiză a tendinței.

Întrucât textul a fost astfel conceput încât să fie cât se poate de explicit, să furnizeze informații clare (există chiar și o scurtă parte care se referă la terminologie), identificarea unor termeni implicați a fost aproape nulă. În schimb, revelarea orientării atitudinii a necesitat descifrarea sensului implicit al mesajului. Întrebarea cu ajutorul căreia s-a realizat această descifrare a fost: *Mesajul textului încurajează, susține, întărește specificul academic și artistic în aria pe care respectiva categorie o circumscrie?* Subliniem faptul că nu au fost identificate mesaje cu orientare defavorabilă pentru niciuna dintre unitățile de înregistrare colectate. De asemenea, menționăm că, în situațiile în care termenii vizați apar ca titluri, subtitluri sau cap de tabel, deci în afara unei unități de context, au fost înregistrați, dar s-a considerat a releva o atitudine neutră.

Tabelul nr. 2

Variabilele, categoriile și indicii de analiză a tendinței pentru documentul *Metodologia privind asigurarea calității ...*, elaborat de ARACIS

VARIABLE ȘI CATEGORII	Cod	Frecvența	Orientarea atitudinii		AT
			F	N	
Diversitatea și specificitatea instituțională	A	137	64	56	0.47
Diversitatea instituțiilor	A.1.	17	10	7	0.59
Specificul instituției	A.2.	34	21	12	0.62
Specializarea profesională a studenților	A.3.	36	20	16	0.55
Specificul activității de evaluare a calității	A.4.	33	13	21	0.40
Altele	A.5.	17			
Activitatea de cercetare științifică	B	162	13	124	0.08
Cercetarea ca și activitate academică	B.1.	71	3	68	0.04
Rezultatele cercetării	B.2.	29	5	24	0.17
Personalul implicat în cercetare	B.3.	14	0	14	0.00
Sursele/resursele cercetării	B.4.	23	5	18	0.22
Altele*	B.5.	25			
Activitatea didactică	C	112	21	84	0.19
Predarea/învățarea ca activitate academică	C.1.	65	11	54	0.17
Rezultatele predării/învățării	C.2.	23	4	19	0.17
Sursele/resursele activității didactice	C.3.	17	6	11	0.35
Altele	C.4.	7			

Notă. În cazul categoriei B5, *Altele*, toate cele 25 de apariții ale cuvântului-cheie *cercetare* au fost identificate în denumirea Ministerul Educației și Cercetării

REZULTATELE ANALIZEI DOCUMENTULUI

1. Activitatea de creație, indiferent căruia domeniu aparține, nu este considerată a fi suficient de importantă pentru a fi evaluată, în schimb cea de cercetare este puternic valorizată.

2. Misiunea instituției apare în text ca fiind un element de specificitate foarte important. Astfel, se menționează faptul că „misiunea de învățământ și de cercetare științifică asumată se încadrează în profilul și specializarea unității de învățământ organizatoare” (*Metodologia de evaluare...*, 2006, p. 69). Misiunea și obiectivele instituției constituie aspectele care „o individualizează în sistemul național de învățământ superior prin claritate, distincție și specificitate” (p. 21).

3. Diversitatea instituțiilor de învățământ superior este văzută ca rezultând din „schimbări în profilul instituțional al universităților tradiționale, mai ales prin diversificarea programelor de studii” și „coexistența universităților comprehensive, pluridisciplinare, cu cele centrate pe un câmp disciplinar mai restrâns” (*Metodologia de evaluare...*, 2006, p. 5). Ca principiu fundamental în abordarea calității educației, este menționată diversitatea instituțională: „diversitatea instituțiilor, a misiunii și obiectivelor lor, este respectată și încurajată prin evaluarea externă a calității” (p. 8). Cu toate acestea, indicele de analiză a tendinței are valoarea 0,59 pentru categoria *Diversitatea instituțiilor*.

4. Textul analizat prezintă mai multe referiri la specificitatea instituțională (indicele de analiză a tendinței având valoarea 0,62), iar pregătirea profesională a studenților pentru diverse specializări este susținută prin *Metodologia ARACIS* (AT = 0,55, la o ocurență de 36).

5. Într-un cadru academic atât de divers și bogat, modalitatea de evaluare a calității instituționale este mai puțin flexibilă, fiind standardizată prin *Metodologia ARACIS* (categoria *Specificul activității de evaluare a calității* are AT = 0,4, la o frecvență de 33 de apariții). Spre exemplu, textul prevede că „domeniile, criteriile, standardele și indicatorii de performanță care sunt menționate în *Metodologie* se aplică de către toate instituțiile de învățământ superior, atât pentru obținerea autorizării de funcționare provizorie sau acreditării, cât și pentru evaluarea calității activităților educaționale” (p. 49). Dacă standardele de referință pot fi asumate de către instituții în conformitate cu specificul și realitatea lor internă, indicatorii de performanță sunt concepuți într-un mod deloc nuanțat. De asemenea, situațiile pentru care *Metodologia* menționează posibilitatea utilizării unor indicatori specializați sunt foarte rare în text (două), niciuna referitoare la domeniul academic artistic.

6. La o primă privire asupra datelor culese, se observă că variabila cu cea mai ridicată ocurență este cea referitoare la activitatea de cercetare (frecvența 162), fapt ce întărește importanța acesteia în evaluarea instituțiilor academice. Cu toate acestea, valorile AT pentru variabila *Activitatea de cercetare științifică* (0,08) și categoriile aferente – *Cercetarea ca activitate academică* (0,04) *Rezultatele cercetării* (0,17), *Personalul implicat în cercetare* (0,00) și *Surse/resurse ale*

cercetării (0,22) – relevă că prin metodologia ARACIS sunt minimal surprinse elementele specifice acestei activități pentru diversele domenii academice și, cu atât mai puțin pentru domeniul artistic.

7. Variabila *Activitatea didactică* apare în textul *Metodologiei* cu o frecvență inferioară (112) celei privind cercetarea științifică, deși Capitolul al II-lea al Ordonanței de urgență 75/2005 prin care a luat ființă ARACIS prevede că „asigurarea calității educației este centrată pe rezultatele învățării [...] exprimate în termeni de cunoștințe, competențe, valori și atitudini care se obțin prin parcurgerea și finalizarea unui nivel de învățământ sau program de studii” (art. 7, alin. 1 și 2).

În ceea ce privește specificul activității didactice, ca și în cazul activității de cercetare, prin metodologia ARACIS evaluarea vizează prea puțin diferențierile pe care diversitatea domeniilor academice le impun. Acest aspect reiese din valorile $AT = 0,19$ pentru această variabilă și pentru categoriile aferente (*Tabelul nr. 2*).

Textul subliniază importanța identității instituționale, menționând că „rezultatele și performanțele în învățare și cercetare pot fi obținute printr-o varietate de practici, metode sau structuri, proiectate și aplicate în mod autonom de fiecare instituție, conform propriilor opțiuni” (*Metodologia de evaluare...*, 2006, p. 8), însă evaluarea acestora este concepută în manieră standardizată.

În cazul surselor și resurselor pentru învățare/predare și cercetare, Metodologia ARACIS permite o evaluare mai nuanțată, în funcție de „suprafață, volum, starea tehnică, numărul total de studenți, numărul de personal didactic și de cercetare, diferențiate pe domenii, programe de studii și instituțional” (p. 23). De asemenea, un aspect care este evaluat în mod flexibil este cel care vizează raportul dintre volumul personalului didactic și cel de studenți, ținându-se cont de calitatea predării și învățării, dar și de calitatea cercetării.

În cazul *Metodologiei CNFIS*, scheletul metodologic utilizat este acela al analizei calitative de teoretizare concretă, care își are rădăcinile în Grounded Theory (Paille cf. Mucchielli, 2002, p. 38). S-au realizat primii trei pași ai acestui demers analitic – codificarea, categorizarea și punerea în relație – care, conform afirmațiilor lui Mucchielli – pot conduce spre un rezultat „suficient de elocvent” (p. 48). Maniera de realizare a acestor etape s-a bazat pe tehnicile de *open coding* și *axial coding*, descrise de Strauss și Corbin ca fiind specifice Grounded Theory (Strauss și Corbin, 1998). Și în acest caz, modul de generare a categoriilor a fost cel inductiv, definirea acestora realizându-se pe baza elementelor extrase din text. (Mayring, 2000).

Unitatea de analiză o constituie paragraful pentru părțile textuale, celula de tabel în cazul tabelelor și termenii constitutivi, precum și relațiile dintre aceștia în cazul expresiilor matematice. Elementul procesului comunicării asupra căruia au fost generate inferențe a fost mesajul textului. Conceptul central al textului a fost identificat ca fiind *evaluarea performanțelor universităților românești din perspectiva financiară*.

Analiza introducerii documentului a furnizat principalele întrebări de cercetare, precum și direcția predilectă de abordare, întrucât se oferă informația existenței a două componente, una cantitativă și una calitativă, în metodologia de

distribuire a alocației financiare către universități. Astfel, s-a luat decizia de analiză în special a componentei calitative, compusă din șaptesprezece indicatori de calitate dintre care trei au o structură compozită: IC6 (Nivelul performanțelor în cercetarea științifică), IC13 (Calitatea totală a managementului academic și administrativ) și IC16 (Calitatea serviciilor sociale și administrative studențești).

Metoda de lucru s-a desfășurat în manieră iterativă, parcurgând următorii pași:

1. Extragerea și codificarea conceptelor și categoriilor.
2. Definirea conceptelor și categoriilor.
3. Identificarea și codificarea proprietăților și dimensiunilor categoriilor.
4. Identificarea relațiilor.
5. Integrarea informației.
6. Formularea de inferențe și concluzii, ca răspunsuri la întrebările cercetării.
7. Verificarea, în măsura posibilităților, a validității și fidelității concluziilor.

Au fost identificate și definite trei mari concepte – **A.** Procesul didactic; **B.** Cercetarea științifică; **C.** Managementul universitar – și 22 de categorii (patru pentru primul concept și câte opt pentru celelalte două concepte), cu proprietățile fiecăria și domeniile de variație ale acestora.

Așa cum am afirmat, o atenție mai accentuată a fost acordată indicatorului IC6 (Nivelul performanțelor în cercetarea științifică), datele pe care le vom prezenta în prezentul articol rezumându-se la acesta. Structura sa este una complexă, realizată la propunerea CNCS, prin agregarea a cinci principii generale:

1. Capacitatea de a atrage fonduri pentru activitatea științifică – 25% (trei subindicatori)
2. Capacitatea de a pregăti resursa umană înalt calificată pentru activitatea de cercetare științifică – 10% (doi subindicatori)
3. Relevanța și vizibilitatea rezultatelor activităților de cercetare științifică – 50% (trei subindicatori)
4. Capacitatea universităților de a concepe/dezvolta produse – tehnologii inovative pentru mediul de afaceri – 10% (un subindicator)
5. Capacitatea instituțională a universităților de a organiza și susține activitatea de cercetare științifică performantă – 5% (un subindicator)

Aceste principii au, la rândul lor, subindicatori cu moduri de calcul distincte și ponderi diferite în cadrul indicatorului. Modul de determinare a valorilor subindicatorilor se realizează pe baza unor expresii matematice care conțin date relevante pentru activitatea de cercetare și rezultatele acesteia. Pentru domeniul artistic și arhitectură, alături de activitatea de cercetare științifică, este luată în considerare cea de creație artistică, nefiind, însă, concret specificată modalitatea de evaluare a acesteia în *Metodologie*.

În cadrul CNCS, o comisie de echivalare formată din experți și membrii ai Consiliului, care lucrează în colaborare cu conducerea instituțiilor academice de artă, a elaborat o specificare privind subindicatorul 3.3, *Cărți publicate în edituri naționale și edituri internaționale (format hârtie și/sau electronic)*. Pentru

universitățile din domeniul artistic și arhitectură, se iau în considerare lucrări monografice și lucrări de sinteză publicate la edituri naționale recunoscute, expoziții retrospective, filme și spectacole de autor, concerte de autor, discuri de autor sau interpret – LP, CD – editate de firme de prestigiu din țară, proiecte și opere monumentale de interes național. Comisia de echivalare a stabilit echivalentul pentru „Număr de pagini” astfel:

- în cazul discurilor se echivalează 60 minute pentru un CD sau totalul de minute pentru un LP cu 100 pagini dintr-o monografie;
- în cazul expozițiilor retrospective se echivalează 30 lucrări prezentate în expoziție cu 100 pagini dintr-o monografie;
- în cazul expozițiilor personale se echivalează 30 lucrări prezentate în expoziție cu 100 pagini dintr-o monografie;
- în cazul filmelor se echivalează 10 minute pentru un film cu 100 pagini dintr-o monografie.

Demersul analitic relevă următoarele rezultate: din studiul ponderilor acordate pentru a calcula alocația bugetară pentru finanțarea de bază, se poate observa importanța care-i revine cercetării științifice și impactului acesteia asupra procesului didactic. Ponderea acestei componente a evaluării a crescut de la 5,5% din totalul finanțării de bază în 2007 la 6% în 2008 și 9% în 2009, 2010 și 2011. Această modificare s-a realizat, pe de-o parte, prin creșterea ponderii indicatorului IC6, privind performanțele cercetării științifice universitare, de la 5% în 2007 și 2008 la 7% în 2009 și 2010, acesta fiind indicatorul cu cea mai mare valoare din totalul finanțării de bază. Pe de altă parte, a crescut și importanța modalităților de valorificare a capacității de cercetare științifică (evaluată prin IC7 și IC8) de la 0,5% în 2007, la 1% în 2008 și 2% în 2009. Se poate sublinia faptul că, în cadrul indicatorului IC6, 50% din importanța revine *relevanței și vizibilității rezultatelor activităților de cercetare științifică* (ceea ce înseamnă 3,5% din totalul alocației finanțării de bază pe care o primește o universitate), iar 25% (1,75% din finanțarea de bază) se acordă pentru *Capacitatea de a atrage fonduri pentru activitatea științifică*.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Toate documente analizate relevă un aspect deloc surprinzător, și anume, faptul că importanța și atenția acordată activității de cercetare și rezultatelor acesteia sunt superioare celor acordate procesului didactic și rezultatelor învățării, indiferent de domeniul academic. Instituțiile de învățământ superior sunt considerate mai degrabă unități de pregătire a viitorilor cercetători, aspectele predării/învățării fiind trecute într-un plan secund. Evaluarea se axează pe elemente care privesc, cu preponderență, componenta corpului didactic și realizările științifice ale acestuia.

Legea Învățământului nr. 84/1995 nu face nicio referire la creația artistică. *Metodologia ARACIS* creează, în linii generale, un cadru care permite manifestarea

specificității academice însă ignoră complet latura creativă a activității academice, indiferent de domeniu, iar modalitatea de evaluare a calității prezintă un cadru rigid. Termenul creație/creativitate este absent în realul său conținut, până și misiunea instituției, element de individualizare în contextul academic național, este, conform acestui document, doar „de învățământ și cercetare științifică” (*Metodologia de evaluare...*, 2006, p. 69). Este absolut necesară adaptarea, flexibilizarea politicii de evaluare, prin aplicarea standardelor specifice elaborate de către comisiile de experți ARACIS pe domenii.

Metodologia CNFIS face unele referiri la activitatea de creație artistică, în cadrul indicatorului IC6, elaborat de CNCS pentru evaluarea activității de cercetare, unde 50% din importanță revine relevanței și vizibilității rezultatelor cercetării științifice (unde sunt incluse cele ale instituțiilor din domeniul artistic și arhitectură) iar 25% (1,75% din finanțarea de bază) se acordă pentru capacitatea de a atrage fonduri pentru activitatea științifică.

Legea Educației nr. 1/2011 aduce o serie de modificări în mediul academic, însă mențiunile legate de activitatea de creație artistică sunt inconsecvente și ambigue uneori. Conform acesteia, activitatea de cercetare se poate realiza și PRIN cea de creație artistică, pe care o include. Aceste inconsecvențe apar și în documentele elaborate în acord cu prevederile Legii nr. 1/2011 sau pe baza acesteia și considerăm că există o probabilitate ridicată de a se face simțite în mod accentuat în plan aplicativ.

Proiectul noii *Metodologii ARACIS* elaborate în 2011 face referiri consecvente la activitatea de creație doar în secțiunea dedicată studiilor masterale. Celelalte secțiuni sunt elaborate inconsecvent din acest punct de vedere.

Prin *Metodologia de ierarhizare*, elaborată în 2011 de către CNCS (pe baza căreia s-a realizat evaluarea primară a universităților și evaluarea programelor de studii universitare cu scopul clasificării universităților și ierarhizării programelor de studii), activitatea de creație și performanța artistică sunt reduse la un minim al complexității lor. Cele două variabile utilizate (din totalul de nouă, șapte vizează rezultatele cercetării), *Evenimente naționale* și *Evenimente internaționale*, nu constituie *variabile eficace* (Bourdieu, 1984).

Noua metodologie CNFIS declară că finanțarea activităților de cercetare în domenii avansate va fi prioritară și, de asemenea, că apartenența la o anume clasă de excelență – rezultat al aplicării *Metodologiei de ierarhizare* – va influența suma repartizată. Prin urmare, în domeniul artei, pe baza celor două variabile menționate mai sus sunt – vagi și irelevante – se vor lua decizii de ordin financiar.

Cu siguranță, este un pas înainte faptul că, spre deosebire de documentele precedente Legii Educației Naționale nr. 1/2011, cele recent concepute vizează și activitatea artistică. De asemenea, considerăm că prevederile legislative și metodologiile utilizate în prezent în România pentru evaluarea activității de creație desfășurate în instituțiile de învățământ superior cu profil artistic sunt insuficient și/sau inadecvat elaborate pentru specificul acestui mediu academic. Performanțele realizate

în câmpul instituțiilor de învățământ superior artistic sunt evaluate pe baza unor principii care statuează activitatea de cercetare ca având maximă importanță. Prin urmare, se stabilește o relație în care autonomia acestor instituții este afectată negativ.

Bhabha (2002), referindu-se la situațiile în care există anumite granițe, manifestate sub diverse forme, în context politic sau cultural, vorbește despre necesitatea unui spațiu de negociere care să articuleze contrariile și fenomenele anatonice, astfel încât să fie anulată posibilitatea negării și/sau respingerii. Ceea ce „autorizează” discriminarea, spune Paul Abbot (cf. Bhabha, 2002) este ocluzarea pre construcției, a procesului de generare a caracteristicilor care să permită recunoașterea și diferențierea. Mecanismul de păstrare și întărire a ordinii existente pe care-l proliferază ne trimite cu gândul spre ceea ce Bourdieu a desemnat prin *allodoxia* (Bourdieu, 1984), precum și spre noțiunea de violență simbolică – impunerea unui arbitrar cultural (Bourdieu și Passeron, 1990) – prin care, așa cum subliniază Thompson (1984), recunoașterea (*reconnaissance/recognition*) determină legitimare, iar ne-recunoașterea (*méconnaissance/misrecognition*) generează dominare.

Considerăm că identificarea poziției pe care actorii sociali reprezentativi pentru mediul academic artistic din România – cadre didactice și studenți – se situează față de procesul de evaluare a calității și față de rezultatele acestuia asupra instituțiilor respectivului mediu reprezintă o incitantă temă pentru o cercetare viitoare.

BIBLIOGRAFIE

1. AGABRIAN, M. (2006). *Analiza de conținut*. Editura Polirom, Iași.
2. BHABHA, H. K. (2002). *The Location of Culture*. Ed. Routledge, Londra.
3. BOURDIEU, P. (1979). Les trois états du capital culturel. În *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 30, noiembrie 1979, p. 3–6.
4. BOURDIEU, P. (1984A). *Homo academicus*. Les Editions de Minuit, Paris.
5. BOURDIEU, P. (1984B). Espace social et genèses des „classes”. În *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 52–53, iunie 1984, p. 3–14.
6. BOURDIEU, P. (1986A). The Forms of Capital. <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/fr/bourdieu-forms-capital>, accesat în 17.10.2013.
7. BOURDIEU, P. (2007). *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*. Ediția a II-a, Grupul Editorial Art.
8. BOURDIEU, P., PASSERON, J. C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications, London.
9. CHELCEA, S. (2007). *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. Ediția a III-a, Editura Economică, București.
10. GEORGIN, CH. (1961). *Dictionnaire grec-français. Nouvelle édition augmentée*. Ed. Hatier, Paris.
11. Legea Educației Naționale nr. 1/2011. MECS, Monitorul Oficial al României, partea I. nr. 18, din 10 ianuarie 2011.
12. Legea Învățământului nr. 84/1995. MECS, www.edu.ro/index.php/legaldocs/562, accesat în 12.11. 2009.
13. MAYRING, PH. (2000). Qualitative Content Analysis. Volume 1, No. 2, Art. 20 – June, 2000, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>, accesat în 01.02.2010.
14. Metodologia de alocare a fondurilor bugetare pentru finanțarea de bază și finanțarea suplimentară pentru anul 2012 pentru studenții înmatriculați până la 1 octombrie 2011. (2011) CNFIS,

- [http://www.uad.ro/storage/Dataitems/metodol%20finantare%20tranzitoriu%202012\(1\).pdf](http://www.uad.ro/storage/Dataitems/metodol%20finantare%20tranzitoriu%202012(1).pdf), accesat în 23.09.2012.
15. Metodologia de calcul a Indicatorului de Calitate IC6. CNCS, <http://www.cncsis.ro/Public/cat/26/IC6-2011.html>, accesat în 27.08.2010.
 16. Metodologia de evaluare externă, standardele de referință și lista indicatorilor de performanță a Agenției Române de Asigurare a Calității în Învățământul Superior. (2006) ARACIS, http://www.aracis.ro/uploads/164/Metodologia_de_evaluare_externa.pdf, accesat în 27.08.2010.
 17. Metodologia de evaluare externă, standardele, standardele de referință și lista indicatorilor de performanță a Agenției Române de Asigurare a Calității în Învățământul Superior. Proiect. (2011) ARACIS, http://www.aracis.ro/uploads/media/Proiect_Metodologie.pdf, accesat în 23.09.2012.
 18. Metodologia de repartizare pe instituții de învățământ superior a alocațiilor bugetare pentru finanțarea de bază în anul 2010. (2009) CNFIS, http://www.cnfis.ro/index_f.html, accesat în 21.11.2010.
 19. MOSCOVICI, S., BUSCHINI, F. (2007). *Metodologia științelor socioumane*. Editura Polirom, Iași.
 20. SILVERMAN, D. (2004). *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului și interacțiunii*. Editura Polirom, Iași.
 21. THOMPSON, J.B. (1984). *Studies in the Theory of Ideology*. Ed. Polity Press, Cambridge.

PRIMING AND FRAMING EFFECTS IN THE MEDIA COVERAGE OF THE 2009 ROMANIAN PRESIDENTIAL ELECTIONS

NICOLETA CORBU*
MĂDĂLINA BOȚAN

ABSTRACT

Romanian democracy, newly born after the 1989 events, has a rather short electoral confrontation tradition. In this context, the media coverage of the 2009 presidential election has a conflict specificity never expressed to this extent. One of the main actors of the public sphere, the media, seems to have changed election patterns, in terms of emotionality and partisanship.

This paper presents a content analysis of the main newscasts of five Romanian TV channels: the public television, TVR1, and the most viewed private channels, ProTV and Antena 1, plus the two most viewed private channels specialized in news broadcasting, Realitatea TV and Antena 3, throughout the entire election campaign in October–December 2009. The theoretical background of the research is the agenda setting function of the media, with a focus on the framing and priming effects. Even though these effects have been long studied before, little is known about them in election campaigns in emergent European democracies.

We analyze three types of frames, conflict, economic consequences and morality in political news, and we argue for a priming effect related to the character of each of the three main candidates, from two distinct perspectives: competence and integrity.

We show a prominence of the conflict frame, even though the economic global context would argue for a dominant economic frame.

The construction of priming effect premises is investigated by presenting the visibility of the attributes of the three main candidates in what concerns their competence and integrity. Research has showed that such attributes are under-represented in political news, in the general context of an emotional, irrational election campaign.

Keywords: framing, priming, presidential elections, conflict, election campaign.

INTRODUCTION

The communication society presently represents an interactive space and a symbolic reality, where the relationships between participants constantly change. The theoreticians of political communication consider that television plays a

* Center for Research in Communication, National School of Political Studies and Public Administration, Bucharest, Romania; e-mail: nicoleta.corbu@comunicare.ro.

central role in this configuration. By the place it occupies in a civilization dominated by media, television tends to be not only an alternative pole of power, but, at the same time, “an alternative to the bureaucratic and technocratic power” (Drăgan, 2007, p. 345).

Media become thus a *key* to the public sphere, and media communication an important dimension of any policy. The success of this communication is vital to the political success, which remains, yet, difficult to predict: the politicians made visible by television could have the higher rates of notoriety and popularity, which are not automatically translated into credibility and political impact.

In this context, analyzing media discourse during election campaigns might offer an angle to look at the constant changes taking place in the public sphere. One of the most commonly approached theoretical backgrounds is related to the agenda-setting function of the media. We focus in this paper on two main effects emerging from this theory: the priming and framing effects.

AGENDA SETTING EFFECTS IN POLITICAL CAMPAIGNS

Agenda-setting research in the last three decades has focused on two different effects particularly prominent during election campaigns: *priming* and *framing*. These concepts help determine the criteria based on which presidential candidates are judged in election campaigns.

In an already classic piece of research, Maxwell McCombs and Donald Shaw (1972) have shown that there is a strong correlation between the most prominent issues in media and the most important issues in voters' minds. Classic agenda-setting studies conclude that media define the calendar and the hierarchy of events they present. From this perspective, voters rely on media to identify the “hot spots” of political debate.

Building on the 1972 study dedicated to the 1968 presidential elections, McCombs, Shaw, and Weaver (1997) gathered together findings summarizing more than a decade of new research on agenda setting, in addition to the classic summation of agenda-setting, namely that the most important media effect is that “media may not tell us what to think, but they are stunningly successful in telling us what to think about [...] new research suggests that the media not only tell us what to think about, but also how to think about it, and, consequently, what to think.” (Takeshita, 1997, p. 26).

Shanto Iyengar and Donald Kinder (1987) continued the studies dedicated to agenda-setting research, focusing on the “how to think about” dimension. They analyze how people crystallize political opinions through television news. They show that by focusing on certain issues more than on others, the media set the priorities of the viewers as well.

Shanto Iyengar (1987; 1991; 1996; 1998) and his colleagues (Iyengar & Behr, 1985; Iyengar & Kinder, 1987; Iyengar, Norpoth & Hahn, 2004; Iyengar,

Peters & Kinder, 1982) have long studied empirical agenda setting effects, as well as *framing* and *priming* effects, stating that TV news significantly influence public opinion, especially during election campaigns. Their findings have been equally replicated and contested by fellow researchers.

The last two decades were times of theoretical repositioning of agenda setting related approaches; recent research showing that framing and priming effects are the most debated influences that the media might have on voters.

FRAMING EFFECTS IN NEWS

The framing effects of news have been studied in depth over the last decades. The concept refers to a way of understanding the systematic and often predetermined organization of news in typologies that facilitate selection, focus, and news presentation following certain patterns.

Considered by Todd Gitlin (1980) a way of organizing the world “both for journalists who report it and, in some important degree, for us who rely on their reports”, media frames are defined as “persistent patterns of cognition, interpretation, and presentation, of selection, emphasis, and exclusion, by which symbol-handlers routinely organize, whether verbal or visual” (p. 7). Research dedicated to media frames relies on the premise that TV news are not neutral, they do not only present facts, but interpretations of facts as well.

Frames are often interpreted as cultural and cognitive activities. Research usually focuses on identifying frames used in news and the ability of journalists to change the way people form their “pictures of the world” (Lippmann, 1991/1922).

Framing literature focuses on political TV information (Iyengar, 1996) or on comparing different types of press events (Gerstlé, 1992/2002). Maxwell McCombs, Donald Shaw and David Weaver (1997) talk about a second level agenda constructed through prominent characteristics of media materials and the way they are interpreted by the public. Other authors (Scheufele, 2000; Scheufele & Tewksbury, 2007) consider that such an interpretive theoretic framework does not incorporate the whole complexity of framing effects. The academic literature remains fragmented regarding this matter.

The frames theory, as proposed by Erving Goffman, has inspired the framing effect model, which was developed as a continuation of the classical agenda setting effect. One has to distinguish between the agenda setting effect (selective setting of public attention) and the “framing” effect. A frame serves to organize experience by stratifying reality. Paul d’Angelo suggests a “fit-into integrative approach” to framing research, as “knowledge about what frames are and what framing is accumulates because of evolving conceptual and operational definitions of these core terms” (2012: 357).

Robert Entman (1993) offers one of the most known definitions of frames. He considers that the frames theory is a “fractured” paradigm, which he tries to

clarify. Discussing several studies, researches, and definitions, Entman concludes that to frame is “to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described” (p. 52).

The most important aspect is related to the fact that frames usually offer a diagnosis, an evaluation, or a prescription of a situation, a problem definition being oftentimes, “the most important feature of a frame” (de Vresse, 2012: 367).

In conclusion, when discussing TV news frames, one could say that they define problems, diagnose causes, offer moral evaluations of actors involved, and suggest possible solutions or remedies. Entman also points out the importance of using frames in political news, discussing the different effects they could have on audiences.

PRIMING EFFECTS IN NEWS

The priming effect has been studied in detail through experimental design research, by Shanto Iyengar. The book he wrote with Donald Kinder in 1987, *News That Matters*, summarizes findings from across a decade. Iyengar was particularly interested in the priming analysis, which he approached from different angles with other fellow researchers (Behr & Iyengar, 1985; Iyengar, 1998; Iyengar, Norpoth & Hahn, 2004; Iyengar, Peters & Kinder, 1982). The effect has been studied afterwards and validated by other researchers (Brewer, Graf & Willnat, 2003; Dillman Carpentier, 2009; Jenkins, 2002; Mendelsohn, 1996; Scheufele, 2000; Scheufele & Tewksbury, 2007; Schleuder, White & Cameron, 1993).

As it was defined by Iyengar and Kinder (1987), priming is an immediate effect of setting the priorities agenda: “By calling attention to some matters while ignoring others, television news influences the standards by which governments, presidents, policies, and candidates for public office are judged. Priming refers to changes in the standards that people use to make political evaluations” (p. 63).

This particular effect becomes relevant during election campaigns, especially in presidential ones, when attention is highly selective. Therefore, the impressions people form of candidates are built on a few central themes, such as the political affiliation, their opinions on different policies, their achievements or failures, or their character, specifically their apparent competence and integrity (p. 64).

When discussing priming effects, there is a general reference to the “root” of the concept, which is to be found in psychology, in the network models of semantic memory. Synthesizing psychological theories on this subject, Francesca Dillman Carpentier (2009) shows that network models of semantic memory are based on the assumption that information is stocked in concepts that are bound together in networks of related concepts. These networks could be pictured as links with multiple connections (nodes), which highlight different associations of concepts.

These associations lead to categorization and interpretation of new information and to different ways of retrieving old information from memory. A whole complex of conditions related to these links helps form such prominent nodes in memory, which, through activation, lead to priming effects. In other words, “activating or *priming* one concept in memory results in increased activation of other related concepts, making those related concepts more accessible for use in later information processing” (Dillman Carpentier, 2009, p. 302).

The translation of the concept in the communication field preserves a fundamental dimension revealed by psychological studies: when judging facts, people rarely consider all the information available in their memory with regards to a certain topic. The effort to process a huge quantity of information to make judgments is too demanding, and therefore people usually make decisions based on subsets of information that are easily retrieved from recent memory (Krosnick & Brannon, 1993, p. 963). For example, when asked to evaluate the job performance of their president, Romanians took into consideration key topics of the election campaign: his fight with “a biased press”, the right to freedom of speech, etc. In other words, people did not choose from memory good or bad deeds of the president, which would rationally probably be much more relevant, such as economic achievements, European integration, foreign policy etc., but rather topics made prominent by the media in the very proximity of the election period.

There are two main investigation directions for priming effects: on the one hand, an effort to position the concept theoretically in the agenda-setting framework, and, on the other hand, the main empirical research direction, discussing uses of these effects in election strategies.

From a theoretical point of view, the effort of synthesizing and evaluating the relationship between priming effects and agenda setting theory is mainly conducted by Dietram Scheufele (2000), and Dietram Scheufele and David Tewksbury (2007). They show that there is an essential affinity between priming and agenda-related theories, but they fundamentally differ if compared with the framing effects. There is an entire argumentation related to their structural differences. The argument goes on highlighting that priming effects and agenda effects are based on the *salience* of the topics in viewers minds, while framing effects rely on *attribution* of various problems presented by the media to some individual or social factors, perceived as the main cause.

The fact that the priming effect is often closely associated with the agenda effect, being sometimes perceived as its consequence, justifies their theoretical kinship following two arguments: **1.** both effects rely on models of processing information in relationship with the memory and **2.** there is an increasing support of the idea that priming is a temporal extension of the agenda effect (Miller & Krosnick, 2000; Scheufele & Tewksbury, 2007).

Having as a starting point the broadly accepted definition offered by Iyengar and Kinder (1987), priming effect research, enriched through ulterior completions

and discussions, has mainly focused on its causes and consequences. Thus, the priming effect refers to the changes in the weight of criteria people use when evaluating political figures and when making decisions based on television information in general (Iyengar, 1998). When faced with a decision they have to make, people do not consider all the information they might have regarding the matter, or closely examine all the elements they know about the topic, but rather use shortcuts offered by the most accessible information available at the time of the decision (Krosnick & Kinder, 1990, p. 499).

The most relevant example is the period of election campaigns, moments when voters do not rationally analyze all the information they possess about a candidate, but they rely on the most prominent topics in media (especially in news), as references for their choices (Jacobs & Shapiro, 2004).

There is another aspect that takes into consideration interpersonal relationships: in an empirical research, Matthew Mendelsohn (1996) shows that vote is influenced by both media coverage of events, as well as patterns of interpersonal communications. Findings showed that both influences could follow different directions, with the media playing an important role in judging the leader's character, while interpersonal communication about political topics focuses especially on campaign-related topics.

Canadian researcher Richard Jenkins (2002) synthesizes the relationship between the priming effect and the literature related to learning through rationality based on low-levels of information. Since voters are often not very well informed and do not really wish to get more informed about campaign matters and candidates, they base their choices on the information that is available during the (short) period of the campaign, mainly on information provided in newscasts. Therefore, salient topics (perceived as important) in media have high chances of becoming judgment criteria in vote choice. As far as non-salient issues are concerned, voters should invest effort and time to understand the positions of political parties regarding the matters, which is more likely improbable.

Summing up, priming effects refer to the way people choose criteria of judgments through which they evaluate especially presidential candidates, based on media news.

METHODOLOGY

In the 2009 election campaign, the main Romanian media channels considered as having potentially major impact on viewers were five TV channels, two of them news-specialized (Realitatea TV and Antena 3), and three generalist channels (the public channel, TVR 1, and private channels Pro TV and Antena 1).

This paper presents the results of a content analysis of five newscasts during the Romanian presidential election campaign in 2009. The aim of the analysis was to identify the most prominent news frames during the campaign, as well as to seek

media premises for priming effects, focused on criteria based on the competence and integrity of the presidential candidates.

We analyzed the main newscasts (in primetime) of the five channels, Pro TV, Antena 1 (19:00 newscasts), TVR (20:00 newscast), Realitatea TV and Antena 3 (21:00 newscasts), throughout the entire election campaign (from October 23rd to December 6th). The newscasts on the days of both election rounds (first round – November 22nd, second round – December 6th) were excluded from the sample, as well as three other days when TV channels broadcasted election debates during the regular time intervals of the newscasts.

A total of 3758 news stories were content analyzed (TVR – N=1055; Antena 1 – N=787; ProTV – N=953; Realitatea TV – N=501; Antena 3 – N=463). The total duration of the news stories analyzed was 1069 hours and 46 minutes, of which 21 hours and 27 minutes were entirely dedicated to political news.

The research questions guiding the analysis were:

Q1. What were the dominant frames in the presidential campaign in TV newscasts?

Q2. Were there real premises in newscast stories for priming effects regarding the candidates' competence and integrity during the presidential campaign?

The research questions cover both types of agenda-related effects and investigate the media context that could have offered premises for such effects. As far as the framing effect is concerned, in order to answer the research question, we elaborated a scale, replicating Semetko and Valkenburg's (2000) findings, and adapting it to the 2009 Romanian context.

MEASUREMENTS

Research literature regarding frames measurement in news discusses two different approaches to inquiring TV news: an inductive one, through identifying the main TV news frames in the sample analyzed and discussing them, and a deductive one, quantifying the extent to which news frames appear in newscasts based on predefined frames, operationalized in a scale that would cover the most important TV news specific frames. We chose the latter and the findings are building especially on Semetko and Valkenburg's work (2000).

Frames literature has so far identified five typical news frames, usually used in research measuring dominant frames in TV programs: conflict, human interest, economic consequences, morality, and attribution of responsibility.

The conflict frame is commonly present during election campaigns, which, by their very nature, hold a conflict dimension. American researchers Joseph Cappella and Kathleen Hall Jamieson (1997) observed that the conflict frames could lead to public cynicism and a distrusting climate in the political arena in general. Human interest refers to elements that bring emotional, dramatic weight to

the news stories, emphasizing the human side of any event. These frames are usually used to increase audience and are specific to social news and sensational news in general. The economic consequences frame entails presenting stories in terms of economic consequences of events upon an individual, a group, institution, region, or country (Semetko & Valkenburg, 2000, p. 96). The morality frame places the event against a religious context or a moral perspective, and the attribution of responsibility frame emphasizes the human need to understand who the agents responsible for different social situations or phenomena are. In this context, researchers commonly use Shanto Iyengar's (1991) distinction between episodic frames (news that cover a topic in a very individualizing manner, rather than in a large, historical or economic context) and thematic frames (which prefer large, socio-economic perspectives in the presentation of events). This distinction influences the public with regard to the explanation of social problems (Semetko & Valkenburg, 2000, p. 96).

The aim of this research is to identify the dominant news frames during the 2009 Romanian presidential campaign, in order to understand the journalists' practices and their possible influence on voters.

To measure the extent to which news frames appeared during the 2009 presidential campaign, we developed an 18 items scale, building on Semetko and Valkenburg's (2000) work, and adapting the scale to the context of political news. Thus, in the pretesting phase we eliminated the human-interest frame, unspecific to political news, and difficult to integrate in the scale. For each of the four remaining frames we built a minimum of three questions. Given the fact that it is an exploratory research, we considered that there were considerable chances that some of the questions would not group appropriately in a scale, therefore we added questions to each frame, to make sure we could eventually keep at least three for each type of frame.

The coding of the frames was exclusively applied to political news. A total of 619 political news stories were coded and analyzed from this perspective. Each question was binary coded, using "yes" or "no" to mark the presence or absence of one particular dimension of each frame. The advantage of such a scale is related to high intercoder reliability. Testing for intercoder reliability using Holsti's formula (as cited in Wimmer & Dominick, 2000, p. 151), $Fidelity = 2M / (N1 + N2)$, where M represents the number of reliable coding decisions of two coders, and N1 and N2 the number of coding decisions of the first and second coder, respectively. A number of eight coders (seniors at the College of Communication and Public Relations) were trained to code the newscasts. Intercoder reliability ranged between .76 and .93.

To develop the scale of frames measurements, we used a principal components factor analysis, with a varimax rotation, applied to the 18 questions of the scale, representing the four frames analyzed. After evaluating the results, the responsibility frame was eliminated, for which the six questions did not

homogenously group into factors, associated rather to other types of frames. The re-evaluation of the questions in the three remaining frames led to a valid factor analysis of nine questions, using a varimax rotation.

The items corresponding to the three frames grouped into three factors (with eigenvalues higher than 1) that explain 58.58 of the items variance. The factor solution is shown in *Table 1*.

Table 1

Factor solution with varimax rotation for the nine frames items

Rotated Component Matrix(a)	Component		
Does the news reflect disagreement between parties, individuals, groups, countries?	838	.067	.040
Does one party, individual, group, country reproach another?	807	.061	.116
Does the news reflect disagreement between presidential candidates?	632	.131	.228
Is there a mention of financial losses or gains now or in the future?	.015	837	.010
Is there a reference to the economic consequences of pursuing or not pursuing a course of action?	.123	738	.073
Is there a mention of costs / degree of expenses involved?	.101	713	.032
Does the news offer specific social prescriptions about how to behave?	.074	.156	784
Does the story contain a moral message regarding one of the presidential candidates?	.329	.048	685
Does the story make reference to morality, God, or other religious tenets?	.099	.124	626

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization, a Rotation converged in 5 iterations.

All factors loaded more than .50, the generally accepted limit to preserve items in factor structure. Even though binary coding should have been predisposed to showing rather weak correlations, the resulting structure of the three factors is clear and strong.

We used Cronbach's alpha to measure internal consistence of the three scales. Alphas were .67 for the conflict frame, .65 for the economic consequences frame, and .52 for the moral frame, values reasonable enough to permit constructing composite variables, using the mean of the three items in each factor. The value of each composite variable ranged between 0 (the frame not present) and 1 (the frame present in all its aspects).

FINDINGS

The analysis showed a prominence of the conflict frame during the campaign in all investigated TV channels. Measuring results using the scales we built offered a comparison with the economic frame, which ranked third overall, and the morality frame, which ranked second. This is somewhat surprising if you take into

consideration the global economic crisis that affected severely our country in 2009. However, it seems that the demand for sensationalist stories, as well as the public interest in the horse race rather than in the electoral solutions of the candidates imposed a dominating position for conflict as the main theme of this campaign. *Table 2* shows the means for each scale, on each TV channel, for political news.

Table 2

Means of scales for the three frames, for each TV channel

TV Channel		Conflict frame	Economic frame	Morality frame
TVR	N	99	99	99
	Mean	0.21	0.09	0.13
Antena 1	N	56	56	56
	Mean	0.35	0.11	0.24
ProTV	N	60	60	60
	Mean	0.24	0.23	0.16
Realitatea TV	N	210	210	210
	Mean	0.36	0.15	0.15
Antena 3	N	194	194	194
	Mean	0.23	0.08	0.17
Total	N	619	619	619
	Mean	0.28	0.12	0.16

The table shows that the dominant frame for all five channels was the conflict frame, the scores ranking at the top for all channels. It was dominant (to a clear distance from the other frames) for the channels Antena 1 and Realitatea TV. A more balanced situation can be observed for ProTV channel, where the frame of economic consequences has almost the same value as the conflict frame. The morality frame is most present on Antena 1 channel, while economic frame has a low score. This is a not so typical situation for the context of a political campaign during economic crisis times. Of course, the conflict frame is specific to political campaigns, in general, but the financial-economic situation would have otherwise predicted a consistent representation of the frame of economic consequences.

The media representation of some events and the public visibility they have on TV influence the criteria used by viewers to evaluate certain situations. This is the reason why identification of explicit criteria people use to evaluate presidential candidates becomes important during elections. The evaluation criteria we searched for in TV newscasts were *competence* and *integrity*, trying to see to what extent they are present in news during the campaign, as media premises for priming effects, and what are the differences between the three main candidates regarding media evaluations of this kind.

As a general historical background, there were 12 presidential candidates in 2009 Romanian election. Only three of them had fair chances to win: Traian Băsescu, the president of Romania at the time, and the candidate of PDL (Democratic-Liberal Party), Mircea Geoană, candidate of the PSD (Social Democratic Party) – PC (Conservative Party) coalition, forming the coalition government since 2008, and Crin Antonescu, representing PNL (Liberal National Party), former ruling party in a minority government after breaking up the alliance with PDL (but supported afterwards by PSD). Traian Băsescu won the election, with less than one percentage point more than the PSD candidate.

In the analysis we coded both positive and negative mentions of competence and integrity of the three main candidates. Literature shows that the priming effect is mainly based on these two dimensions. Following the assumption that people seek in leaders the same qualities they seek in friends, Iyengar and Kinder (1987) conducted a structural analysis of research regarding spontaneously identified features that voters have in mind when appreciating presidential candidates and that crystallize vote decisions. The findings of this analysis show that there are practically two dimensions that synthesize these aspects, and they can be grouped under two main broad concepts: competence and integrity.

Tables 3 and 4 synthesize the situation of news mentions of candidates' competence and integrity, for each channel, in absolute numbers.

Table 3

Mentions of candidate's integrity, for each channel

Candidates' integrity mentioned in news		Traian Băsescu	Mircea Geoană	Crin Antonescu
TVR 1	Positive appreciations	2	2	2
	Negative appreciations	2	2	2
	N	27	12	9
Antena 1	Positive appreciations	0	0	0
	Negative appreciations	28	4	2
	N	37	15	12
ProTV	Positive appreciations	2	1	1
	Negative appreciations	5	0	0
	N	30	18	16
Realitatea TV	Positive appreciations	2	2	3
	Negative appreciations	26	5	1
	N	70	46	29
Antena 3	Positive appreciations	2	4	6
	Negative appreciations	16	0	0
	N	51	47	25
Total	Positive appreciations	8	9	12
	Negative appreciations	77	11	5
	N	215	138	91

Table 4

Mentions of candidate's competence, for each channel

Candidates' competence mentioned in news		Traian Băsescu	Mircea Geoană	Crin Antonescu
TVR	Positive appreciations	10	7	2
	Negative appreciations	2	0	2
	N	27	12	9
Antena 1	Positive appreciations	1	0	0
	Negative appreciations	21	2	2
	N	37	15	12
ProTV	Positive appreciations	0	0	1
	Negative appreciations	0	0	0
	N	30	18	16
Realitatea TV	Positive appreciations	2	3	3
	Negative appreciations	17	3	1
	N	70	46	29
Antena 3	Positive appreciations	4	9	6
	Negative appreciations	7	0	0
	N	51	47	25
Total	Positive appreciations	17	19	12
	Negative appreciations	47	5	5
	N	215	138	91

Overall, there are small numbers of references to the candidates' competence and integrity, for all five channels. For Traian Băsescu, the numbers show a better visibility, but also a predisposition of TV channels for a negative presentation of aspects regarding the candidate's integrity, especially on Antena 1, Realitatea TV, and Antena 3. Antena 1 and Realitatea TV insist on the negative dimension of Traian Băsescu's competence. Pro TV channel has a special position if compared with the rest of the channels. Practically, references to both the integrity and competence of the candidates are quasi-absent.

The candidate Traian Băsescu was the one for whom both integrity and competence aspects were presented, having a much better visibility than the rest of the candidates. The fact that the references to his competence or integrity were negative in general, could have had no impact on voters judgments, given that priming theory argues for the fact that TV news offer criteria of judgment, and not prescriptions about how to judge.

DISCUSSIONS AND CONCLUSIONS

Newscasts broadcasted during the 2009 Romanian election campaign reflected a campaign dominated by conflicts, which avoided economic-related stories. From the frames perspective, or the ways in which TV channels constructed political news, the conflict frame was the dominant frame on all

analyzed channels. From this point of view, it is very probable that the economic logic of television, which dictated the focus on stories with high rating potential, imposed a privileged broadcast of controversial subjects.

Other two political specific frames were also present in newscasts, the economic-consequence and the morality frames, but to a lesser extent than the conflict frame. The responsibility frame, more difficult to evaluate, was eliminated from the analysis. Trying to understand the journalistic logic of political campaigns, we consider that the prominence of the conflict frame has also an explanation related to journalistic routines: it is easier to build a news story related to conflicting situations, than a rich material which would require a very deep understanding of campaign topics and themes. Reporting on campaign specific themes requires a much longer documentation period, sometimes even understanding of technical details.

In order to offer an accurate measurement of political news frames, we constructed a scale which helped to compare three dominant frames: conflict, economic consequences, and morality, thus offering a valid tool specific to the Romanian political and media contexts. The conflict frame was clearly the dominant news frame during the campaign.

As far as priming is concerned, the findings showed minor priming effects. Although unsupported by experimental design, currently used in dedicated research, our data indicate a weak correlation between strong negative media treatment of the incumbent president and voters' attitudinal orientations (president being reelected). Emotional vote seems to be a specificity of the Romanian electoral scene, integrity and competence, although classical benchmarks for presidential candidates, have played a minor role in the final election results.

Overall, both the candidates' competence and their integrity had very few mentions in newscasts. If offered at all, the evaluation criteria for the candidates were not focused on aspects related to the qualification of the candidates for the position they were competing for, but rather to their polemical capacity to verbally "defeat" their competitors. Overall, positive references are mainly used to portray the PSD candidate, Mircea Geoană, while Crin Antonescu was presented as being of more integrity than the other two candidates. One striking aspect is related to the consistency of the context of Traian Băsescu's negative references regarding his integrity, with 35.81% negative mentions (compared to 3.72% positive mentions) in the total of 215 news stories presenting the president in some context.

If news had focused on candidates' responsibility for certain issues (such as unemployment or inflation), academic literature argues that these stories would have determined the viewers to show greater attention to the solutions the candidates had offered in these situations. Conversely, the criteria offered by the newscasts mainly focused on candidates' rhetorical and polemical capacities. One possible explanation is related to the irrelevance of the competence and integrity criteria for the Romanian voters. Since current frames mainly referred to the

competition itself, most likely voters evaluated the candidates based on their capacity to cope with the challenges of the horse race.

In Romania, the patterns of public discourse are changing; even though previous campaigns (since 1989) had shown a conflict dimension somewhat visible in the media, 2009 offered a first campaign dominated by media scandals, accusations, and a political partisanship of the TV channels never experienced before to that extent in our country.

From a journalistic perspective, our data support the alignment of Romanian research dedicated to news frames with research done both in America and other Western democracies, showing the predominance of conflict and horse race in the media treatment of presidential campaign.

REFERENCES

1. BREWER, P. R., GRAF, J., & WILLNAT, L. (2003). Priming or framing. Media influence on attitudes toward foreign countries. *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, 65(6), 493–508.
2. CAPPELLA, J. N., & JAMIESON, K. H. (1997). *Spiral of cynicism. The press and the public good*. New York, NY: Oxford University Press.
3. D'ANGELO, P. (2012). Studying Framing in Political Communication with an Integrative Approach. *American Behavioral Scientist*, 56(3), 353–364.
4. DILLMAN CARPENTIER, F. R. (2009). Effects of priming social goals on personal interest in television news. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 53(2), 300–316.
5. DRĂGAN, I. (2007). *Comunicarea. Paradigme și teorii [Communication. Paradigms and Theories]*. Bucharest, Romania: Rao Publishing.
6. ENTMAN, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
7. GERSTLÉ, J. (1992/2002). *Comunicarea politică [La communication politique]*. Translated by Gabriela Camara-Ionesi. Iași, Romania: Institutul European.
8. GITLIN, T. (1980). *The whole world is watching*. Berkley, CA: University of California Press.
9. IYENGAR, S. (1987). Television news and citizens' explanations of national affairs. *The American Political Science Review*, 81(3), 815–831.
10. IYENGAR, S. (1991). *Is anyone responsible?: How television frames political issues*. Chicago, IL: University Of Chicago Press.
11. IYENGAR, S. (1996). Framing responsibility for political issues. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 546(1), 59–70.
12. IYENGAR, S. (1998). Media effects paradigms for the analysis of local television news. Paper prepared for *Annie E. Casey Foundation Planning Meeting*, 1–7.
13. IYENGAR, S., & Behr, L. R. (1985). Television news, real-world cues and changes in the public agenda. *Public Opinion Quarterly*, 49(1), 38–57.
14. IYENGAR, S., & Kinder, R. D. (1987). *News that matters*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
15. IYENGAR, S., HELMUT, N., & HAHN, K. S. (2004). Consumer demand for election news: The horserace sells. *The Journal of Politics*, 66(1), 157–175.
16. IYENGAR, S., PETERS, M. D., & KINDER, D. R. (1982). Experimental demonstrations of the not-so-minimal consequences of television news programs. *The American Political Science Review*, 76(4), 848–858.

17. JACOBS, L., SHAPIRO, R., & ROBERT, Y. (1994). Issues, candidate image, and priming: The use of private polls in Kennedy's 1960 presidential campaign. *The American Political Science Review*, 88(3), 527–540.
18. JENKINS, R. W. (2002). How campaigns matter in Canada: Priming and learning as explanations for the reform party's 1993 campaign success. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 35(2), 383–408.
19. KROSnick, J. A., & KINDER, D. R. (1990). Altering the foundations of support for the president through priming. *The American Political Science Review*, 84(2), 497–512.
20. KROSnick, J. A. & BRANNON, L. A. (1993). The impact of the Gulf war on the ingredients of presidential evaluations: Multidimensional effects of political involvement. *The American Political Science Review*, 87(4), 963–975.
21. LIPPMANN, W. (1991/1922). *Public opinion*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
22. McCOMBS, M., & SHAW, D. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176–187.
23. McCOMBS, M., SHAW, D., & WEAVER, D. (1997). *Communication and Democracy*. New Jersey, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
24. MENDELSON, M. (1996). The media and interpersonal communications: The priming of issues, leaders, and party identification. *The Journal of Politics*, 58(1), 112–125.
25. MILLER, J.M., & KROSnick, J. A. (2000). News media impact on the ingredients of presidential evaluations: politically knowledgeable citizens are guided by a trusted source. *American Journal of Political Science*, 44(2), 301–315.
26. SCHEUFEL, D. A. (2000). Agenda-setting, priming, and framing revisited: Another look at cognitive effects of political communication. *Mass Communication & Society*, 3(2/3), 297–316.
27. SCHEUFEL, D. A., & TEWKSBURY, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of Communication*, 57, 9–20.
28. SCHLEUDER, J. D., WHITE, A. V., & CAMERON, G. T. (1993). Priming effects of television news bumpers and teasers on attention and memory. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 37(4), 437–452.
29. SEMETKO, H. A., & VALKENBURG, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 52(2), 93–109.
30. TAKESHITA, T. (1997). Exploring the media's roles in defining reality: From issue-agenda setting to attribute-agenda setting. In M. McCombs, D. Shaw, D. Weaver (Eds.), *Communication and democracy* (pp. 15–28). New Jersey, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
31. De VREESE, C. H. (2012). New Avenues for Framing Research. *American Behavioral Scientist*, 56(3), 365–375.
32. WIMMER, R. D., & DOMINICK, J. R. (2000). *Mass media research. An introduction*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

CADRUL FILOSOFIC AL GÂNDIRII SOCIOLOGICE A LUI TRAIAN BRĂILEANU

ALEXANDRU-OVIDIU VINTILĂ*

ABSTRACT

THE PHILOSOFICAL FRAME OF TRAIAN BRĂILEANU'S SOCIOLOGICAL THINKING

This study aims at presenting the way in which is the philosophy of Traian Brăileanu structured. His work is unitary and is based on a clear idea, namely a sociology build on philosophy. Traian Brăileanu explained the term of *moral community*, key-concept of his social theory, a concept introduced in his *human community paradigm*. This paradigm can be compared with others proposed by Max Weber, Karl Marx, Robert Merton, Pierre Bourdieu, Ralph Dahrendorf or Jean Baudrillard. For the Romanian sociologist the supreme value of the community is morality. In the second part of his life the professor of Cernăuți University dedicated his studies to a Christian sociology always situated between the logic of the mind and the logic of the soul, as Vasile Dem Zamfirescu stated. Traian Brăileanu felt that the rational factor was not enough for a real initiation of the ideal being. He was convinced that spirit is ever needed as well.

Keywords: Cernăuți, Christian, sociology, moral community, paradigm, philosophy.

Traian Brăileanu și-a construit filosofia astfel încât o putem numi o arhitectonică distinctă a cugetării. Aticismul frazelor, modul în care își argumentează demonstrațiile, dar, mai ales, viziunea sistemică sunt doar câteva dintre punctele forte ale unei catalogări de acest tip. Opera lui Brăileanu este unitară, axată pe o linie ideatică limpede, cea a unei teorii sociologice întemeiate pe filosofie, domeniu urmărit în toate scrierile sale. Desfășurarea ideilor și idealurilor, convingerilor și opțiunilor acestui gânditor interbelic, inconturnabil, spunem noi, ne dezvăluie o personalitate intransigentă, impetuoasă, o voce distinctă în arealul dezbaterii de idei de la noi, a cărei întreagă existență a fost, întocmai cum se exprima Vladimir Jankélévitch, invadată de morală. În urma unor astfel de

* Redactor al revistei „Bucovina literară” și al revistei „Scriptum” a Bibliotecii Bucovinei „I.G. Sbiera”, Suceava, România, doctorand în istorie în cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, e-mail: ovidius_vintila@yahoo.com.

înfrâuriri, Traian Brăileanu ajunge să teoretizeze „comunitatea morală”, concept-cheie al gândirii sale sociale și care s-a văzut împlinit în propria paradigmă a comunității omenești, paradigmă înscrisă în istoria sociologiei, alături de altele precum cea a nașterii capitalismului (Max Weber), cea a luptei de clasă (Karl Marx), a socializării anticipate (Robert Merton), a capitalului social (Pierre Bourdieu), a conflictelor sociale (Ralph Dahrendorf), a logicii semnelor (Jean Baudrillard) (Schifirneț, 2009: 80) etc. Așadar, valoarea supremă a comunității, pentru Traian Brăileanu, este morala, toate celelalte valori derivând din ea. Nu lipsit de importanță este și faptul că profesorul cernăuțean, cu precădere în ultima parte a vieții sale, cea a unei maturități depline, își va conjuga eforturile spre și pentru o sociologie creștină, fiind întotdeauna situat între logica inimii și logica minții (Vasile Dem Zamfirescu). Între două paranteze fie spus: pentru Brăileanu a primat, fără echivoc, factorul sufletesc. Mereu a simțit că perimetrul rațiunii nu este suficient unei ființări ideale a ființei. Membrii comunității sale nu doar gândesc, ci, mai ales, simt, au suflet și, ca atare, sunt legați între ei sufletește, nutriend sentimente unul pentru celălalt. De aici și aserțiunea lui Ilie Bădescu, omul de știință care numește sistemul sociologic al lui Traian Brăileanu drept unul noologic sau spiritualist. Tot acum ar trebui să mai precizăm că Achim Mihu vorbește de patru influențe majore asupra gândirii lui Traian Brăileanu și anume: filosofia, mai ales cea kantiană, ideile lui Vasile Conta și ale lui Vilfredo Pareto despre sistem, precum și cercetările de etnografie comparată din cultura franceză (Mihu, 2000: XVII–XIX).

Viziunea filosofică a lui Traian Brăileanu se va concretiza într-o primă etapă, 1905–1919, când își canalizează energiile asupra unor lucrări de filosofie propriu-zisă și, după 1919 până la sfârșitul vieții, într-o etapă secundă, timp în care va fi preocupat de gândirea sociologică. Constantin Schifirneț susține că savantul bucovinean dăruiește patrimoniului sociologic modalitatea proprie de analiză privind existența unei științe autonome despre societate. „În concepția sa, sociologia este o teorie a principiilor generale despre societate, derivate din investigația diferitelor tipuri de existență socială, și nicidecum o colecție de date empirice sau o metafizică despre social. Prin corelarea sociologiei cu etica și politica, învățatul bucovinean conferă un mod original de gândire sociologică. Sociologia ocupă un rol central în sistemul științelor sociale fiindcă oferă fundamentul teoretic pentru cunoașterea oricărei componente a societății” (Schifirneț, 2009: 88), subliniază, într-un studiu dedicat gânditorului bucovinean, Constantin Schifirneț. Tot Schifirneț apreciază faptul că Brăileanu se dezvăluie ca un sociolog doctinar de mare profunzime, cu un fin și subtil spirit critic, aplicat pe o cultură filosofică impresionantă, ramificată în toate domeniile cunoașterii socialului și umanului, cu o capacitate impresionantă de a teoretiza probleme dintre cele mai complexe (Schifirneț, 2009: 88).

Primele roade ale strădaniei sale în materie de filosofie au început să apară odată cu redactarea tezei de doctorat, lucrare susținută în limba germană cu profesorul Richard Wahle. Din păcate, textul tezei de doctorat intitulat

Betrachtung und Beleuchtung der in der Geschichte der Philosophie auftretenden höchsten Kategorien (Tratarea și lămurirea categoriilor supreme apărute în istoria filosofiei) nu va avea o soartă prea bună, manuscrisul pierzându-se în mod iremediabil. Așadar, începând cu anul 1909, când obține titlul de doctor în filosofie, putem consemna debutul unei cariere prodigioase, care va marca istoria gândirii românești. În acest context al începuturilor, de neînțeles rămâne faptul conform căruia, nici până în prezent, profesorul universității cernăuțene și al lui Traian Brăileanu, Richard Wahle, nu a fost reținut în istoria filosofiei românești, știut fiind faptul că gânditorul de limbă germană a activat în capitala Bucovinei, meritele sale fiind incontestabile. Traian Brăileanu, dar nu numai el, vorbește despre acesta, precizând că a fost un reputat profesor, dar, mai ales, un filosof empirio-criticist situat între Ernst Mach și Richard Avenarius în *Istoria filosofiei* al cărei autor este Friedrich Ueberweg.

Revenind la savantul bucovinean și la filosofia lui incipientă, de subliniat este că Brăileanu, încă de la „întruparea” primei sale lucrări filosofice, și-a îndreptat atenția către claritatea conceptuală, încercând să ofere o imagine limpede a modurilor fundamentale în care este construită informația. Influențat de Aristotel și Kant, Brăileanu se va evidenția prin preocuparea constantă de a descoperi dacă cele mai generale categorii de gândire sunt absolute și universale, prezente în orice mod de gândire, sau dacă sunt relativ limitate și în principiu variabile. Într-o primă instanță, vom defini categoria filosofică drept noțiunea fundamentală (cu sferă deosebit de largă) și de maximă generalitate, care exprimă (reflectă) proprietățile (trăsăturile) și relațiile esențiale și generale ale obiectelor și fenomenelor realității. Trebuie să spunem că, spre exemplu, Aristotel enumeră zece categorii: substanța, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, poziția, starea, acțiunea și pasiunea. Cu toate acestea, filosoful elen nu se arată sigur că această clasificare este definitivă. Mai mult, în gândirea scolastică, lista lui Aristotel devine: substanță, cantitate (felul în care un corp este făcut din alte corpuri, iar întinderea lui se datorează întinderii lor), faptul de a acționa asupra unui corp sau de a fi acționat de către un corp (activitatea și pasivitatea corpurilor), calitățile ce apar din dispoziția părților constitutive, proprietățile spațiale și temporale și relațiile (Oxford, 1999: 61).

Precizăm că legitimitatea ontologică a teoriei aristotelice a categoriilor constă în faptul că ne arată caracteristicile *reale* ale lucrurilor, în vreme ce valoarea lor o putem identifica a fi în același timp: logică, lingvistică și ontologică. În plus, categoriile lui Aristotel sunt determinările logice necesare ale ființării, noțiunile științifice despre supremele genuri de existență. În ceea ce privește conținutul și vitalitatea acestor categorii, acestea sunt extrase tocmai din multiplicitatea lumii obiective (Lupan, 1999: 103). Referindu-ne la Kant, putem afirma, furnizând tot un exemplu, că acesta, dată fiind pasiunea sa pentru sistem, a operat o diviziune în patru părți, cu câte trei categorii pentru fiecare parte. Astfel, în cadrul cantității judecăților, avem unitate, pluralitate și totalitate; în cadrul calității judecăților, avem realitate, negație și limitație; în cadrul relației judecăților, avem inerență și

subzistență, cauzalitate și dependență, precum și reciprocitate între agent și pacient; iar pentru modalitatea judecăților avem posibilitate, existență și necesitate (Oxford, 1999: 61). Prin urmare sunt, conform lui Kant, un număr de 12 categorii, în funcție de cantitatea, calitatea, relația și modalitatea judecăților, categoriile nefiind altceva decât concepte pure ale intelectului. Nu trebuie omis faptul că puțini filosofi au împărtășit raționamentul lui Kant potrivit căruia diviziunea întreprinsă de filosoful german ar fi exhaustivă și principială. Sintetizând, unei astfel de problematice îi dedică Traian Brăileanu această primă cercetare filosofică, dornic ca, printr-o luciditate vie, printr-un spirit critic asumat, să elucideze și, implicit, să clarifice, explicându-le, categoriile supreme, printre care se numără și cele aristotelice sau kantiane, apărute în istoria filosofiei. De asemenea, putem considera teoria categoriilor, întemeietoare de lume și sens, în general, ca fiind de o importanță majoră, privită ca problematică filosofică ivită în contextul gândirii occidentale.

Peste trei ani, în 1912, pe când se afla la Viena, Traian Brăileanu va tipări, în sfârșit, prima sa lucrare filosofică, *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*, Cernăuți, Librăria H. Pardini (Tip. J. Bălan & M. Wiegler). Marin Diaconu arată că lucrarea nu este atât un „tratat” înfăptuit, cât mai degrabă un proiect filosofic, ce urma să se închege prin elaborarea unor viitoare opuri. În acest sens, semnificativă este fraza cu care se încheie *Prefața*: „Lucrarea mea este numai o încercare de a-mi da mie însumi socoteală asupra problemelor filosofice ale căror soluțiuni date de alții îmi par greșite” (Brăileanu, 1912: XI). În ansamblu, tomul filosofului cernăuțean prefigurează lucrările ce vor fi scrise de el în anii '20 și '30 (Diaconu, 2007: 540–541).

În linii mari, lucrarea se află sub semnul lui Kant, fiind considerată de către Mona Mamulea „o retrospectivă critică a achizițiilor logicii, metafizicii și eticii, din perspectiva fundamentelor acestora, lucrare pe care autorul o consideră pregătitoare pentru volumul următor, *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik* (1919), scriere de proporții, finalizată în 1914, încă netradusă în limba română. Miza este încercarea de a găsi fundamentul unei științe a eticii (ca *știință inductivă*) pornind de la identificarea unui temei pentru libertatea voinței individuale” (Mamulea).

În recenzia pe care o dedică Alexandru Ieșan cărții lui Traian Brăileanu, se va sublinia faptul că: „Lucrarea pleacă de la reflexiune, adică de la acea stare a conștiinței, caracterizată prin dualismul unui *Eu*, care judecă, și al *lucrurilor* despre care *istorisește* acest *Eu*, ce stă față în față cu lucrurile. *Eul* judecă și comunică judecata sa altor indivizi; această comunicare implică recunoașterea principiului identității, pentru că numai pe baza stabilității noțiunilor este posibilă o înțelegere comună. Dar în univers trebuie să admitem schimbări și mișcări neconținute; principiul identității poate fi deci salvat numai dacă se constată în datele antecedente și consecvente o identitate fundamentală, o continuitate neîntreruptă. Această constatare implică iarăși diferențierea *producției continue* în reprezentare și senzație, în cauză și efect. Efectul în schimbare e senzație, iar antecedentul e

cauză și, nemaifiind prezent, e acuma reprezentare. Fiind dată o *producțiune continuă*, schimbarea în *Tot ce este* se poate constata numai prin *terminarea* producțiunii continue și știința *Eului* despre totalitate este o serie de constatări a schimbărilor în totalitate, date ca succesiune de senzațiuni și reprezentări. Iar identitatea Eului este «menținerea continuă a distanței între mine și celelalte efecte ale unei cauze necunoscute». În fața schimbărilor, *Eul* este întotdeauna în primejdie de a-și pierde identitatea atât de greu câștigată și, de aceea, la orice schimbare, e nevoit să o afirme încontinuu. Existența individuală este postulatul unei sume stabile de senzațiuni și reprezentări, iar judecățile noastre sunt constatări ale raporturilor, ale schimbărilor ce au loc în *Tot ce este*. «Ceea ce s-a constatat a fi existență continuă (realitate) nu este *Eul*, ci un produs terminal al unei cauze necunoscute; iar *Eul*, judecând sau constatând ceea ce este, se recunoaște a fi o parte din totalitatea produselor. Condițiunea minimă pentru posibilitatea judecății sale s-a dovedit a fi separațiunea *Eului* ca produs de alte produse». Prin vorbire, prin noțiuni, nu putem reda realitatea existenței, căci vorbirea este numai terminarea unei succesiuni continue. Dar, organizându-se noțiunile în limitele tras[at]e de existența individuală, putem spune că știința noastră este *expresiunea* realității, pe când o separare incompletă a individului de lucruri, ca în vis, constituie, din punctul de vedere al separațiunii complete, o *nerealitate*” (Ieșan, 1913: 90).

Însuși Traian Brăileanu va afirma că, în prima parte a tomului în dezbatere, a tratat fundamentele unei filosofii raționale. Constantin Schifirneț arată că elementele acestor fundamente sunt principiul identității, cauzalitatea, timpul și spațiul, existența individuală, identitatea elementelor. Acum Traian Brăileanu scrie că filosofia „este sinteza legilor universale în intelectul unui singur individ”. Constantin Schifirneț va adăuga că, în cartea de față a sociologului și filosofului bucovinean, se face diferența între filosofie și științele naturii, filosofia fiind privită ca expresie a unei științe prime (Schifirneț, 2009: 60). Relevant este și aspectul potrivit căruia, în primul capitol al opului, sunt sintetizate, cum am mai spus, câteva dintre fundamentele unei filosofii raționale, urmate de „observațiunile critice la filosofia tradițională”, după care va identifica „filarea limitelor cunoștinței”, pentru ca mai apoi să încheie cu o serie de „concluziuni etice”.

O altă problematică dezbătută în acest moment de Brăileanu este cea a categoriilor. Despre reluarea unei discuții de acest gen, Alexandru Surdu se va exprima astfel: „Să ne amintim de grija cu care filosofii de talia lui Immanuel Kant evitau, chiar cu riscul de a produce neînțelegeri, introducerea unor cuvinte noi pentru concepte care, într-un fel sau altul, au mai fost utilizate cândva în istoria filosofiei. De altfel, caracterul fundamental al categoriilor filosofice rezidă și în perenitatea lor. Trecerea de la o etapă la alta nu s-a făcut, în filosofie, cu schimbarea terminologiei, ci doar cu aprofundarea și întregirea ei, indiferent de limbile în care s-a vorbit. Mirarea unor neinstruiți întru cele filosoficești, transformată uneori în reproș, este legată și de faptul că în filosofie s-ar vorbi de peste două milenii despre aceleași lucruri. Se vorbește, într-adevăr, însă mereu

altfel, căci se și gândește altfel. Dar, uneori, mai ales în cuprinsul sistemelor filosofice, interesează tocmai această «vorbitură» și modul în care s-a făcut. Și astronomii au vorbit mereu despre același Pământ și despre același Soare și nu sunt semne că se vor opri» (Surdu, 2011: 11). Așadar, discuția asupra categoriilor, și în cazul lui Traian Brăileanu, nu poate fi suspectată de spirit vetust, o dezbateră de acest tip fiind întotdeauna binevenită. Cu atât mai mult cu cât filosoful, la timpul respectiv, se afla la început de drum.

În altă ordine de idei, observăm că învățatul cernăuțean, în cartea de față, întreprinde o critică atât asupra filosofiei speculative a lui Platon, Aristotel, Kant, cât și asupra filosofiei antispeculative, cum ar fi cea din sfera pozitivismului, scepticismului sau agnosticismului (Schifirneț, 2009: 60). În ceea ce privește metafizica speculativă, Brăileanu afirmă, încă din preambulul lucrării sale de debut, că aceasta „trebuie să năzuiască a pătrunde până la cauza finală, prin o argumentație rațională și dezbrăcată de credințe și tradițiuni. Ea poate fi antropocentrică, dar poate și distruge tronul pe care și l-a uzurpat omul în univers – totul depinde de la metoda urmată și de la principiile fundamentale pe cari se ridică diferitele sisteme” (Brăileanu, 1912: X). „În partea a treia, *Fixarea limitelor cunoștinței*, autorul discută două teme ce vor fi dezvoltate în lucrările sale de sociologie: principiul continuității în formarea judecăților și conceptul individual uman ca o realitate filosofică, etică și sociologică. Toate noțiunile sunt coordonate și sunt identice cu raporturile existente între elemente, idee regăsită în concepția lui Brăileanu despre sistemul social” (Schifirneț, 2009: 60).

Raportul dintre individualitate și comunitate este una dintre problemele larg dezbătute în lucrarea lui Traian Brăileanu intitulată *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*. Marin Diaconu, unul dintre exegeții contemporani ai operei cărturarului bucovinean, menționează că această tematică supusă analizelor reprezintă o manifestare, în ontologia regională socio-umană, a clasicului raport speculativ dintre general și particular, dintre unu și multiplu (Diaconu, 2007: 541). Trebuie să spunem că o astfel de problematică va fi discutată în detaliu, pe parcursul mai multor pagini, în monumentală *Teorie a comunității omenești*, lucrare fundamentală a sociologului și filosofului bucovinean, care a văzut lumina tiparului în 1941. Într-o altă lucrare de-a sa, Traian Brăileanu se va referi la „individul-sistem” în următorii termeni: „În două lucrări (*Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik*, Wien und Leipzig, 1919 și *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței*, Cernăuți, 1912) am încercat să arăt ce este *individul-sistem*, punându-l în raport cu celelalte sisteme, și am arătat că individul dispare într-un sistem pe care l-am numit comunitate omenească. Raporturile *interindividuale*, din cari se explică fenomenele «nașterii», dezvoltării și «morții» individului, formează obiectul științei etice, care în acest fel ar forma partea întâi, critică, a filosofiei sociale. În partea a doua ar trebui continuată cercetarea de la punctul dispariției individului în comunitate. În acest punct, separațiunea biologică și psihică a individului, autonomia sa, care are o mare importanță reală pentru

individul-sistem în raport cu indivizii-sisteme, devine o iluzie, o nerealitate, o ficțiune. Înaintea noastră se ridică altă realitate: comunitatea” (Brăileanu, 1923: 20).

Fără să aibă pretenția exhaustivității în ceea ce privește cartea sa *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței*, Traian Brăileanu va mărturisi că: „în detaliu, lucrarea noastră a trebuit să rămână necompletă, cum, în ziua de astăzi, față de materialul științific imens, orice lucrare, chiar reprezentând munca unei vieți întregi, nu poate cuprinde decât o părticică mică din cunoștințele adunate în cursul secolelor. Ea este necompletă și pentru motivul că e menită să reprezinte numai o parte din această părticică, o schițare generală a fundamentului pe care autorul speră a putea clădi mai departe, prin dezvoltarea aparte a fiecărei probleme atinse” (Brăileanu, 1912: 144). Și profesorul Alexandru Ieșan, în recenzia sa, publicată în 1913, în revista „Junimea literară”, va surprinde același aspect, spunând pe un ton direct că tomul semnat de Traian Brăileanu necesită în continuare anumite completări. Cu toate acestea, scrie Ieșan, „Lucrarea d-lui Brăileanu e interesantă și prin faptul că încearcă să pună temelia la o etică și pedagogie rațională, atingând astfel chestiuni de ordin practic, peste tot însă dă dovadă de o mare putere de abstracțiune” (Ieșan, 1913: 91).

Cartea nu poate fi ocolită din nicio analiză referitoare la opera lui Traian Brăileanu, întrucât, în paginile reunite sub acest titlu, se pot decela suficiente implicații sociologice, etice, politologice, elemente constitutive ale unui program de gândire urmărit cu strictețe și desfășurat în timpul unei întregi vieți, cea a lui Traian Brăileanu, care ne-a oferit o operă pe măsură, o dezbatere vie, uneori pasională, întotdeauna pasionantă, complexă și controversată totodată. Riguros în discurs, capabil să privească dincolo de prezent, elocvent ca orice gânditor format și deprins cu învățămintele clasice, dar și deschis către nou, dominat de morala creștină, privită ca principiu imuabil al ordinii, filosoful și sociologul bucovinean și-a consolidat o poziție distinctă, personală, în istoria gândirii românești.

Nu mult după ce a publicat *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*, cărturarul bucovinean, în 1914, va scrie o nouă lucrare, în limba germană de data aceasta, intitulată *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik (Întemeierea la o știință a eticii)*. Deși volumul, în forma sa manuscrisă, a fost finalizat în 1914, cartea va putea fi publicată de abia în 1919, după prima conflagrație mondială la tipografia Wilhelm Braumüller, Wien und Leipzig. În legătură cu această carte a filosofului cernăuțean, Rodica Croitoru, în studiul său *Traian Brăileanu – un profil filosofic și biobibliografic*, precizează următoarele: „centrul de greutate îl constituie întemeierea cognitivă a eticii; sunt abordate, de asemenea, și aplicații ale eticii la drept și pedagogie” (Croitoru, 2007: 544).

În epocă, despre cartea lui Brăileanu va scrie profesorul de istoria filosofiei Vasile Gherasim. Acesta, în debutul recenziei sale intitulate *Etica și știința inductivă* va remarca faptul că lucrarea în dezbatere, „[...] apărută în limba germană, tratează despre una dintre cele mai grele probleme filosofice. Anume, dacă știința eticii este într-adevăr o știință exactă sau este o speculațiune, o mistificare a științei, – ba poate chiar simplă poezie” (Gherasim, 1921: 210).

Vasile Gherasim va aminti în continuare de încercările pe aceeași temă, cu rezultate nu prea îmbucurătoare, ale unor reputați gânditori precum Spinoza, Kant, Schopenhauer, Comte, Todl, scoțând în evidență dificultatea subiectului ales de Traian Brăileanu. În aceeași recenzie, Vasile Gherasim va mai spune că autorul cărții în discuție „încearcă să meargă pe o cale cu totul nouă, nebatătorită până acum. Etica e, pentru domnia sa, singura știință inductivă posibilă. Cu această formulare se îndepărtează chiar de la început de terenul speculațiunii pe care îl poți răzbate numai cu ajutorul deducțiunilor. Mai departe, spune autorul, singura știință deductivă e, dimpotrivă, matematica” (Gherasim, 1921: 210). În susținerea acestei aserțiuni, în recenzia sa, Vasile Gherasim va arăta că, după Traian Brăileanu, terenurile celor două științe, etica și matematica, sunt strict separate, cu toate că ambele vizează totalitatea. Etica începe acolo unde sfârșește matematica, iar aceasta din urmă se deschide exact acolo unde etica este nevoită să-și înceteze activitatea. Așadar, afirmă Gherasim, Brăileanu va fi nevoit să renunțe la claritatea sistemului matematic, „pentru a putea salva posibilitatea și realitatea științei etice, ca știință inductivă” (Gherasim, 1921: 210). Profesorul cernăuțean de istoria filosofiei crede că marele merit al lucrării *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik (Întemeierea la o știință a eticii)* este acela că valorizează cum se cuvine etica, o știință, în ultima perioadă, abandonată și privită drept irealizabilă, imposibil de pus în practică.

În plus, Traian Brăileanu, în cartea sa, va trata o problematică vastă, de interes maxim, precum cea care se referă la relația dintre individ și comunitate, libertatea voinței, cultura și educația. „Foarte interesante sunt capitolele în care autorul vorbește despre *elementele eticii* și despre *etica aplicată*. În aceste capitole el vorbește despre diferitele metode și sisteme de cultivare etică a maselor și despre aspectul pe care îl prezintă, în urma acestei cultivări, diferite popoare și state” (Gherasim, 1921: 210). Și, ca o ultimă concluzie, recenzentul va apecia: „În orice caz, în opera aceasta, autorul a dovedit că și în domeniul eticii se poate face știință exactă” (Gherasim, 1921: 211).

Toate aceste lucrări de până acum ale lui Traian Brăileanu circumscriu o etapă de muncă asiduă, sinonimă cu furcile caudine ale unei inițieri. Lăsându-se sedus de spectacolul ideilor, mai ales de cel din proximitatea filosofiei, trecut printr-o experiență formatoare, după 1919, autorul de mai târziu al *Teoriei comunității omenesti* se va consacra filosofiei sociale, acordând un spațiu larg dezbaterii despre obiectul sociologiei și, de asemenea, conturând imaginea unui mod original de gândire. El va propune, printre primii, dacă nu chiar cel dintâi, în sociologia românească, teza despre studiul societății ca sistem, viziune care a dominat un timp îndelungat după cea de-a doua conflagrație mondială (Schifirneț, 2009: 71).

În sfârșit, rezumând, putem afirma fără rezerve că peripețiile reale, de consistență, ale spiritului, încep, pentru Traian Brăileanu, în anul 1909, odată cu finalizarea tezei sale de doctorat, după ce, în prealabil, a mai publicat o succesiune

de încercări literare, toate în periodicul cernăuțean „Junimea literară”. Au urmat „predispozițiile filosofice” despre care am vorbit până acum, localizate până în 1919 inclusiv. „În tradiția sociologiei clasice europene, Brăileanu era deopotrivă exersat în filosofie și sociologie, iar lucrările tipărite de el și care ar intra, aparent, în prima categorie, vor fi utilizate sau topite în cărțile sau studiile care l-au consacrat ca sociolog. Totuși, domeniul predilect rămâne știința sociologică, pe care o înțelegea într-un sens suficient de larg pentru a include în ea filosofia, politica sau etica” (Dungaciu, 2003: 16).

BIBLIOGRAFIE

1. BRĂILEANU, TRAIAN (1912). *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*, Cernăuți, Librăria H. Pardini (Tip. J. Bălan & M. Wiegler).
2. BRĂILEANU, TRAIAN (1923). *Introducere în sociologie*, Cernăuți, Editura Librăriei „Ostașul Român” (Anton Roșca).
3. CROITORU, RODICA (2007). *Traian Brăileanu – un profil filosofic și biobibliografic*, în *Studii de istorie a filosofiei românești II*, București, Editura Academiei Române.
4. DIACONU, MARIN (2007). *Viziunea filosofică a lui Traian Brăileanu*, în „Revista de filosofie”, Tomul LIV, Nr. 5–6.
5. DUNGACIU, DAN (2003). *Traian Brăileanu: Omul și opera – Trepte către o monografie*, în Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, București, Editura Albatros.
6. GHERASIM, VASILE (1921). *Etica și știința inductivă*, în „Gândirea”, An I, nr. 11, 1 octombrie, Cluj.
7. IEȘAN, A. (1913). *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței*, în „Junimea literară”, An X, nr. 6, iunie, Cernăuți.
8. *Oxford. Dicționar de filozofie* (1999). București, Univers Enciclopedic, p. 61.
9. LUPAN, ȘTEFAN (1999). *Capitolul II. Filozofia Greciei Antice*, în ***, *Din istoria gândirii filosofice. Partea I, (De la Antichitate la Renaștere): Manual*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova.
10. MAMULEA, MONA, *Traian Brăileanu*, în <http://www.romanian-philosophy.ro/autori.html>
11. MIHU, ACHIM (2000). *Traian Brăileanu: teoreticianul comunității omenești*, studiu introductiv la Traian Brăileanu, *Teoria comunității omenești*, București, Editura Albatros.
12. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN (2009). *Sociologie românească modernă*, București, Editura Criterion.
13. SURDU, ALEXANDRU (2011). *Supercategoriile autologice ale subsistenței*, în *Studii de teoria categoriilor*, vol. III, coordonatori Alexandru Surdu și Sergiu Bălan, București, Editura Academiei.

MASĂ ROTUNDĂ DEDICATĂ PORTULUI POPULAR ROMÂNĂȚEAN

CRISTINA BACICU BOTEZ*

În data de 21 septembrie 2013 a avut loc la Osica de Sus (cea mai mare comună a județului Olt, având peste 5 000 de locuitori) masa rotundă cu titlul *Tradiție și modernitate în portul popular românățean*, urmată de o paradă a portului popular cu specific zonal. Ambele activități au făcut parte din proiectul de anvergură *Educație întru tradiție și valoare în portul, muzică și jocul românățean*, realizat în parteneriat de Asociația Culturală *Pro Memoria*, împreună cu Liceul teoretic „Ion Gh. Roșca” din localitate și Asociația pentru Dezvoltare Durabilă Slatina, cu sprijinul financiar al Administrației Fondului Cultural Național (A.F.C.N.) și al Primăriei comunei Osica de Sus. Coordonatorul principal al acestui proiect este Sorina Iacob, directoarea Liceului „Ion Gh. Roșca”.

Tema de discuție aleasă de organizatori a fost una interesantă și incitantă, reunind, în cadrul mesei rotunde, creatori populari, etnografi, sociologi, profesori, artiști plastici, cadre didactice, ziariști și, nu în ultimul rând, oficialități reprezentative ale județului Olt.

În deschiderea reuniunii au luat cuvântul Sorina Iacob și inginerul Ion Ciocan, primarul comunei, care au urat un bun venit participanților și au subliniat importanța manifestării științifice găzduite de localitatea Osica de Sus.

În continuare a luat cuvântul sociologul Ioan Paul Popescu, care, în contextul unui scurt expozeu despre istoria poporului român, s-a referit la evoluția costumului popular și la particularitățile sale în funcție de regiuni și provincii istorice, cu precădere în raport de specificul zonei Romanați.

Cu aceeași ocazie, Florian Dumitrescu, director al Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale din Olt, a menționat apariția primelor războaie de țesut în Osica și a primelor creatoare de artă populară românățeană, care au realizat modele remarcabile în acest domeniu, punând, de asemenea, în evidență evoluția progresivă a meșteșugului țesutului și broderiei populare.

La rândul său, primarul comunei, Ion Ciocan, a evocat momente tradiționale inedite din viața satului osicean, precum prinsul fetelor în horă, cel mai devreme atunci când împlineau vârsta de 16 ani, sau obligația măritişului fetelor în ordinea descrescătoare a vârstei, descriind *cum* și *când* se petreceau aceste evenimente

* Liceul „Ion Gh. Roșca”, Osica de Sus, județul Olt, România; e-mail: cribotez2005@yahoo.com.

importante din viața comunei. Frumusețea, originalitatea și calitatea iilor purtate și cusute chiar de tinere – a subliniat vorbitorul – deveneau elemente componente ale unei veritabile ierarhizări sătești.

În același context, maestrul coregraf Nichita Dragomira a vorbit despre importanța costumului popular ca element cu caracter identitar la nivel regional intern și extern și a amintit despre elementele kitsch și falsele motive de pe unele costume populare croite de creatori improvizați, care nu au nimic de-a face cu veritabila artă populară.

În completarea celor evocate de antevorbitorul său, Cristina Bacicu Botez a pus în evidență demnitatea și eleganța pe care o conferă costumul popular atunci când este purtat în mod corespunzător, referindu-se, în acest sens, la însăși Regina Maria, soția regelui Ferdinand și mama regelui Carol al II-lea, care îmbrăca, adeseori, costumul popular românesc. Vorbitoarea a dat ca exemplu, de asemenea, faptul că artiști de renume precum H. Matisse au avut ca sursă de inspirație, în câteva tabouri, ia românească, fapt care vorbește de la sine despre frumusețea și expresivitatea costumului popular de la noi. Aceeași vorbitoare a pus în discuție posibilitatea alcătuirii unei arhive cu fotografii vechi în care apar costume populare și a menționat oportunitatea realizării unor albume de fotografii care să ilustreze piesele de costum cele mai valoroase păstrate până în zilele noastre.

Mai mulți participanți au vizat, în luările lor de cuvânt, elementele componente ale costumului popular de sărbătoare purtat de femeile din zona Romanați, printre care cămașa, ia cu poale și cele două *zavelci* (*boscelele*) purtate în față și în spate. S-a arătat că pe cap marama era legată în funcție de vârstă și condiția socială a purtătoarei costumului popular. Cămașa avea alțița cusută cu roșu, care se asorta cu poalele cu sabac, frumos cusute, alese, în războiul de țesut, prin aceeași culoare roșie. În același timp, paietele, inserate discret, au o pondere mult mai mică în comparație cu alte zone rurale, unde costumul poate fi încărcat și cu mărgelile. La costumul de Romanați – au subliniat participanții care au abordat acest subiect –, predomină roșul, dar mai pot apărea și elemente policrome în galben, alb, albastru și verde. Pe zavelcile de sărbătoare, pe costumele populare purtate de femei, apar, astfel, diferite motive fitomorfe (pomul vieții), zoomorfe (coarnele berbecului), avimorfe sau antropomorfe (hora).

În mod complementar cu subiectul dezbătut, Claudia Balaș, etnograf la Muzeul județean Olt, a apreciat că bogăția etnografică a zonei Olt este insuficient pusă în valoare de studiile de specialitate, inclusiv de cele sociologice sau etnografice, fiind cercetată cu predilecție zona Ardealului.

Creatorii populari prezenți la reuniune, printre care profesoara Constanța Roșioru, au propus soluții concrete: de exemplu, recondiționarea și conservarea pieselor de costum popular, păstrate uneori în condiții improprietăți în „lada de zestre”, în pofida faptului că sunt din ce în ce mai greu de găsit materialele corespunzătoare activității de restaurare, precum și intensificarea activităților de educare a tinerei generații în spiritul respectului față de inestimabilele valori de tezaur ale patrimoniului cultural românesc.

Invitat la manifestarea organizată la Osica de Sus, Sorin M. Rădulescu, cercetător științific la Institutul de Sociologie al Academiei Române și redactor șef al *Revistei române de sociologie*, a subliniat importanța unui asemenea eveniment cu caracter cultural și științific, menționând, în acest sens, contribuția studiilor sociologice și rolul important al Școlii Sociologice de la București – condusă de profesorul Dimitrie Gusti – în investigarea tradițiilor și obiceiurilor populare, inclusiv în ceea ce privește descrierea și clasificarea elementelor specifice ale portului popular din diferite regiuni istorice, printre care și zona Olt.

Ca o concluzie generală a mesei rotunde organizate la Osica de Sus, s-a conturat ideea că această comună (zonă) este o vatră de port popular autentic, cu un potențial cultural ce merită valorificat, iar asemenea manifestări la care să ia cuvântul profesori, cercetători, profesori, animatori și creatori de artă trebuie repetate și intensificate. Se cer, în acest sens, întreprinse toate demersurile și depuse toate eforturile posibile pentru a prezerva și promova elementele importante, tradiționale, din viața satului osicean, prin amenajarea unui muzeu local, a unui fond documentar privind viața comunității, prin implicarea elevilor de liceu în activități care să-i determine să pună în valoare portul popular românăștean: spectacole, parade, hore, șezatori, sau, și mai important, ateliere de confecționat țesături ori cusături tradiționale, sub îndrumări competente.

Manifestarea științifică la care ne-am referit a fost urmată de o paradă a portului popular românăștean, desfășurată sub „Stejarul Recunoștinței” (simbol de seamă al comunei), ocazie cu care, prin fața unui numeros public cuprinzând mai mulți dintre membrii comunității și, de asemenea, oficialități (prefectul de Olt, Cătălin Rotea, deputatul Gigel Știrbu și primarul localității, Ion Ciocan), s-au perindat mai bine de 40 de costume populare purtate de perechi de elevi, profesori sau localnici. Ambele manifestări s-au încheiat odată cu spectacolul oferit de formația de dansuri „Crăițele”, a liceului „Ion Gh. Roșca”.

Quaderni Valtellinesi, Sondrio, 1st Trimester 2013, no. 115, 61 p.

Quaderni Valtellinesi (The Valtellina Papers) is an Italian quarterly covering a wide range of topics: history, architecture, urbanism, art, religion, politics, travel accounts and reviews, relating to – as the title indicates – the Valtellina Valley. Issued on a regular basis since 1981, the publication (<http://www.quadernivaltellinesi.it/>) aims to promote the Alpine identity, considered a defining element for the local social community. Under the slogan ‘Local Culture and the World’, it endorses local culture as the key to confronting the world and the new challenges set by modern society.

Situated in northern Italy, next to the Swiss border, the Valtellina Valley (Italian *Valtellina*, Lombard *Valtulina*, German *Veltlin*, Romansh *Vuclina*) is the upper valley of the Adda river, from its sources in the Ortles Mountains to lake Como. Enclosed by the Bernina Alps (north), the Ortles Mountains (northeast) and the Orobic Alps (south), the valley is traversed by several roads crossing Alpine passes. Historically, because of this strategic location, it was often a disputed territory until it finally became part of the Kingdom of Italy in 1859. Inhabited by an Italian-speaking Roman Catholic population, the valley is today known for its wines, cheeses, hot springs and skiing. The main towns of the valley are Sondrio, Tirano, Chiavenna, Morbegno and Bormio, all five represented on the editorial board of the *Quaderni Valtellinesi*.

The quarterly is divided into several richly illustrated sections. The opening editorial is followed by a section entitled ‘A Culture for Living’ (*Una cultura per vivere*), then by ‘From Valtellina and its Surroundings’ (*Della Valtellina e contadi*), the largest section of the publication; ‘And still, it moves’ (*Epur si muove*) comes next, before the final reviews section.

The first 2013 issue of *Quaderni Valtellinesi* (no. 115) is a good illustration of the spirit of the publication. The opening editorial, entitled ‘Democracy and community’, pleads for better political representation of local communities in Italy, considering ‘community democracy’ as a propitious way to overcome the current political and economic crisis.

The cultural section of the quarterly is dedicated to the religious revival in Russia. The subject of the article, by a local Italian couple, Nemo and Eliana Canetta, is occasioned by a long journey in the Russian Federation undertaken by the authors in 2006, which took them from Novosibirsk, across the Ural Mountains, to Syktyvkar and Moscow. After an accurate historical overview of Russian communism, the authors emphasise the religious repression before – and the religious revival following – the political reforms of the 1990s.

The mid-section starts with an article by Gianluigi Garbellini on an important episode in local history: the arrival of the Grisons in Valtellina, and the 1512 occupation. The Grey Leagues (or Graubünden) was an independent, mutual – defence region of Switzerland (which originated in an alliance of three leagues: the League of God’s House, the Grey League and the League of Ten Jurisdictions). In September 2012, the historical and cultural ties between Valtellina and the Grisons were solemnly celebrated on the occasion of the five-hundredth anniversary of the so-called Pact of Toglio, a solemn declaration in which Valtellina swore allegiance to the bishop of Chur and to the union of the free independent states of the Three Leagues, in exchange for the utmost respect for its privileges and ancient customs.

Following this historical introduction is an article by architect Dario Benetti, the director of *Quaderni Valtellinesi*, which re-launches the proposal for the creation of a Rhaetian Euroregion (Rhaetia is a territory which straddles the Alps, taking in some of northeastern Italy and southeastern Switzerland, inhabited by an Italian speaking population). The initiative, the author considers, has a precedent in the advanced discussions around the Alps-Adriatic region and the signing, in 2012, of the constitutive act of the EGTC (European Grouping of Territorial Cooperation) ‘Euregio without

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIV, nr. 5–6, p. 526–527, București, 2013

Borders' agreement between the Italian regions of Veneto and Friuli Venezia Giulia, and the Austrian land of Carinthia.

Another historical article, edited by Marco Moscarello, relates the accounts of Nikolai Vasilyevich Berg (1823–1884), a Russian poet and historian, who travelled to Lombardy in 1859, during the Austro–Italian–French war, as a correspondent of 'The Russian Messenger' to report on the progress of Giuseppe Garibaldi's army.

The article by Danilo Sava brings the readers back to the present, drawing attention to the Plan established by the territorial government in 2011 for Sondrio, the provincial capital, focusing particularly on its main critics. The Plan was the result of a 2005 regional law aimed at achieving sustainable development and was intended to be an instrument for the city's strategic development; it gave Sondrio the possibility to define its position both locally and nationally, building a development scenario for the city and its territory.

Gaetano Conforto presents a school project in which local teenagers become acquainted with theoretical aspects relating to Valtellina and its development, from an environmental, ethnographical and cultural point of view. Another short article comments on a 1945 photo relating to an event that took place at the end of the Second World War.

An interesting article, also by Dario Benetti, introduces the readers to the region's artistic universe. Following a visit to Stampa (a small Swiss municipality close to the Italian border in the Alpine Valley of Val Bregaglia), Benetti writes an article on the Giacometti artist family.

The 'Epur si muove' section broadens the reader's view once more, with a travel account of a journey along the Danube (from Belgrade to Novi Sad, Budapest, Bratislava and Vienna) given by a local engineer, Stefano Zazzi. The topic, however, is not out of the regional context, since the Inn river, which rises in the Swiss Alps, not far from the Valtellina Valley, is a right tributary of the Danube.

The final review section presents an exhibition hosted by the Valtellina Museum of History and Art of Sondrio at the end of 2012. Deborah Grosso comments on the fourteenth and fifteenth century cycles of frescoes from Poggiridenti, representing the seven works of mercy. *Quaderni Valtellinesi* ends with the presentation of two editorial events: the reprinting of *Aque misteriose*, by Giuseppe Songini and *Crotti di Valchiavenna*, edited by Guido Scaramellini.

Quaderni Valtellinesi is of interest to all scientists concerned with Alpine communities and regional studies, but also to those concerned with new European topics, such as the euroregions. The publication particularly relates to Romanian Sociology, by virtue of having Paul Henri Stahl among its contributors (see nos. 20, 32 and 49). Stahl, who conducted extensive fieldwork in Italy, published – among other things – a volume with Dario Benetti in 1995, 'Roots of an alpine valley. A historical and social anthropology of the Tartano Valley' (*Le radici di una valle alpina. Antropologia storica e sociale della Val Tartano*, Sondrio: Cooperativa Editoriale Quaderni Valtellinesi, 334 p.), a thorough interdisciplinary study of the Tartano Alpine Valley covering a large period of time, from the end of the seventeenth to the beginning of the nineteenth century.

(Irina Stahl)

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXII, Nr. 5–6 • 2013

INDEX ALFABETIC 2013

	Nr.	p.
BACICU-BOTEZ, CRISTINA, Masă rotundă dedicată portului popular românăţean	5–6	523
BALINT, BLANKA, The Role of Social Capital in Avoiding Over-Education	1–2	101
BANCIU, DAN, O ramură a sociologiei interzisă în timpul dictaturii: sociologia devianţei	5–6	426
BECIU, CAMELIA, „Aici” şi „acolo”. Strategii identitare în dezbaterile despre migraţia forţei de muncă	5–6	369
BECIU, CAMELIA, Reprezentări discursive ale migranţilor în <i>talk-show</i> -urile politice din România	1–2	41
BELZUNEGUI, ÁNGEL, MĂTU, OANA, PASTOR, INMA, Gender and Poverty in Spain	1–2	75
BOŢAN, MĂDĂLINA, CORBU, NICOLETA, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections	5–6	499
BRANEA, SILVIA, Selectarea informaţiilor de către jurnalişti sau „ce urme lasă mass-media?”	3–4	349
BUTOI, IONUŢ, Viaţa cotidiană a unei bursiere la Paris. Atitudini, percepţii, practici	3–4	269
CEHAN, IRINA, Migraţia medicilor români şi etica recrutării internaţionale	3–4	327
CERNEA, MIHAI, Sociologists in Love, Sociology as Passion (Sociologi îndrăgostiţi, sociologia ca pasiune)	3–4	181
CORBU, NICOLETA, BOŢAN, MĂDĂLINA, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections	5–6	499
COSTEA, ŞTEFAN, Despre Ştefania Golopenţia şi recuperarea activităţii Şcolii sociologice de la Bucureşti	3–4	301
CRISTESCU, ŞTEFANIA, Scrisoare către Dimitrie Gusti (21.10.1938)	3–4	283
CRISTESCU-GOLOPENŢIA, ŞTEFANIA, Interdicţii şi practici legate de naştere în 35 de sate din jurul Drăguşului (1939)	3–4	285
CUCEU, ION, Ştefania Cristescu-Golopenţia şi cunoaşterea universului magic al satului românesc	3–4	211
GHEONDEA-ELADI, ALEXANDRA, Teoria raţionalităţii în sociologie: un argument metodologic	3–4	337
GOLOPENŢIA, ŞTEFANIA, Trei fişe din ancheta sociologică efectuată la liceul industrial „Protopopul Tudor Economul” (1941–1943)	3–4	297
GOLOPENŢIA, SANDA, Cronologia vieţii şi a operei Ştefaniei Cristescu Golopenţia	3–4	183
GOLOPENŢIA, SANDA, O dublă aniversare	3–4	169
GORGAN, ANCA, Studiul religiozităţii şi Şcoala de la Bucureşti. O analiză comparativă cu modelul actual de cercetare a religiozităţii	1–2	75

GUSTI, DIMITRIE, Raport în vederea premierii asupra volumului Ștefania Cristescu-Golopenția, <i>Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)</i> (1941)	3-4	295
GUSTI, DIMITRIE, Scrisoare către Ștefania Cristescu (29.9.1943)	3-4	296
HULUBAȘ, ADINA, The Fortune of the House. Ștefania Cristescu-Golopenția's Perspective on Domestic Magic	3-4	223
ILIE, GABRIELA, Finanțarea învățământului superior din Europa în contextul crizei economice	5-6	476
LÁSZLÓ ÉVA, TÓKÉS GYÖNGYVÉR, Amenințări în spațiul <i>online</i> și strategiile de <i>coping</i> ale tinerilor din România	5-6	410
MARCUS, SOLOMON acad., On Value and Criteria: Michael M. Cernea, A Sociologist with Universal Impact	1-2	15
MĂTU, OANA, BELZUNEGUI, ÁNGEL, PASTOR, INMA, Gender and Poverty in Spain	1-2	101
NECULAU, ADRIAN, „Contextul social controlat” și răspunsurile actorilor sociali. Două studii de caz	3-4	311
PARASCHIVESCU, CLAUDIA, Is Migration a Problem For Eu Welfare States? What Role Can the EU Play in ‘Managing’ Migration?	5-6	402
PARASCHIVESCU, CLAUDIA, Social Protection and Economic Security of North African Migrant Workers in France	1-2	41
PASTOR, INMA, BELZUNEGUI, ÁNGEL, MĂTU, OANA, Gender and Poverty in Spain	1-2	101
PRICOPIE, VALENTINA, Scientific Research and Public Opinion in Europe. A Preliminary Study (Cercetarea științifică și opinia publică în Europa. Un studiu preliminar)	1-2	62
RADOSLAV, ECATERINA, Scrisoare către Ștefania Golopenția (23.10.1958)	3-4	299
RĂDULESCU, SORIN M., In memoriam	3-4	161
RĂDULESCU, SORIN M., Nicolae Gheorghe (1946–2013)	5-6	367
ROSTÁS, ZOLTÁN, Ștefania Cristescu și „criza monografiei” dintre 1932–1934	3-4	259
ROȘCA, LUMINIȚA, From the Totalitarian Language to the Informative Discourse. A Romanian Media Discourse Analysis During the 90's	1-2	21
STĂNICĂ, SIMONA, Diaspora și fenomenul de <i>brain drain</i>	5-6	387
ȘERBAN, ADELA, Insecuritate comunitară în spațiul rural românesc. Fișă selectivă de radiografie societală	5-6	459
ȘERBAN, ADRIANA, Evaluarea calității instituțiilor de învățământ superior artistic în România	5-6	482
TEODORESCU, ADRIANA, O reexaminare psiho-sociologică și culturală a unor comportamente colective sancționate social	5-6	441
TIMOCE-MOCANU, COSMINA, Terenul etnografic în concepția Ștefaniei Cristescu-Golopenția	3-4	231
TÓKÉS GYÖNGYVÉR, LÁSZLÓ ÉVA, Amenințări în spațiul <i>online</i> și strategiile de <i>coping</i> ale tinerilor din România	5-6	410
VINTILĂ, ALEXANDRU-OVIDIU, Cadrul filosofic al gândirii sociologice a lui Traian Brăileanu	5-6	514
VINTILĂ, ALEXANDRU-OVIDIU, <i>Introducere în sociologie</i> , prima parte a unui tratat complet de sociologie marca Traian Brăileanu	1-2	139

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXIV, Nos. 5–6 • 2013

CONTENTS

IN MEMORIAM

- SORIN M. RĂDULESCU, Nicolae Gheorghe (1946–2013) 367

MIGRATION AS A TOPICAL ISSUE

- CAMELIA BECIU, “Here” and “There”. Identitarian Strategies in Public Debates on Labor Migration 369
SIMONA STĂNICĂ, Diaspora and the “Brain Drain” Phenomenon 387
CLAUDIA PARASCHIVESCU, Is Migration a Problem For EU Welfare States ? What Role Can the EU Play in ‘Managing’ Migration? 402

COPING STRATEGIES IN THE ONLINE SPACE

- LÁSZLÓ ÉVA, TÖKÉS GYÖNGYVÉR, Online Risks and Coping Strategies of Young People in Romania 410

THE BIRTH OF THE SOCIOLOGY OF DEVIANCE IN ROMANIA

- DAN BANCIU, A Branch of Sociology Forbidden during the Communist Dictatorship: the Sociology of Deviance 426

COMMUNITIES AND COLLECTIVE BEHAVIORS

- ADRIANA TEODORESCU, A Psychosociological and Cultural Re-examination of Certain Disappointing Collective Behaviors 441
ADELA ȘERBAN, Community Insecurity in the Romanian Rural Area. Selective Files of Societal Diagnosis 459

SOCIAL CAPITAL, HIGH EDUCATION AND CRISIS

- GABRIELA ILIE, Financing Higher Education in Europe in the Context of Financial Crisis 476
ADRIANA ȘERBAN, Quality Assessment of Higher Education Institutions with Artistic Profile in Romania 482

MASS-MEDIA AND THE ELECTING CAMPAIGNS

NICOLETA CORBU, MĂDĂLINA BOȚAN, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections	499
---	-----

SOCIAL PHILOSOPHY

ALEXANDRU-OVIDIU VINTILĂ, The Philosophical Frame of Traian Brăileanu's Sociological Thinking	514
---	-----

THE SCIENTIFIC LIFE

CRISTINA BACICU BOTEZ, Round Table Dedicated to the Romanian Popular Costumes Worn in the Romanați Region	523
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

<i>Quaderni Valtellinesi</i> , Sondrio, 1 st Trimester 2013, no. 115, 61 p. (<i>Irina Stahl</i>)	526
---	-----

ALPHABETICAL INDEX 2013

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXIV, N°s 5–6 • 2013

SOMMAIRE

IN MEMORIAM

SORIN M. RĂDULESCU, Nicolae Gheorghe (1946–2013)	367
--	-----

LA MIGRATION COMME PROBLÈME ACTUEL

CAMELIA BECIU, „Ici” et „ailleurs”. La construction identitaire dans les débats publics sur la migration de main d’oeuvre	369
SIMONA STĂNICĂ, La diaspora et le phénomène de <i>brain drain</i>	387
CLAUDIA PARASCHIVESCU, Is Migration a Problem For EU Welfare States ? What Role Can the EU Play in ‘Managing’ Migration?	402

STRATÉGIES DE CONFRONTATION DANS L’ESPACE ONLINE

LÁSZLÓ ÉVA, TÖKÉS GYÖNGYVÉR, Menaces dans l’espace <i>online</i> et stratégies de <i>coping</i> auprès des jeunes de Roumanie	410
---	-----

LA GÉNÈSE DE LA SOCIOLOGIE DE LA DÉVIANCE EN ROUMANIE

DAN BANCIU, Une branche de la sociologie interdite pendant la dictature: la sociologie de la déviance	426
---	-----

COMMUNAUTÉS ET COMPORTEMENTS COLLECTIFS

ADRIANA TEODORESCU, Une re-examination psycho-sociologique et culturelle des comportements collectifs sanctionnés socialement	441
ADELA ȘERBAN, Insécurité communautaire dans l’espace rural roumaine. Fiche sélective de radiographie sociétale	459

CAPITAL SOCIAL, ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR ET CRISE

GABRIELA ILIE, Le financement de l’enseignement supérieur en Roumanie dans le contexte de la crise économique	476
ADRIANA ȘERBAN, L’évaluation de la qualité des institutions d’enseignement supérieur artistique en Roumanie	482

MASS-MÉDIA ET LES CAMPAGNES ÉLECTORALES

NICOLETA CORBU, MĂDĂLINA BOȚAN, Priming and Framing Effects in the Media Coverage of the 2009 Romanian Presidential Elections	499
---	-----

PHILOSOPHIE SOCIALE

ALEXANDRU-OVIDIU VINTILĂ, Le cadre philosophique de la pensée sociologique de Traian Brăileanu	514
--	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

CRISTINA BACICU BOTEZ, Table ronde dédiée au costume populaire de la région de Romanați	523
---	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

<i>Quaderni Valtellinesi</i> , Sondrio, le premier trimestre 2013, no. 115, 61 p. (<i>Irina Stahl</i>)	526
--	-----

INDEX ALPHABÉTIQUE 2013

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate cumpăra de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 0311044668; E-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București; Tel.: 4021 314 63 39, Fax: 4021 314 63 39; E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro; www.manpres.ro

DEREX COM S.R.L., E-mail: derex_com@yahoo.com

„Revista română de sociologie” este indexată în următoarele baze de date internaționale /
“Revista română de sociologie” is indexed in the following databases:

PROQUEST (CSA Sociological Abstract)

EBSCO Publishing (EBSCOhost Online Research Databases) – *SocINDEX with Full Text*

Index Copernicus (<http://journals.indexcopernicus.com/recently.php>)

Genamics JournalSeek

Falvey Memorial Library (Villanova University) (http://nc2sy9rn9h.search.serialssolutions.com/?V=1.0&L=NC2SY9RN9H&S=T_AZ&C=R&N=100&B=2200)

Steenfind (Ralph W. Steen Library, Stephen F. Austin State University)

PresseKatalog (Internationale Fachzeitschriften)

PITTCat. Online Catalog (University Library System – University of Pittsburgh)

Orbis Yale University Library Catalog

University of Washington, Libraries

WorldCat Libraries

Katalog der USB Köln (Universität zu Köln – Universitäts – und Stadtbibliothek Köln)

Library of Congress online Catalog

SUWECO ONLINE SERVICE (Czech and Slovak Republics).

„Revista română de sociologie” este indexată, de către Asociația Lumen/Editura Lumen, începând din ianuarie 2009, în bazele de date internaționale RePEc, SOCIONET și EconPapers (<http://edituralumen.ro/>) / “Revista română de sociologie” is indexed, since January 2009, in the international databases RePEc, SOCIONET and EconPapers, by Lumen Association/Lumen Publishing House (<http://edituralumen.ro/>).

ISSN 1224–9262

Revista română de sociologie, serie nouă, anul XXIV, nr. 5–6, p. 365–534, 2013